

ІРИНА СКАКАЛЬСЬКА

**УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА ВОЛИНИ ПЕРШОЇ ПОЛО-
ВИНИ ХХ СТ.: НАРИСИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ**

Монографія

Тернопіль 2012

УДК 94 (477. 82)
ББК 63.3 (4 Укр.)
С 42

Рецензенти:

Микола Миронович Алексієвець – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Галина Богданівна Басара-Теліщак – кандидат історичних наук, науковий співробітник (Інститут історії України НАН України)

Олександр Григорович Соловей – кандидат історичних наук, доцент (Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка
(протокол № 5 від 21. 12. 2011 р.)*

Скакальська І. Б.

С 42 Українська еліта Волині першої половини ХХ ст.: нариси життя та діяльності: Монографія. – Тернопіль: Астон, 2012. – 180 с.

ISBN

Монографія укладена на основі документів, джерел особового походження та історико-біографічної літератури. Автор розповідає про краєзнавців, громадсько-політичних і релігійних постатей Волині першої половини ХХ ст.; засобами біографістики розкриває історію Волині. Праця дає можливість читачам не лише познайомитися з життям відомих краян, а й оцінити їхню діяльність.

Книга розрахована на всіх, хто цікавиться питаннями краєзнавства.

**УДК 94 (477. 82)
ББК 63.3 (4 Укр.)**

ISBN

© Скакальська І.Б., 2012р.

© ТзОВ «Видавництво Астон», верстка, 2012

© Видавництво «Вектор», 2012

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Теоретико-методологічні аспекти дослідження еліти.....	9
Національна еліта Волині міжвоєнного періоду ХХ ст.: шляхи формування і розвитку	20
Питання краєзнавства за науковим доробком Миколи Теодоровича «Історія міста Кременця»	40
Громадсько-політична діяльність Семена Жука.....	49
Аркадій Животко: волинський період життя.....	80
Славетні родини Волині: Козубські.....	89
Родина Шумовських	96
Михайло Черкавський – громадсько-політичний діяч Волині	105
Арсен Річинський: релігійна та громадська діяльність на Волині	110
Волинські сторінки з життєпису Уласа Самчука.....	117
Роман Бжеський і Кременеччина.....	123
Історія Кременецької духовної семінарії 20-30-х років ХХ ст. в особах	129
Пропагування національних ідей українською мистецькою елітою Волині	146
Список використаних джерел та літератури	154
Іменний покажчик.....	174



*Центральна частина Кременця з видом на приміщення
Кременецького ліцею. Фото 30-х років*

ПЕРЕДМОВА

Проголошення незалежності Української держави, розвиток процесів національного відродження створили передумови для відновлення історичної пам'яті українського народу, посилення уваги до життя та діяльності окремих постатей. Питання персоніфікації історії, дослідження життєвого шляху, діяльності та творчої спадщини визначних її діячів стали одним із важливих завдань сучасної історичної науки. Праці, присвячені біографічній традиції, відіграють нині все більш значиму роль. Біографістика відкриває нові грані в реконструкції минулого, дозволяє дослідити складні суспільно-політичні та культурні процеси через життєпис людей.

Зрозуміло, що увагу науковців привертають, передусім, імена тих українських діячів, робота та творчість яких у роки тоталітарного режиму на українських землях фальшувалась чи взагалі були вилучені з наукового обігу.

Осмислення ролі еліти викликає сьогодні широкий суспільний інтерес. Відповідно, важливим є вивчення, на прикладі біографічних даних, діяльності провідної верстви у різні періоди історії України. Так, цікавим і мало дослідженим сьогодні залишається питання про те, як зуміла проявити себе українська національна еліта Західної Волині в міжвоєнний період ХХ ст. Саме їй і належить важлива роль у загальноукраїнському національно-визвольному русі та у відродженні Української держави. Спробуємо у своєму дослідженні приділити увагу «людському обличчю» історії використовуючи при цьому біографічний підхід¹. Він дозволяє окреслити внесок окремих осіб в історичний розвиток. Як писав Я. Ісаєвич, «...історію творять люди для людей, людські долі є основним складником історичного процесу»².

Актуальність теми дослідження у науково-пізнавальному відношенні зумовлена широким спектром діяльності української еліти за збереження і примноження національно-культурних здобутків рідного народу; недостатнім дослідженням проблеми; у практичному – можливістю використання історичного досвіду в сучасних умовах українського державотворення та виховання еліти.

Темами наукових розвідок стали окремі маловивчені сторінки життя та діяльності представників української еліти Волині першої половини ХХ ст. В основі нарисів є доповіді, проголошені під час наукових конференцій, та матеріали, подані до журналів та наукових збірників.

¹Голубович І. Біографія як соціокультурний феномен: методологія аналізу в гуманітарному знанні / Інна Голубович // Філософська думка. – 2008. – № 4. – С.122.

²Ісаєвич Я. Д. Біографічний словник – національний пріоритет [Текст] / Я. Д. Ісаєвич // Українська біографістика: зб. наук. праць. – К.: БТМ, 1996. – Вип.1. – С. 7.



Вид на Кременецький ліцей 1930-х рр. Фото Г. Германовича

Загалом, вивчення громадсько-політичної, культурно-освітньої, духовної, публіцистичної діяльності М. Теодоровича, С. Жука, А. Животка, А. Річинського, М. Черкавського, У. Самчука, Р. Бжеського, родини Козубських та Шумовських дозволило нам сформувати портрет еліти того

часу. Ідеї їхніх творів допомагають зрозуміти, як формувалась українська еліта, яким був її статус та освітній рівень, показують, як провідна верства впливала на розгортання національно-визвольного руху в краї. Зрозуміло, що через осмислення одиничного відкривається розуміння загального, глибше усвідомлення життєвих проблем, зокрема, волинської еліти між-воєнного періоду ХХ ст.

Автор має надію, що дослідження є посильним внеском у справу зміцнення національної духовності українців і даниною пам'яті тих, хто боровся за незалежність України. Автор висловлює щире подяку рецензентам, а також усім колегам, чий конструктивні зауваження і побажання сприяли вдосконаленню тексту видання.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛІТИ**

Теоретико-методологічна база вивчення еліти становить сукупність принципів, підходів та методів загальнонаукової методології та конкретних наукових методик історичного дослідження.

Принцип об'єктивності ґрунтується на прагненні неупереджено відтворити історичну картину проблеми, розкрити умови формування та діяльності еліти. Принцип історизму передбачає насамперед загальну обізнаність із міжвоєнним періодом, що досліджується, і надає можливість здійснювати екскурси в попередній або ж наступний після нього історичний проміжок часу, спонукає дотримуватися логіки історичного процесу. В межах окресленого в темі періоду важливо враховувати ту обставину, що Західна Волинь, як складова Другої Речі Посполитої стала ареною для асиміляції, колонізації та окатоличення.

Принцип наукового плюралізму є одним із найпопулярніших у західній науковій думці. Він покликаний забезпечити дослідження широкою історіографічною та теоретико-методологічною базою. Завдяки йому існує можливість ґрунтовно ознайомитися з думками різних авторів про предмет вивчення, виокремити найбільш науково доцільні з них. У межах дослідження нашої проблеми застосування принципу наукового плюралізму полягало у залученні різних підходів до вивчення політичних, соціальних, освітніх, економічних явищ та процесів.

Термінологічний принцип передбачає вивчення понять, їх суті, а також розробку або уточнення змісту термінів, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої ґрунтується дослідження. У роботі було проаналізовано значення таких понять, як «еліта», «інтелігенція».

На думку історика Я. Калакури, одним з ключових принципів є принцип історичного антропологізму. Він орієнтує на домінування в дослідженнях людинознавчого підходу¹. Відповідно в центрі наукової розвідки є особа, її дії та переконання.

У своєму дослідженні застосували декілька наукових підходів. Відзначимо, що системно-діяльнісний підхід зосереджується на людській діяльності. Відповідно до нього українська еліта Волині, зазначеного періоду, поставала як цілісна система, в якій діяльність кожного з її суб'єктів відбувається за схемою: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – чинники – умови – результат – характеристика. Основний акцент у вивченні робиться на виявленні різноманітності зв'язків і відношень, що мають місце як

¹ Калакура Я. С. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни / Я. С. Калакура // Українознавство. – 2001. – №1. – С. 20.

усередині досліджуваного об'єкта, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем. Підкреслимо, що системний підхід дає змогу визначити стратегію наукового дослідження. Уточнимо, що діяльнісний підхід – це методологічний принцип, основою якого є категорія предметної діяльності людини (групи людей).

Замітимо, що саме функціональний підхід, при дослідженні діяльності української еліти Волині, дозволив нам виділити її визначальні функції: інтеграційну (об'єднання різноманітних соціальних суб'єктів), трансляційну (збереження і передача знань), ціннісно-нормативну (здатність творити, поширювати і зберігати цінності), інноваційну (створення та прийняття новітніх інтелектуальних рішень), пізнавальну (засвоєння нової інформації), консультативну (допомога у вирішенні проблем), комунікативну (спілкування, виступи, публікації).

Важливо наголосити на тому, що у сучасній історичній науці запанувала поліметодологія. Принаймні нині паралельно існують формаційний, цивілізаційний, модернізаційний, соціоантропологічний підходи в осмисленні історичного минулого. Спостерігається методологічний різнобій і в працях істориків. Змінюється погляд на світобудову. Світ представляється досліднику в усій своїй складності, не лінійності, багатомірності й одночасно цілісності, це змушує подивитися на хід історичного процесу з позиції багатоваріантності та альтернативності¹.

Відповідно, у дослідженні були залучені різні наукові методи, які відрізняються рівнями охоплення явищ, які вивчаються. Своєрідність методів дослідження диктується особливостями об'єкту і предмету, роботи з джерелами. Сьогодні є популярними «змішані» методології. В розвідках політичної еліти спостерігається відмова від ортодоксальності та догматизму в підходах дослідження та навпаки переважає кумулятивна методологія, відбувається вихід за рамки предмету².

Так, при біографічному дослідженні автор працювала з масою особистих і навіть інтимних документів. Методика вивчення таких різнопланових документів суттєво відрізняється. Зокрема, біографічний – один із методів вивчення суб'єктивної сторони суспільного життя індивіда; він базується на особистих документах, у яких крім опису певної соціальної ситу-

¹ Калініченко В. Інститут земельної громади в до колгоспному селі Наддніпрянської України (1917-1930 рр.) методологія дослідження / В. Калініченко // Матеріали IV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування іст. ф-ту Житомирського державного університету ім. І. Франка: Зб.наук.праць. – Житомир, 2011.– С. 242.

² Чирикова А. Е. Политическая элита в российских регионах, власть и политические институты. – дис. ... доктора. соц. наук: 23.00.02 Специальность: Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / А. Е. Чирикова – Москва, 2003.

ації, містяться також особисті погляди автора ¹. Для біографічного методу характерне використання матеріалів, що стосуються особливостей життя людини, її розвитку як особистості, аналіз важливих подій у її дитинстві, юнацтві, навчанні та трудовій діяльності, внаслідок чого реконструюються характерні риси особистості ².

Дослідник Х. Буде виділив чотири основні типи біографічних досліджень: 1) професійні біографії; 2) реконструкція соціального досвіду і його смислових структур; 3) реконструкція особистого досвіду індивіда і домінуючих смислових структур; 4) емпіричні дослідження біографій у психології розвитку теорії особистості та психопатології ³. Для дослідження еліти найбільш придатною є методологія першого типу, тобто аналіз професійних біографій.

Розглядаючи діяльність української еліти використано первинні та вторинні джерела біографічного методу. Джерела першого виду говорять безпосередньо про індивіда як особистість, другого – постачають інформацію про нього як члена певної категорії. До джерел першого виду належать офіційні документи, що стосуються окремої особи (поліцейські рапорти, анкети, публікації у засобах масової інформації тощо) та особисті документи (автобіографії, листи, мемуари). До вторинних джерел належать офіційні документи, що містять статистику та літературу про соціально-демографічні групи ⁴.

Разом з цим, біографічний метод може застосовуватися до вивчення історичних епох, суспільства, певних соціальних спільнот, до «відкритості» чи «закритості» в особливостях життєвого, творчого й інтелектуального шляху різних історичних персоналій ⁵. Тенденцію до відкритості та індивідуальний шлях до неї можна прослідкувати не тільки у відомих політиків, але й у регіональних діячів.

Американський вчений Д. Дьюї застерігає, що біографічний метод дуже часто ігнорує суспільні принципи та потенціал людських об'єднань. При цьому ризикує звести науку до просто хвилюючої розповіді, де в центрі поставлено героя, що йде попереду юрби і керує нею, а суспільне

¹ Кохановський В. П. Философия и методология науки. Учебник для высших учебных заведений. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – С. 486.

² Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов та інші – К.: Либідь, 2000. – С. 59.

³ Пилипенко В. Є. Владна еліта у контексті суспільного розвитку / В. Є. Пилипенко, Ю. О. Привалов та ін. – К.: ПЦ «Філіант», 2008. – С. 20.

⁴ Скокова Л. Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід / Л. Скокова. – К.: Інст. соціол. НАН України, 2004. – С. 79.

⁵ Відкритість. Суспільство. Влада. Від Нантського едикту до падіння комунізму / Автор-упорядник Е. Ле Руа Ладюрі у співпраці з Г. Буржуа. – Переклад з фр. Є. Марічева. – К.: Ніка – Центр, 2008.

життя творить усього лише тло 1. Відповідно, автор враховувала й ці моменти.

У дослідженнях такого характеру неможливо не використати метод особистих документів². Автор зауважила, що кожен із різновидів особистих джерел має свої особливості, пов'язані з різними чинниками – мотивацією й умовами їх створення, адресатом тощо. Звичайно, що «проникнення в особисте життя цих жінок і чоловіків, знайомство з їхніми особистими щоденниками та приватною кореспонденцією становлять великий інтерес...»³.

Науковець М. Гончаренко поділяє автобіографічні тексти на дві групи: «службові» та «творчі». До першої групи відносить тексти службового використання, формально складені, які писались обов'язково під час вступу до навчальних закладів і спілок, при наймі на роботу тощо. Ці тексти мали усталену, часом анкетовану форму.

«Творчий» тип автобіографічних текстів за структурою близький до літературного жанру. Це тексти вільні за формою та стилем викладу матеріалу, з особистісними акцентами на мистецьких, наукових, філософських та інших планах. Автобіографічні матеріали такого типу можуть бути як короткими, фрагментарними текстами, так і просторими, межуючи або переростаючи у мемуари, де акцент зміщено з власної особи на оточення.⁴ Як приклад, спогади – Ю. Шумовського «Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині» або автобіографічний твір У. Самчука «Юність Василя Шеремети» чи «На білому коні» та «На коні вороному». Безумовно, ми звернули увагу на певну суб'єктивність цих особистих документів.

Досліджуючи діяльність представників еліти Волині, авторка знайомилась із різними текстами першої половини ХХ ст. Це були рукописи, машинописні або офіційно друковані документи, спогади, художні твори тощо. Адже, історик – це свого роду перекладач, котрий мусить розуміти «мову», якою говорить джерело, тобто мусить знати ті змісти понять, що були в головах людей минулого⁵. Саме у таких джерелах була відображе-

¹ Дьюї Д. Моральні принципи в освіті / Д. Дьюї / Переклад з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2001. – С. 22.

² Скокова Л. Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід / Л. Скокова. – К.: Інст. соціол. НАН України, 2004. – С. 77.

³ Відкритість. Суспільство. Влада. Від Нантського едикту до падіння комунізму / Автор-упорядник Е. Ле Руа Ладюрі у співпраці з Г. Буржуа. – Переклад з фр. Є. Марічева. – К.: Ніка – Центр, 2008. – С. 103.

⁴ Гончаренко М. І. Автобіографія як біографічне джерело [Текст] / М. І. Гончаренко // Укр. біографістика: зб. наук. пр. – К.: БТМ, 1999. – Вип. 2. – С. 222-223.

⁵ Яковенко Н. М. Про методологію досліджень середньовічної і ранньомодерної історії України [Електронний варіант] / Н. М. Яковенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2000. – Вип. XI. – Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/11/yakovenko.pdf>

на суть періоду, який вивчався. На основі аналізу письмових матеріалів дослідниця намагалася відтворити особливості діяльності еліти того часу. Тому ми у дослідженнях використовували метод «текстової епохи»¹. Поняття тексту, яке пояснюється за допомогою типології текстових епох та типів текстів, дозволяє по-новому подивитись на процес, як в наукових, так і в не наукових знаннях «...в текстових епохах виражається специфічна поведінка творчої особистості»². В досліджуваній період були створені як оригінальні тексти, так і документи громадських організацій, політичних партій, органів влади, творцями та читачами яких виступала й еліта. Це нам дозволило охарактеризувати світогляд М. Теодоровича, громадсько-політичну роботу С. Жука та інших.

Особливого значення в дослідженні теми набуває просопографічний метод, який дозволяє реконструювати багатогранні аспекти життя та діяльності цілих династій з урахуванням всіх факторів, що впливали на формування особистості³. Саме цей метод, наприклад, дозволив розкрити історію священицької родини Шумовських. Просопографічний метод сприяє створенню колективних біографій, який кожну особу, що потрапила в поле наукової зацікавленості дослідниці, розглядає як особистість та індивідуальність. Навіть за відсутності достатньої кількості документального та нарративного матеріалу він дозволяє шляхом історичного аналізу реконструювати особистість у її громадському, суспільному і приватному житті, відтворити духовний світ індивіда⁴.

Просопографія передбачає вивчення подій минулого та їхніх наслідків через людський чинник. У своїх нарисах про представників еліти автор прагнула дослідити не лише якусь одну грань діяльності особи: політичну, громадську, публіцистичну, приватну чи культурницьку тощо. На нашу думку, завдання сучасного біографа полягає не лише в тому, щоб написати життєпис діяча, але прослідкувати, що впливало на його роботу, які мотиви вчинків, як позначалися історичні обставини на переконаннях та діях, якою була поведінка у різних життєвих обставинах, яким було оточення. Саме цим займається історична просопографія, вона є складовою біо-

¹ Касавин И. Г. Традиция чтения (к типологии текстов и текстовых эпох) / И. Г. Касавин // Философия науки. Методология и история конкретных наук. Учебное пособие (книга для чтения) [текст] / коллектив авторов. – М.: «Канон», 2007.

² Там само. – С. 255.

³ Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби / Т. В. Березовська: автореферат канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечнікова. – Одеса, 2003. – С.4.

⁴ Чубіна Т. Просопографія як метод історичного дослідження (на прикладі роду Потоцьких) [Електронний варіант] /Т. Чубіна. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2009_2/materialy/2009_2/Chubina.pdf

графії. Завдяки вивченню публіцистичної та наукової спадщини національної еліти ми змогли проникнути у пласти духовного світу особи.

Російська дослідниця М. Петрова, вважає, що просопографія вивчає взаємостосунки всередині соціальних груп, традиції, які склалися, описує особистостей певної епохи, регіону. Це дозволяє написати детальні біографії, які показують та пояснюють їхнє особисте життя, так і зробити висновки щодо історії краю загалом, яка неминуче відображалась на окремих індивідах¹.

Водночас вдаючись до використання просопографічного аналізу, особливу увагу необхідно звертати на ті критерії, за якими моделюється уявна соціальна група, аби не створити штучну модель, що не характерна для цієї історичної доби. Крім того, варто пам'ятати і про неможливість рівномірного включення в дослідження всіх членів досліджуваної групи через цілком прогнозований брак джерел, котрі б з однаковою точністю представляли кожного окремого члена групи.

Усвідомлюючи доцільність та враховуючи поширення інтересу до мікроісторії, автор зосередила свою увагу на політичній історії не якоїсь відомої політичної сили чи знаного політика, а зупинилась на розгляді боротьби за незалежність народу на рівні родини (зокрема, Козубських чи Шумовських)². Оскільки, реконструювавши індивідуальні стратегії поведінки шляхом їх спостереження з максимально близької відстані, історик отримує підставу для реконструкції соціальної конфігурації в цілому³.

В історичній літературі найбільш помітного прогресу досягнуто у концептуалізації історичної регіоналістики як субдисципліни, зосередженої на аналізі генезису й еволюції суспільних процесів на мезорівні, проміжному між національним та локальним. Слід наголосити, що сучасна регіоналістика являє собою сукупність дослідницьких парадигм і відповідних методів, орієнтованих на вивчення регіонів різних рівнів, закономірностей їх формування й функціонування з урахуванням історичних, демографічних, релігійних та інших особливостей, місця й ролі кожного з регіонів у загальноукраїнському та міжнародному поділі праці⁴. У дослідженнях ми зупинились на особливостях розвитку волинського регіону крізь призму

¹ Петрова М. С. Просопография как специальная историческая дисциплина. На примере авторов Поздней Античности / М. С. Петрова – СПб., 2004. – С.34.

² Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка; пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 13.

³ Яковенко Н. М. Про методологію досліджень середньовічної і ранньомодерної історії України [Електронний варіант] / Н. М. Яковенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2000. – Вип. XI. – Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/11/yakovenko.pdf>

⁴ Верменич Я. В. Системологія історичної локалістики: пошук парадигмальних орієнтирів / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2011. – № 5. – С. 120.

біографічних портретів діячів різних сфер суспільства. В цьому контексті постає необхідність усвідомлення минулого Волині, сприйняття його як своєрідної, але невід'ємної складової частини України. Це можливо простежити через долі конкретних людей – від громадського діяча та політика – до простого вчителя чи священика, через їхнє сприймання життєвих процесів і подій, учасниками або свідками яких вони були. Регіоналістика передбачає дослідження феномена регіональної еліти, особливостей її культури, ментальності, ідентичності.

Звертаючись до висвітлення різних сторін біографій діячів Волині, авторка не могла упустити особистих відносин, прикладів буденних ситуацій, їхнього світогляду. У дослідженні провідної верстви корисною, на наш погляд, є думка сучасної української дослідниці О. Колястрок, згідно з якою «ігнорування таких характеристик людської історії, як світосприймання, система цінностей, способи поведінки перетворює історію на ігрову арену безособистісних абстракцій»¹.

Для створення історичної картини та відтворення діяльності провідної верстви українців було застосовано ретроспективний метод, який в історичній науці органічно доповнює загальнонауковий принцип історизму. Цей метод дозволяє здійснювати ретроспективний аналіз минулого у відповідній послідовності. Серед основних процесів, явищ і подій, які стосуються діяльності еліти зазначеного періоду, можна виділити такі: розвиток освітніх закладів, які надавали їй освіту, формування системи соціальних та професійних зв'язків, становлення територіальної, політичної, культурної, релігійної, національної ідентичності тощо.

Інший метод, який спрямований на вивчення генезису понять – це історико-генетичний. Його застосування дозволило з'ясувати етимологію основних понять – «еліта» та «інтелігенція», особливості їх трактування у добу, що досліджується. Також цей метод дозволив віднайти джерела і початки багатьох явищ і процесів, які пов'язані з діяльністю еліти.

Як бачимо, що люди не самі обирали собі долю, а потрапляли в певні обставини. Гідним для наслідування є те, що вони в умовах чужоземного панування відстоювали свої переконання та ідеали, були справжніми провідниками нації. Деяко ідеалізований характер викладу є неодмінним супутником біографічних нарисів про людей талановитих, творчих й обда-

¹ Колястрок О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. Колястрок // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 175.

рованих ¹. Слід зауважити, що біографістика подає більш поглиблену інформацію про окрему особу та її суспільну роль.

Під час дослідження використовувались загальнонаукові методи. Насамперед, метод збирання фактичних даних (нагромадження фактів) і метод їх компонування (аналізу) ². Аналітичний метод передбачає розчленування предмету дослідження на частини. При цьому важливо враховувати, що чим більше елементів цілого піддається аналізу, тим більша вірогідність його повнішої характеристики. Синтетичний метод за спрямуванням є протилежним до аналітичного. Він відповідає за цілісний опис предмету дослідження та його елементів. Отож, методи аналізу та синтезу передбачають ретельне дослідження кожного окремого елемента певної системи і водночас простеження внутрішніх зв'язків цих компонентів та наслідків їхньої взаємодії.

Метод порівняльного аналізу дозволяє дослідити на різних рівнях окремі елементи всередині системи (у випадку, коли «системою» є волинська еліта), а також – поза нею (достатньо продуктивним є порівняння соціальних та етнокультурних характеристик еліти доби, що вивчається, із відповідними характеристиками інших періодів історії).

Суть критичного методу полягає у вимогливому ставленні до будь-яких аксіоматичних суджень та гіпотетичних спостережень до тих пір, поки вони не пройдуть через дослідницьку верифікацію. Якщо аксіоми та гіпотези підтверджуються, зокрема, через достовірні джерела, значить вони можуть бути використані в роботі, якщо ні – вони є хибними і не можуть слугувати підґрунтям для подальшої дослідницької аргументації.

У дослідженні важливу роль відіграв метод дослідження випадку, який передбачає виокремлення і вивчення якогось з елементів еліти (на рівнях однієї особистості, малої групи тощо). Мета методу – виявити закономірності й особливості еліти на мікро та макрорівнях.

Зауважимо, що не менш важливим є дослідження джерельної бази. При цьому існуючі джерела треба розглядати не як усталену та непорушну систему, а як постійно змінюване, рухливе творіння. Наявні тепер джерела не є вичерпним переліком можливо існуючих, і при подальшому вивченні можуть відкритися досі невідомі. Таке налаштування дослідницьких пошуків дає змогу говорити про можливість наукового відкриття нових документів, версій у дослідженні. Науці відомі приклади цілковитої

¹ Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л. В. Іваницька та ін. / За заг.ред. А. П. Коцура. – Київ-Чернівці: Книги - XXI ст., 2010. – С. 3.

² Плахтій П. Д. Основи наукознавства: Навчальний посібник / За ред. П. Д. Плахтія. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 74.

чи часткової втрати літературних пам'яток, тому їх пошуки є цілком виправданими та закономірними. Отже, метод підходу до джерельної бази не лише як до переліку наявних та досліджених відомостей, а і як до можливого джерела нових є надзвичайно актуальним та перспективним¹.

Як вважає, Зашкільняк Л., що діалектичний метод дає можливість уникнути крайнощів в історичному дослідженні. Цей метод встановлює такий зв'язок між об'єктом і суб'єктом в історії, який залишає останньому певні межі свободи діяльності. Ці межі визначають людину як активного «творця» історії, але обмежують її об'єктивними обставинами.

Обмеження волі людини мають природний і соціальний характер. Природні обмеження виникають з того, що людина є частиною природи, залежною від природних законів (здоров'я, життя і т.д.). Людина у своїй діяльності опановує природу, але не змінює законів природи, змушена лише використовувати їх для своїх цілей. Тому більша свобода суб'єкта залежить від все повнішого вміння використовувати ці закони.



Центральна вулиця Широка м. Кременця в 30-х роках ХХ ст.

Соціальні обмеження діяльності людини зумовлені двома головними обставинами. По-перше, вона діє в тих обставинах, незалежних від її волі, котрі вона сама не вибирає. По-друге, людина завжди є членом певної со-

¹ Нікітіна З. Методи наукового відкриття в українознавстві [Електронний варіант] / З. Нікітіна. – Режим доступу: <http://ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1988>

ціальної спільноти: стану, верстви, громади, етносу, держави тощо. Тому її життя і діяльність обмежені рамками стосунків цієї спільноти (традиції, звичаї вірування, закони, знання, мораль і т.д.).

Вказані обмеження не мають абсолютного характеру – людина може не зважати на них, але тоді вона створює небезпеку для свого життя або добробуту. Таким чином, можна вийти за рамки природних і соціальних обмежень, але тоді виникають серйозні перешкоди для існування і діяльності людини¹. Таким чином, діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, постійну суперечність між сутністю та явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні реальності тощо.

У вивченні еліти ми свідомі в тому, «що жоден з методів не є універсальним і спроможним вирішити усі дослідницькі завдання»². Тому здійснили комплексний підбір методів дослідження. Це дозволяє приступити до розгляду проблеми, враховуючи вище зазначені теоретико-методологічні її аспекти.

¹ Зашкільняк Л. В. Вступ до методології історії / Л. В. Зашкільняк. – Львів, 1996. – С.42.

² Так само. – С.71.

**НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА ВОЛИНИ МІЖВОЄННОГО
ПЕРІОДУ XX СТ.: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ**

Важливою проблемою є вивчення шляхів формування та розвитку національної еліти. Відновлення самостійності України створило умови для відтворення правдивої картини її становлення та діяльності. Насамперед, необхідно переосмислити низку усталених понять, зокрема, таких як «українська еліта», «національна інтелігенція», які протягом тривалого часу піддавалися ідеологізації. Також це є аргументованою відповіддю тим, хто, спекулюючи на тривалій бездержавності української нації, намагається піддати сумніву результативність сучасного процесу творення еліти.

Зазначимо, що проведене дослідження не претендує на всебічність висновків щодо вивчення такого феномену як волинська еліта у міжвоєнні роки ХХ століття. Проте аналіз політичних, освітніх, духовних, соціально-економічних та зовнішньополітичних факторів, які безпосередньо викликали ці явища, дає право відзначити, що еліта суттєво впливала на ситуацію в регіоні. Відповідно історія еліти та її всеохоплююча діяльність на Волині у міжвоєнний час ХХ ст. та наведені вище думки дозволяють зробити висновок про важливість й актуальність вивчення цієї проблеми. Це спонукає використовувати додаткові аргументи та факти для розуміння необхідності вивчення багатогранного впливу провідної верстви на життя волинян, прогнозування наслідків таких процесів у сучасному державотворенні.

Найперше, відзначимо, що українська національна еліта – це ті, хто відстоює незалежність України, бореться за свободу, національну гідність, достаток і безпеку кожного українця... Елітарність визначається не лише аристократичним походженням, володінням багатством, а тим, що аристократизм, гроші, знання, енергія таких людей мають бути спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем та побудову розвиненої держави¹.

При цьому, провідні елітологи стверджують, що «еліту» слід розглядати, як в широкому, так й у вузькому змісті цього слова. В широкому – під елітою розуміють панівну верству суспільства в ту чи іншу історичну епоху. У вузькому значенні – приналежність до еліти визначається особистими рисами, інтелектом, здібностями².

¹ Влялько В. А. Українська еліта: роздуми / В. А. Влялько // Національна ідея та національний інтерес України: єднання заради майбутнього/ Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 6-8 березня. – 2009 р. – Сімферополь: Центр розвитку освіти, науки та інновацій, 2009. – 150 с. – С. 28.

² Ашин Г. К. Понятіе «эліта» и его роль в политических исследованиях / Г. К. Ашин // Философия и политические науки. – 2005. – № 7. – С. 35.

Аналізуючи поняття «еліта», треба також мати на увазі, що в його зміст традиційно вкладають два підходи: перший розглядає його як вибрану соціальну меншість, другий – як певну духовну якість. Перший підхід вирізнявся акцентом на спадковість, тому приналежність до еліти ставала призначенням. У духовній аристократії елітарність була особистою, тобто ознакою певних власних заслуг та якісних ознак особи. Історія свідчить, що еволюція суспільства залежала від ініціативності вибраних груп¹.

Важливо підмітити й те, що у новітньому українському лексиконі широко практикується використання терміну «еліта». Тлумачення поняття навіть в суто науковій літературі досить різноманітне: а) соціальний прошарок; б) це те саме, що й номенклатура, бюрократія; в) це те саме, що й інтелігенція (але не в першому поколінні); г) краща, творча меншість суспільства наділена винятковими вольовими інтелектуальними та морально-етичними якостями; д) найбільш освічена та кваліфікована частина населення; е) група, яка зосереджує в своїх руках владу та значні фінансові ресурси.

Проблему еліт, особливо, у політичній науці, давно й всебічно розглядають різні автори. Ідеї політичного елітизму висловлювали ще Конфуцій, Платон, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше та інші. У першій третині ХХ сторіччя розрізнені ідеї елітарності систематизували й узагальнили відомі вчені, соціологи Г. Моска та В. Парето, яких вважають засновниками науки елітології. Її основоположниками також вважають Р. Міхельса, Ж. Сореля, М. Вебера.

Слід навести трактування поняття В. Парето, який стверджує, що еліта складається з тих, хто наділений видатними якостями або доводить найвищі здібності у своїй сфері діяльності². Відповідно, ми можемо стверджувати, що діяльність волинської еліти була різнопланова, її представники були задіяні в різних сферах суспільства.

Такі елітологи, як Х. Ортега-і-Гассет, М. Бердяєв, В. Ропке та ін., представники ціннісної концепції політичних еліт, розглядають провідну верству як найбільш продуктивну й ініціативну частину населення, наділену високими моральними якостями, а формування її – як результат природного відбору в суспільстві³.

¹ Кухта Б. Політичні еліти і лідери / Б. Кухта, Н. Теплоухова – Львів: Кальварія, 1996. – С. 8.

² Парето В. Трактат по общей социологии / В. Парето // Антология политической мысли. – В 5-ти т. – Т. 2. – М., 1997. – С. 59.

³ Погорілий Д. Політична еліта та інтелігенція у суспільстві (ціннісні концепції політичної еліти) / Д. Погорілий // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали ІІІ міжнародної наукової конференції Івано-Франківськ, 17-18 листопада 2007 р. / Наук. ред. О. М. Сич. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С. 508.

Для української історіографії теж характерний інтерес до питання діяльності національної провідної верстви. Певний внесок у визначення ознак еліти зробили вітчизняні вчені В. Липинський та Д. Донцов. В Україні вони вперше створили власні завершені елітаристські теорії. В. Липинський започаткував засади теорій політичної еліти та намагався застосувати їх до аналізу суспільних процесів в Україні. Він стверджував, що провідною силою перетворень має бути еліта держави. Для окреслення тієї сили, що має взяти на себе завдання створення національної держави, повести за собою маси, він застосовує терміни «провідна верства», «національна аристократія».

Автор українського елітаризму Д. Донцов зосередив свою увагу на питанні утворення національної еліти – «вибраної ініціативної меншості». Як Д. Донцов так і В. Липинський вважали існування національної еліти одним з головних чинників державотворення¹.

Досліджуючи еліту Д. Донцов виділяє певні характеристики елітарності – «прикмети володарського духу»: шляхетність – порив формотворця, задивленого лише в одну мету – втілення свого задуму, замилювання до абстрактного: прихильність до таких явищ як Вітчизна, Земля, Віра – пріоритет абстракцій. Відвага – боротьба зі всім, що заважає цілісності, як зовні, так і в середині країни. Мудрість – бачення майбутньої спільноти, яку прагне створити; організація твердої, благополучної системи; забезпечення спокою всередині суспільства².

Необхідно зважити на ту обставину, що в радянській соціогуманітарній літературі поняття «еліта» було практично вилучене із наукового вжитку або використовувалось в ідеологічно спотвореному вигляді. Майже невідомими для фахівців, а тим більше для широкого загалу читачів залишалися праці «елітистів». Адже елітарні теорії конфліктували з марксистською теорією класової боротьби³.

Автор не ставить перед собою завдання подати власне оригінальне визначення еліти. На нашу думку, в широкому розумінні слова, поняттям «еліта» можна окреслити групу осіб, які мають можливість приймати чи впливати на прийняття рішень, які визначають розвиток суспільства. Такі

¹ Скакальська І. Б. Формування і становлення української еліти Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. / І. Б. Скакальська // Зб.наук.праць НДГУ / За заг.ред. П. Кононенка. – Т.26. – К.: «Рада», 2009.– С.306.

² Новакова Н. Роль еліти в українському державотворенні в інтерпретації В. Липинського та Д. Донцова / Н. Новакова // Суспільство: історія, методологія дослідження, практика. Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Тернопіль, 2004. – С.167.

³ Павко А. І. Біля витоків формування політичних концепцій елітаризму: В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс / А. І. Павко // Український історичний журнал. – № 2. – 2008. – С.92.

провідники мають домінуючий вплив на політичну, освітню, культурну, соціальну та інші сфери людського життя.

Отож, цілком зрозуміло, що еліта – це найкращі «вершки» суспільства. В той же час, іноді поняття «еліта» та «інтелігенція» ототожнюються чи навпаки протиставляються. Інтелігенція має багато рис, які є спільними з елітою. Тому в науково-популярних працях, де відсутнє чітке розрізнення цих понять, нерідко інтелігенцію вважають інтелектуальною елітою суспільства, що не зовсім вірно. Інтелігенція неоднорідна за своїм складом. І тільки найосвіченіша, інтелектуально активна частина є інтелектуальною елітою суспільства.

Слушно навести міркування В. Журавського, який розрізняє ці два терміни, наголошуючи, що інтелігенція – це специфічне соціально-групове утворення, невід’ємна складова кожного сучасного суспільства (від лат. *Intelligens* – розуміючий, думаючий, розумний), люди, які професійно займаються переважно інтелектуальною працею (лат. *intellectus* – пізнання, розум)¹.

Відзначимо, що дослідження сутності «інтелігенції» мають тривалу історію. Античні автори вживали це визначення для характеристики людської саморефлексії. Середньовічні вчені надали йому суто релігійного змісту. В епоху Реформації та Просвітництва до нього було внесено гуманістичний смисл і водночас ознаку причетності до Божественного Розуму. Завершення цієї тенденції сучасні філософи вбачають в ідеях німецьких класиків І. Канта та Г. Гегеля, які розуміли інтелігентність як властивість свідомості, що осягає світ, а також – як особливий стан «теоретичного духу», що досяг свого самоусвідомлення².

Лише в ХІХ ст. термін «інтелігенція» почали використовувати для позначення особливої соціальної групи. Зокрема, надання поняттю соціологічного змісту, як зазначає російський філософ Р. Мамедов, і використання його для позначення соціального «прошарку», що охоплює освічених людей, відбулося в 1830-1840-х рр.³ До речі, в Російській імперії фактично відразу ж склалася традиція називати інтелігенцією «передових людей, що прагнули ставити свої інтелектуальні здібності на служіння суспільному благу, вони переймалися долею народу та Вітчизни»⁴.

¹ Журавський В. С. Політична еліта України: теорія і практика трансформації / В. С. Журавський. – К.: «Логос», 1999. – С. 179.

² Мамедов Р. Интеллигенция как социальная общность, её жизнедеятельность и роль в современном мире: Автореф. дис. ... докт. филос. наук. – М., 1993. – С. 5.

³ Там само. – С.20.

⁴ Там само. – С.21.

В Україні поняття «інтелігенція» отримало широкий вжиток з другої половини XIX ст. Підкреслимо, що історія України попередніх століть не є «безінтелігентною».

Сучасний дослідник інтелігенції Г. Касьянов у роботі «Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет» розглядає інтелігенцію як специфічну, відносно стабільну соціально-професійну групу, що мала свої, притаманні саме їй соціально-психологічні риси. З огляду на це, до інтелігенції, яка жила і працювала в окреслену добу, дослідник відносить усіх людей, професійно зайнятих кваліфікованою розумовою працею у сфері культури, управління, освіти, науки та матеріального виробництва. При цьому вчений зауважує на особливостях відтворення інтелектуальних кадрів у ті часи, у зв'язку з чим додає до інтелігентської верстви ще й осіб, які не мали вищої чи то спеціальної освіти, втім, які займалися розумовою працею. До цієї категорії він відніс учителів, митців, а також студентство¹.

Науковий інтерес представляє трактування поняття «інтелігенція» здійснене Благою А., сучасником міжвоєнного часу XX ст. Зокрема, цитуємо «інтелігенцією називають суспільну верству, що складалась вгорі кожного стану й класу з людей «душевної праці», «інтелектуалів», освічених, вихованих, творців духа в культурі, господарстві й політиці, які творять, утримують, посилюють, розповсюджують і найбільше споживають духовні скарби суспільства. Завсіди поповняють суспільну атмосферу новими духовними елементами, зв'язують суспільство в одну цілість, одну душевну систему, що спирається на знання, мораль, справедливість, порядок; організовують його й дають йому провід»².

Наведемо, на нашу думку, ще одне слушне пояснення поняття «інтелігенція» – це специфічне соціально-групове утворення, невід'ємна складова кожного сучасного суспільства, люди, які професійно займаються переважно інтелектуальною працею³. Інтелігенція має багато рис, які є спільними з елітами⁴.

Таким чином, сьогодні існують десятки визначень феномена інтелігенції. Однак, можна виділити два ключових підходи. Перший з них пов'язаний з категорією людей, яка наділена певними духовно-моральними

¹ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – С. 4.

² Др. Благо А. Криза інтелігенції / А. Благо // Живе слово – 1939. – № 2. – С. 9.

³ Журавський В. С. Політична еліта України: теорія і практика трансформації / В. С. Журавський – К.: «Логос», 1999. – С. 179.

⁴ Там само. – С. 180.

особистісними якостями. Другий – з тією соціальною групою, яка долучена до розумової праці¹.

Підсумовуючи все вище зазначене та виходячи з політичних умов, які склались на Волині у першій половині ХХ ст., ми поділяємо думку Г. Касьянова, який вважає, що на початку ХХ ст. українська інтелектуальна еліта (кращі з інтелігенції – І. С.) перетворилась на інтелектуально-політичну та очолила визвольну боротьбу українців. Щодо формування української інтелектуальної еліти цей дослідник звертає особливу увагу на те, що переважну більшість її складала інтелігенція гуманітарних фахів, а недостатня представленість юристів, технічної інтелігенції послаблювала еліту². Так що ми можемо говорити про волинську еліту міжвоєнного періоду ХХ ст. Визнаємо й те, що не всіх представників інтелігенції можна віднести до еліти.

На нашу думку, волинська інтелігенція міжвоєнного періоду ХХ ст. зуміла себе проявити і відстоювати права земляків, лише завдяки сформованим патріотичним переконанням, які були закладені в минулі епохи. На підтвердження цього погляду, наведемо роздуми Ю. Липи, українського історика філософії, культуролога, письменника. На думку Ю. Липи, українська раса не породила окремих великих постатей проповідників, як, наприклад, Наполеон, Петро I тощо, котрі, по суті, нав'язували власному народові чужі для нього ідеї. Натомість українські проповідники – результат планомірної «праці» не одного покоління українців. Своєю появою на авансцені вітчизняної історії вони засвідчують завершення тієї чи іншої тенденції, яка могла напрацьовуватися впродовж доволі тривалого відрізка часу. Тому їх власні ідеї майже завжди виступали своєрідним озвученням тих чи інших бажань нації загалом. Ці ідеї були своєрідною відповіддю на виклик народу. Ілюструючи вищезазначене, Ю. Липа пише: «Святослав Завойовник успішно підбиває волзько-закарпатський шлях, але розпочали його підбивати п'ять століть тому ще готи з-над Дніпра... Урочисте прийняття християнства Володимиром Святим прийшло по кількох століттях зросту християнства над Дніпром і Чорним морем... Богдан Хмельницький завершував два-три століття козацької стратегії й устрою.

¹Саух П. Інтелігенція: між місією і приниженням / П. Саух, Ю. Саух // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2009. – № 4. – С. 2 – 8.

²Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – С. 39.

Навіть Симон Петлюра не висловив би того, що висловив, без попередньої, майже столітньої мурашиної праці української еліти»¹.

Проблема волинського родоводу української еліти багатопланова. Виділимо найважливіші два аспекти елітотворення. Перший – це доля самих краян, волинських інтелектуалів – політиків, громадських діячів, освітян, вчених, митців, релігійних діячів, яким належить величезний доробок у розвитку суспільної думки, науки, культури свого народу і світової. Другий – впливи і взаємодія національної еліти Волині й інших регіонів України, прибуття іммігрантів з інших українських земель та їх діяльність на волинських теренах.

Процес формування політичної еліти України складний та дискусійний. В історії становлення волинської національної еліти ми можемо прослідкувати кілька основних періодів, які в той чи інший спосіб найбільш яскравіше відображають умови та процес становлення провідної верстви населення волинського краю. Першим історичним етапом можна означити період Київської та Галицько-Волинської держав². Наступний етап, це є українсько-литовський період до Люблінської унії 1569 р.; українсько-польський період – аж до другого поділу Речі Посполитої 1793 р.; від 1793 р. до 1917 р. в складі Російської імперії; безпосередньо 20-30 рр. ХХ ст.³. Зазначимо, що особливості формування української інтелігенції Волині на початку ХХ ст. визначалися, насамперед, соціально-політичною ситуацією, що склалася у краї внаслідок важливих історичних подій – Першої світової війни, відродження української державності (1917–1921 рр.) та пов'язаних з цим національно-визвольних змагань.

Варто підкреслити те, що українська нація не раз втрачала свою еліту. Наприклад, тоді, коли нащадки старовинних українських родів сполонізувалися, а після Переяславської ради – зрусифікувались. А після Жовтневого перевороту 1917 р. – більшовицький режим вдався до тотального нищення української еліти. Не дуже легшим було її становище й під іншими окупантами⁴. Зазначимо й те, що польська влада на Волині у міжвоєнний період ХХ ст. вдавалась до різних способів, щоб лишити українців проведу.

¹ Козій І. В. Історіософські погляди Юрія Липи / І. В. Козій // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 60-65.

² Кухта Б. Політичні еліти і лідери / Б. Кухта, Н. Теплоухова – Львів: Кальварія, 1996. – С. 39.

³ Марківська Л. Л. Українська інтелігенція Волині між двома світовими війнами: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. Л. Марківська – Луцьк, 2003. – С.33.

⁴ Полянський О. Історичні силуети / Олег Полянський. – Тернопіль: Лілея, 1998. – С. 62.

У 1918-1920 рр. територія Волині переходила від одного завойовника до іншого. 18 березня 1921 р. у Ризі між Польщею з одного боку і РСФРР та УСРР з другого, був підписаний мирний договір, згідно з яким сторони зобов'язувались припинити будь-які військові дії, було анульовано Варшавський договір між Польщею та урядом УНР від 1920 р., встановлено новий кордон, за яким західноукраїнські і західнобілоруські землі відійшли до відновленої Другої Речі Посполитої. Лінія польсько-радянського кордону проходила через Волинь перетинаючи східну частину Сарненського повіту, західну частину Звягельського, навпіл поділила Острозький і відділила східну частину Кременецького повіту. Цим фактично узаконувалось подальше розчленування українських земель. Саме 17 квітня 1921 р. радянська Україна на засіданні ВУЦВК ратифікувала Ризький договір, після ратифікації Москвою 14 квітня його затвердив польський сейм. Етнічні, історичні західноукраїнські землі з 6-мільйонним українським населенням відходили до Польщі¹. Отже, за Ризьким миром, Волинь була штучно поділена: східна частина її території відійшла до УСРР, а західна була включена до складу Польської Республіки як її інтегральна частина.

На теренах західної Волині було створено Волинське воєводство з центром у Луцьку². До складу воєводства входило 11 повітів: Володимир-Волинський, Горохівський, Дубнівський, Здолбунівський, Ковельський, Костопільський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Рівненський, Сарненський; а також 125 гмін і 2743 сільські громади, територія яких становила 35754 км², з населенням 1567 тис. осіб³.

Відроджена Польща мала високий в Європі відсоток національних меншин. Так, перепис 1921 р. показав, що поляки складали 69 % населення, українці – 14 %, білоруси – 4 %. До віросповідання римо-католицького латинського обряду належало 63,8 %, православного 10,5 %. Далі перепис 1931 р. спирався на мовні критерії. Польську мову як рідну декларувало 68,9 %, українську та російську лише 13,9 %, а білоруську тільки 3,1 %. На основі даних перепису 1931 р. виникло декілька підрахунків. Один із них – З. Ландау та Я. Тамошевського – подає, що українців проживає 16 %. Я. Жарновський встановив, що в державі 15,3 % є людей, які розмовляли українською мовою. Довоєнний дослідник національних відносин

¹ Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Житомирська область / Ред. кол.: Чорнобривцев О. С. (голова редкол.) та ін. – С.555.

² Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918-1939) / І. К. Васюта – Львів: Каменяр, 2006. – С. 95.

³ Wojewodztwo Wołyńskie w swietle liczb i factów. – Lutck, 1929. – S.46.

А. Крисінський подав такі дані – 15 % українців проживає у Польщі ¹. Один польський історик у 1927 р. наводить такі відомості: на 1921 р. Польщу населяли поляки – 69,2 % (18,8 млн.), українці – 14,3 % (3,8 млн.), євреї – 7,8 % (2,1 млн.), білоруси – 3,9 % (1 млн.), німці – 3,9 % (1 млн.) ².

Найбільший за даними перепису, відсоток українців у Речі Посполитій був у Станіславському воєводстві – 68,9 %, в той же час поляків – 22,4 %, далі у Волинському – 68,4 %. Поляки становили там найменший у масштабі усєї держави відсоток польського населення, яке припадає на воєводство – 16,6 % ³.

Згідно із заниженим даним перепису 1931 р. українці були найчисельнішою національною меншиною Польщі й налічували 3,2 млн., тобто 10 % населення. В економічно відсталій Волині ситуація склалася по-іншому. Тут українці, як правило православні, становили майже 70 %, а поляки – всього 16,6 %. У 1930-х рр. кількість української інтелігенції Волині не перевищувала 10-15 тис., тобто менше 1 % українців краю. Відтак сама соціальна структура волинського українства, з його слаборозвиненим національним пролетаріатом, політично інертним селянством, яке становило більшість населення, не сприяла політичній активізації її інтелектуального проводу ⁴. В той же час, викликає сумнів уведена в науковий обіг статистика, бачимо, наскільки різні наводяться відсотки. Це явно занижений показник. Адже, будь-які підрахунки в цьому напрямку можуть бути лише умовними, оскільки тогочасна статистика не залишила відповідних відомостей, оперуючи здебільшого приблизними загальними або й вигаданими показниками. Зауважимо те, що заниження кількісного складу української інтелігенції було співзвучним з планами полонізаторів, зокрема, щоб швидше асимілювати край.

Зрозуміло, що така структура національного складу населення Волині сприяла творенню власної національної провідної верстви і, в той же час, була винятково несприятливою для політики полонізації, оскільки це була територія абсолютного переважання українців, на якій вони до того ж проживали компактно.

¹ Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.» – Варшава, 1997. – С.37.

² Cezak J. Geografia Gospodarcza / J. Cezak – Warszawa, 1997.– С.91.

³ Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.» – Варшава, травень 1997. – С.37.

⁴ Смирнов А. І. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930-1944: Монографія / А. І. Смирнов. – К.: Смолоскип, 2009. – С.54.

Саме бездержавність «гальмувала» можливості української еліти виконувати свою основну функцію – політичну. Тому українським діячам прийшлося працювати в інших сферах суспільства. В цей період до нечисленної власне української еліти належали представники буржуазії, вчителі, лікарі, митці, священнослужителі. Вони ставали лідерами політичних партій, громадських об'єднань, носіями ідей національного відродження та створення суверенної держави. Саме цій еліті, вдалося пробудити національну свідомість народу, спонукати його до боротьби за відновлення державності. Колоніальний статус Волині, асимілятивний характер урядової політики Другої Речі Посполитої стримували розвиток національного життя і звужували соціальну базу місцевої еліти. Як приклад останнього твердження – асиміляційний виступ польського посла Я. Гофмана в сеймі, про те, щоб національні меншини об'єднати з поляками¹. Існував стереотип «великої і могутньої Польщі», який проявлявся і в шовіністичних закликах: «Польща є там, де проживає хоча б декілька поляків» (заявки соціалістів)². До речі, польська влада заборонила навіть вживати термін «українці», а самих українців почали переконувати, що вони місцеві поляки, тільки зрусифіковані попередньою владою³. Вже 21 травня 1921 р. волинський воєвода видав розпорядження про заборону української мови на території воєводства у всіх державних установах⁴.

Як бачимо, що без національно свідомого та політично активного проводу українське населення Волині не змогло б вирішувати проблеми етнічного самозбереження, задоволення освітніх, культурних і релігійних потреб, зміцнення економічного становища.

Таким чином, ми можемо назвати два головні чинники, які спричинили формування національної еліти у міжвоєнний період ХХ ст. на Волині, це зокрема, у Волинському воєводстві переважно проживали українці, а по-друге, антиукраїнська політика польської адміністрації.

Повоєнний перерозподіл земель призвів до відділення Західної Волині від решти українських земель, що зумовило появу нових проблем соціально-економічного й політичного характеру, розв'язання яких у міжвоєнне двадцятиліття залежало від щойно відновленої Польської держави. Остан-

¹ Держархів Рівненської обл., ф. 160. Гофман Якуб, оп.1., спр.15. Стенографічні записи виступів Гофмана Якуба в сеймі 1937-1938., арк.13.

² Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії / Л. Зашкільняк // Матеріали міжнародної наукової практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 1997.– С.156

³ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: «Ліста», 1996.– С.22

⁴ Кучерепа М. З історії ВУО / М. Кучерепа, О. Горайнова, Г. Власик // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994.– С.14

ня ж протягом усього міжвоєнного періоду ХХ ст. постійно нарощувала дискримінаційні заходи проти українського населення і, зокрема, проти інтелігенції. Саме їм фактично було закрито шлях до участі в адміністративно-управлінській сфері. Наведемо такий приклад, адміністративний апарат Волинського воєводства складався майже виключно із поляків. Так, у 1923 р. із 283 осіб, які працювали у воєводському і повітовому управліннях – 274 за національністю були поляками. До речі, це були вихідці із центральної Польщі, які не знали місцевих умов, традицій, української мови. Поляками були всі вищі функціонери поліції¹. Отож, серед чиновників Волинського воєводства українців майже не було.

Якими ж були джерела формування національної еліти? Важливими з цього приводу є міркування З. Пеленського: «До 1939 р. на західноукраїнських землях було в головному п'ять джерел повстання й наростання кадрів української інтелігенції: священницька та учительська родина, заможне і середнє селянство, вільні професії (адвокати, лікарі, інженери, купці тощо)»². Щоправда, наведені приклади З. Пеленського здебільшого відтворюють специфіку формування інтелігентського середовища Галичини, де родини священників традиційно давали найбільшу кількість кваліфікованих кадрів із спеціальною і вищою освітою. Натомість, на Волині традиційно переважало освітянське середовище. Відомих священницьких родин Волині не так багато, наведемо, як приклад, родину Шумовських.

Джерелами становлення української еліти Волині були: українські родини, освітні заклади, в тому числі і духовні, іммігранти з Наддніпрянської інтелігенції, громадсько-політичні, релігійні та молодіжні організації, національна преса.

Волинь, була переважно аграрним краєм, більшість населення проживало в селах. Тому чи не найгіршою була ситуація із творенням інтелігенції у волинському селі. Головна перешкода – масова неписьменність. Характеризуючи процес творення сільської інтелігенції, доречно привести вислів М. Сивіцького, який у своїй книзі спогадів «Записки сірого волиняка» стверджує: «І все ж таки молода українська інтелігенція на Волині була. Її творили самоуки, виховані літературою. Відчувалися в їхній освіті прогалини, брак систематичності, зате були патріотизм і запал, які потрапляють кожную силу вдесятирити. Було їх замало, та добре те, що вони вза-

¹ Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych społecznych i politycznych / W. Mędrzecki – Wrocław – Kraków – Gdańsk, 1988. – S. 22.

² Пеленський З. Між двома конечностями. Євген Коновалець та його доба / З. Пеленський. – Мюнхен, 1974. – С.510.

галі були, бо з іскри розпалюється полум'я. Як прийшла пора, воно загорілося там, де ніхто й іскри не бачив»¹.

Варто звернутися до навчальних закладів Волині, в тому числі Кременця, як основного джерела поповнення інтелігенції. Під час української революції 1917-1921 рр. стало можливим відкриття української гімназії, згодом перейменованої в ім. І. Степенка. Вона стала осередком патріотичного виховання молоді, тобто майбутньої державницької еліти. Міністерство народної освіти УНР погодилось на відкриття в Кременці 1 жовтня 1918 р. державної української гімназії². На підставі прохання Кременецької «Просвіти» Міністерство дозволило присвоїти їй ім'я одного із активних діячів УНР, міністра освіти Івана Степенка³. Необхідно підкреслити, що відкриття гімназії стало неординарною подією у житті краю, адже у місті не було жодного середнього навчального закладу із рідною мовою навчання. До речі, саме в гімназії стало обов'язковим вивчення української мови та історії України⁴.

Слід, охарактеризувати педагогічний колектив гімназії, який був осередком формування та діяльності національної еліти. Згідно розпорядження Міністерства першим її директором був призначений Сергій Міляшкевич. Він понад 10 років був на чолі закладу. У 1930-х рр. директорами були І. Рей та Л. Концевич. На основі, знайденого в архіві штатного розпису гімназії, ми можемо назвати педагогів, які працювали тут. Вчитель історії та географії – А. Куц, вчитель української мови – С. Дяков, вчитель алгебри і фізики – В. Кавун, вчитель геометрії – В. Янович, вчитель природознавства – В. Сахно, вчитель німецької мови – Є. Білінський, вчитель французької мови – К. Міляшкевич, вчитель малювання – В. Галко, вчитель співів, відомий композитор – М. Вериківський, релігію викладав – священник Г. Боришкевич⁵. До речі, директор приймаючи вчителів на роботу, враховував знання української мови⁶.

Вчителі гімназії були одними із засновників вчительського союзу в м. Кременці⁷. Цей союз на своїх з'їздах піднімав питання пов'язані з на-

¹ Сивіцький М. Записки сірого волиняка / М. Сивіцький – 2-ге вид. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2000. – С.46.

² Держархів Тернопільської обл., ф. 351. Кременецька українська гімназія, оп.1, спр. 16, арк.2.

³ Там само, спр. 2, арк.38.

⁴ Там само, спр. 1, арк.10.

⁵ Так само, спр.16, арк.68.

⁶ Там само, спр.12, арк.4.

⁷ Там само, арк.44.

вчанням і вихованням учнів¹. Таким чином, діяльність цього об'єднання була важливою у гуртуванні національної освітянської еліти.

З метою пропагування національних цінностей в гімназії була створена лекційна комісія. Її члени, на прохання «Просвіти», організували курси українознавства, які відвідували не лише учні, але й дорослі жителі міста². У вихідні дні читались лекції для громадськості з проблем політичного становища в Україні та світі у цей час³.

Серед випускників гімназії знаходимо ім'я ще маловідомої на той час поетеси Оксани Лятуринської. Також один з найвідоміших випускників цього закладу, визначний письменник – Улас Самчук⁴. Випускники Кременецької української гімназії проявили себе на ниві письменництва, освіти, культури. Багатьох з них переслідувала і польська, і радянська окупаційні влади. Безпідставно на різні роки в'язниці і заслання були засуджені Марія Цимбалюк-Кавун-, Олекса Волошин, брати Сергій та Петро Кондративи, ряд інших. Чимало колишніх гімназистів полягло у борні з німецьким окупантами, серед них брати Ярослав і Ярополк Вітенки. Багато гімназистів вимушені були емігрувати за кордон і там поневірятися на чужині. Але незважаючи на все, це були сильні духом люди, які понад усе в житті, любили свою Україну і служили їй народу⁵.

Матеріальне забезпечення українських шкіл теж було вкрай поганим. Школа вважалася багатою, якщо мала карту Польщі та Європи, глобус, кілька таблиць, геометричних фігур і рахівницю, але й таке «багатство» могли собі дозволити лише міські школи. У переважній більшості сільських шкіл, крім розп'яття Христа і портрета Президента Польщі, на стінах класних кімнат не було нічого⁶. В таких умовах навчалась майбутня еліта. Тому розуміючи роль освіти у вихованні молодого покоління, українські громадсько-політичні діячі намагались підтримувати школи. Наприклад, Рівненська «Просвіта» тісно співпрацювала та здійснювала утримання місцевої української гімназії, а її директор Ф. Пекарський входив до складу ради товариства⁷.

¹ Там само, стр.1, арк.14.

² Там само, стр. 16, арк.58.

³ Там само, арк.32.

⁴ Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії / Г. Чернихівський – Кременець, 2001. – С. 31.

⁵ Скакальська І. Формування інтелігенції краю в навчальних закладах Кременеччини першої половини ХХ ст. / І. Скакальська // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст. – Зб. наукових праць. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2009. – С.168.

⁶ Ткачук П. Політика уряду Польщі в галузі народної освіти на Волині (1919-1939) / П. Ткачук // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994. – С.151.

⁷ Держархів Рівненської обл., ф.30. Рівненське повітове староство, оп.18, стр.484. Листування з повітовим управлінням поліції з питань діяльності української організації «Просвіта» (1922-1928), арк.95.

Кузнею волинських духовних кадрів була семінарія в Кременці. Молода генерація українського духовенства, яка виховувалась в семінарії, ще під час навчання мала змогу осягнути основи українського національного світогляду, пережити в молодому віці хвилини відчуття єдності з своїм народом, перейнятися його минулим і майбутнім, забажати служити йому, Богові й рідній церкві. Важливу позицію у формуванні національної еліти посідали релігійні організації, зокрема, Товариство імені Петра Могили, яке працювало для оборони давніх традицій українського православ'я, видання рідною мовою богословських книг. Головою товариства став сенатор С. Тимошенко, а секретарем І. Власовський. Саме ця інституція змогла завоювати довіру православних та очолила український церковний рух.

Як вважають волинські дослідники М. Кучерепа, В. Дмитрук, В. Прокопчук, поштовхом до політичної самоорганізації українців, переломним моментом у політизації інтелігенції Волині, виробленні її ідейних засад стали парламентські вибори 1922 р. На відміну від Галичини, де українці бойкотували вибори, нечисленна волинська українська інтелігенція в рамках Блоку національних меншин утворила автономний Український виборний комітет Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. На чолі його стали Павло Васильчук з Холма і Михайло Черкавський, директор вчительської гімназії з Дерманя¹. Так відбувалось становлення політичної еліти волинського краю. Згодом, українські депутати сейму та сенату стали визнаними лідерами серед волинян. Зауважимо, що перешкоди з боку влади, особливо під час виборів, були значними. Зокрема, у виборчій комісії надсилались інструкції, щоб отримати найбільше голосів для поляків². Не зважаючи на це політична еліта вчилася захищати інтереси своїх земляків в умовах бездержавності. Її громадянська активність була зумовлена дискримінаційною політикою влади та політичною пасивністю певної частини населення, яку потрібно було скерувати у русло енергійної суспільної діяльності.

Прикро, але необхідно відзначити й той факт, що політична еліта була розділена на різні табори, зокрема, націоналістичний, який відстоював інтереси свого народу та мав на меті здобути незалежність для нього. Це такі діячі, як С. Жук, Р. Бжеський, Б. Козубський та інші. Другий – угодовський, який співпрацював з польською владою, відповідно підтримував

¹ Кучерепа М.М. Волинь у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) / М. М. Кучерепа, В. Г. Дмитрук, В.І. Прокопчук – Луцьк, 1994. – С.22.

² Держархів Рівненської обл., ф.265. 60 виборчий округ по виборах до сейму 1938 р., оп.1, спр.1. Протоколи засідань дільничих виборчих комісій, арк. 3.

політику асиміляції. До них належать, зокрема, П. Певний, С. Скрипник, Є. Богуславський, М. Тележинський, А. Волинець та інші. До третього табору віднесемо тих, хто підтримував зовнішні сили, наприклад, комуністів. Відповідно такий розкол негативно позначався на самій еліті та послаблював її позиції в тогочасному суспільстві.

Підвищенню культурного рівня української еліти сприяла преса. Періодичні видання виходили у Луцьку, Рівному, Кременці, Володимирі-Волинському, Дубно, Костополі, Здолбунові.

У воєводській звітності майже зовсім відсутні дані про державне інвестування або ж кредитування головних осередків інтелігенції у громадсько-культурній сфері: культурно-мистецьких закладів, бібліотек, музеїв, театрів, книгарень. Відсутність фінансування значно обмежувала діяльність таких осередків. Звичайно, це не сприяло творенню національної інтелігенції. Проте, знайшлися українські провідники, які на добровільних засадах зуміли організувати їх роботу. Такі товариства розвиваючись в умовах панування польської державно-політичної системи, суттєво впливали на пробудження й активізацію національної свідомості українства, сприяли соціальному захисту та розвиткові освіти, культури населення краю, що зазнавало асиміляції, окатоличення та дискримінації. Зрештою, сприяли формуванню переконань та патріотизму національної еліти.

Зазначимо, що з усіх товариств на Волині в міжвоєнний період ХХ ст. особлива роль відводилась «Просвіті», без діяльності якої був би неможливим національний поступ українців. Вона виступала рушійною силою у боротьбі вітчизняної інтелігенції за українську мову, освіту, культуру. Діяльність просвітян засвідчує готовність волинян змагатися за свої національні і громадянські права, за побудову власної незалежної держави. Навколо громадських об'єднань згуртувалась українська інтелігенція. Саме для того, щоб ослабити національну еліту влада вела активну боротьбу з освітніми товариствами ¹.

Вагому роль у формуванні еліти відіграли пластунські організації. Їх діяльність була різнобічною, зокрема, пластуни відвідували загальні збори «Просвіті», виступали з гімнастичними номерами на вечорах товариства, допомагали під час проведення просвітянських свят для бідних дітей, збирали кошти на літературу для бібліотек, упорядковували могили, працювали на будівництві «Народних домів».

¹ Держархів Волинської обл., ф. 46. Волинське воєводське управління, оп. 9, стр.446. Інформація коменданта державної поліції про діяльність «Просвіті», 3 арк.

Завдяки сприянню «Просвіти» пластовий рух швидко поширюється на Волинських землях. Протягом 1922-1924 рр. пластові гуртки виникають при гімназіях і школах в Острозі, Радивиліві, Луцьку, Здолбунові, Ковелі, Рівному, Городку, Кременці і т.д. Цей процес тривав практично до початку 30-х рр. Він не припинявся навіть за умов підпільної діяльності, коли в 1928 р. пласт на Волині заборонили. За підрахунками дослідників протягом 20-30-х рр. ХХ ст. у краї активно працювало понад 70 пластових осередків, в яких було об'єднано кілька тисяч сільської молоді, сотні учнів шкіл і гімназій, студентів і незначна кількість робітничої молоді. Саме навколо них гуртувалося чимало прихильників пластових ідей¹. Це теж була майбутня українська еліта.

З 1920-х рр. з'являється ще одне джерело поповнення волинської еліти – іммігранти. Більшість із них були активними учасниками національно-визвольної боротьби і після втрати державності змушені були шукати порятунку в еміграції. Опинившись на Західній Волині, уродженці Наддніпрянської України з новими силами взялися готувати ґрунт для боротьби за майбутню державу у відносно інертному в плані політичної активності середовищі західних волинян. Наслідком їхньої діяльності стало пробудження національної свідомості населення цієї частини Волині та втягування його у вир активного політичного життя на захист національних інтересів². Зауважимо, що приблизно 90 % української еміграції в Речі Посполитій у 20-х рр. ХХ ст. складала особи, пов'язані з Українською Народною Республікою, її державними органами³. Хоча українська еміграція була різнобарвною, але характеризувалася спільною ідеєю української державності. Отже, важливе значення мав і цей фактор поповнення лав національної еліти.

Завершуючи огляд ситуації, що складалася у середовищі різних груп української інтелігенції протягом міжвоєнного періоду, слід окремо виділити ще одну її частину, яка належала теж до проводу суспільства – це науковці, літератори, діячі культури і мистецтва. Вона була найменшою за кількістю. Творча інтелігенція протягом досліджуваного періоду лише формувалася, це пояснювалося практично відсутністю на Волині спеціальних навчальних закладів мистецького спрямування. Але саме ця частина

¹ Зародження Пласту на Волині [Електронний варіант] // Пластовий портал. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/about/history/cities/vizitivvolyn/?dest=printer>

² Соловей О. Г. Імміграційні процеси на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. Г. Соловей. – Тернопіль, 2004. – С.4.

³ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939 / E. Wiszka –Torun, 2004. – S. 653.

інтелігенції, займала провідні позиції у політичному, культурному та економічному житті тогочасної Волині.

Знаковим є те, що на волинській землі формувались патріоти України, борці за її незалежність. Вони відстоювали свої переконання та інтереси свого народу, словом, творчістю, громадською роботою, та іноді зі зброєю в руках, при цьому жертвуючи своїм життям. Саме на Волині розпочав свою діяльність повстанський отаман Тарас Бульба-Боровець. Жертовною громадською та революційно-політичною діяльністю серед робітництва здобув повагу на Поліссі й великій частині Волині. На початку 30-х рр. ХХ ст. Т. Бульба-Боровець взявся організувати на Волинському Поліссі Українське національне відродження, що ставило за мету підтримувати традиції УНР¹. Очолив організацію Т. Боровець. За його словами, УНВ було невеликою просвітньою підпільною організацією, яка ставила перед собою завдання реорганізуватись в майбутньому у військово-революційну формацію². Однак довести до кінця задуману справу щодо поширення цього патріотичного руху йому не вдалося, тому що польська окупаційна влада не тільки заарештувала його 1934 р., а й виселила з рідних місць далеко на захід. Побував він і в концтаборі Березі Картузькій³. Діяльність Т. Бульби-Боровця зафіксована в документах польських спецслужб, зокрема, «Донесення таємного співробітника польських спецслужб про події в Бистричах» від 1934 р. говорить про те, що отаман передавав у своє рідне село книги з історії України та пропагандистські українські календарі⁴.

Отже, з вище зазначеного, виникають наступні висновки. Незважаючи на те, що українці були національною меншиною в Польській державі, яка проводила супроти них асиміляційну політику, їх компактне розселення, значна чисельність і демократична конституція 1921 р. створили об'єктивні умови для їх національного розвитку та створення провідної верстви.

Джерела її становлення, а власне і соціальна природа інтелігенції, безпосередньо пов'язані з тогочасним становищем волинського краю. Найбільш яскраві представники еліти в умовах польського панування своєю

¹ Тарас Бульба-Боровець Документи. Статті. Листи / За заг.ред. проф. В. Сергійчука К.: ПП Сергійчук М. І., 2011. – С.5.

² Стельникович С.В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С. В. Стельникович. – Житомир: Полісся, 2010. – С.99.

³ Тарас Бульба-Боровець Документи. Статті. Листи / За заг.ред. проф. В. Сергійчука К.: ПП Сергійчук М. І., 2011. – С.5.

⁴ Державний архів Служби безпеки України, ф.65, спр. С-9134, т.4, арк.19 // Тарас Бульба-Боровець Документи. Статті. Листи / За заг.ред. проф. В. Сергійчука К.: ПП Сергійчук М. І., 2011. – С.29.

працею і громадсько-політичною діяльністю пробуджували у волинян національну свідомість й організовували земляків на захист своїх інтересів. На Західній Волині у цей період сконцентрувався найбільш національно свідомий елемент.

Звернемо увагу, що наслідки діяльності еліти на волинських землях були очевидні. Саме Західна Волинь у 20-30-і рр. XX ст. переживає хвилю національного пробудження та небачену до цього часу політичну активність населення, і стає одним із тих регіонів України, де в міжвоєнні роки, після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., закладалися ідеологічні й духовні підвалини майбутньої держави. Ця споконвічна українська земля, протягом двох десятиліть розділена державним кордоном на радянську і польську частини, у міжвоєнні роки була теренами гуртування національних сил¹.

В той же час існувало чимало чинників, які гальмували становлення української інтелігенції як окремої соціальної групи. Насамперед, це колонізаційна політика, дискримінація українців в галузі освіти і скрутне матеріальне становище основного загалу українського населення.

Також ми можемо стверджувати, що генезис української національної еліти в контексті вітчизняної історії відбувався продовж тривалого періоду, протягом якого вона виділилася як окреме коло людей, сформувався її менталітет, склалися основні засадницькі принципи світогляду. Еліті були притаманні такі риси, як політична активність, патріотизм, національна гідність, колосальний запас соціальної енергії, дійсний ентузіазм та віра в побудову незалежної України. В умовах бездержавності України того часу є всі підстави говорити, що її еліта існувала. Вона не виконувала управлінських функцій, тому що не було держави, але волинська інтелігенція зуміла реалізувати себе без держави, спонукаючи українців до боротьби за свої права. Без перебільшення зазначимо, що саме національна еліта своєю напруженою працею сприяла пробудженню регіону від багатолітньої інтелектуальної сплячки, відродила властивий Волині дух незалежності, повернула волинських українців до думки про активний захист своєї надзвичайно багатой історії та культурної спадщини.

Формування української національної еліти – одне з важливих завдань сьогодення. Як зауважує один сучасний автор В. Єшкілев, що

¹ Скакальська І. Кременеччина у міжвоєнний період // Нескорена Кременеччина у першій половині XX ст. (сторінки пам'яті): Науково-документальне видання / За ред. В. Мазурка та ін. – Кременець-Тернопіль, 2009. – С. 71.

«...існування еліти досі визначається не як наявність, а як проблема»¹. Ідеологічну трансформацію суспільства в Україні має поширювати верства, яка б поєднувала у собі інтелект, духовність, патріотизм, могла бути взірцем для загалу й повести його за собою. Державі потрібна власне національно забарвлена еліта, яка є професійно відповідальною, відданою своєму народові. Потрібно відзначити й те, що елітотворчі процеси – довготривалі, як про це свідчить минуле.

Підкреслимо, що в Україні склалася швидше формальна еліта, яка відповідає лише частковим мірилам приналежності до цієї верстви. Над цим слід задуматись, тому що, насамперед, політична еліта керує країною, від неї значною мірою залежить стабільність державного та суспільного розвитку як у внутрішньому, так і у зовнішньому його вимірах.

Для розуміння суспільно-політичної обстановки та умов у яких формувались погляди і переконання еліти Волині, слід навести реальні приклади, пов'язані із життям та діяльністю цих осіб. Це ми зробимо у наступних статтях.

¹ Єшкілев В. Філософія еліти у демократичному суспільстві / В. Єшкілев // Альманах «Молода нація». – № 3. – 1996. – С. 51.

**ПИТАННЯ КРАЄЗНАВСТВА ЗА НАУКОВИМ ДОРОБКОМ
МИКОЛИ ТЕОДОРОВИЧА «ІСТОРІЯ МІСТА КРЕМЕНЦЯ»**



Микола Теодорович

У наш час значно посилюється роль історичної науки в осмисленні багатовікової минувшини та історичного краєзнавства у відновленні джерел національної пам'яті, зміцненні та активізації національної свідомості на локально-регіональному рівні. Сьогодні тенденції свідчать, що краєзнавство впливає на державотворчі процеси, на формування нового національно-свідомого покоління. Вивчення праці Миколи Теодоровича «Історія міста Кременця», оприлюднення його наукових здобутків для широкого загалу є актуальною проблемою.

Серед досліджень М.Теодоровича, слід вказати «Історію міста Кременця», «Волинь в описах міст, містечок і сіл в церковно-історичних, географічних, етнографічних, археологічних та ін. відносинах». Цікавою та важливою, як історичне джерело, для дослідників є книга «Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії», яка вийшла в п'яти томах. Перші три томи праці рекомендовані Вченим комітетом Міністерства народної освіти для закупівлі бібліотеками освітніх закладів Київського та Віленського навчальних округів. Праця «Місто Володимир Волинської губернії у зв'язку з історією Волинської ієрархії» присвячена 900-літтю Волинської єпархії¹. В книзі подається історія цього древнього міста та його монастирів та храмів.

¹ Теодорович Н. И. Город Владимир Волинской губернии в связи с историей Волинской иерархии / Н. И. Теодорович – Почаев: тип. Почаево-Успенской лавры, 1893. – 270 с.

У 1904 р. вийшла друком у м. Сідлець праця М.І.Теодоровича «Історія міста Кременець», в якій дослідник запропонував свої погляди з історії міста Кременця Волинської губернії ¹.

Микола Теодорович (1856-1930-і рр.) народився у сім'ї священика губерньського міста Гродно (Білорусь). В 1879 р. закінчив Литовську духовну семінарію у Вільно. Вищу церковну освіту здобув у Санкт-Петербурзькій духовній академії ². Четвертого серпня 1883 р. М. Теодорович призначений викладачем Святого Письма у званні кандидата з правом на магістра у Волинську духовну семінарію в м. Кременці ³.

В кременецький період життя М. Теодоровича припадають перші спроби створити історико-статистичний опис Волинської єпархії. В квітні 1886 р. керівництво семінарії запропонувало М. Теодоровичу зайнятись складанням «Пам'ятної книги» приходів єпархії. Молодий дослідник, знайомлячись із статистичними відомостями благочинних, архівом Волинської консисторії, аналізуючи волинезнавчі сторінки в працях В. Татіщева, М. Карамзіна, М. Максимовича, зібрання документів «Архива Юго-Западной России» тощо, захопився волинським краєм і прийшов до думки скласти повний «Історико-статистичний опис Волинської єпархії». Свою працю розпочав з того, що до коротких клірових описів він почав додавати історичні тексти, документи, свідчення священиків та інші записи. Таким чином, спочатку у «Волинських єпархіальних відомостях», а потім й окремими книгами з'явилися описи 1477 приходів і церков 10 волинських повітів. Автор присвятив своє видання «ревнителям православия русской народности на Волыни» і здійснив його на користь «Попечительства о воспитанниках Волынской духовной семинарии». В епіграф до праці винесено слова Іпатіївського літопису: «Молю вы, братие, аще что писахъ, или недописахъ или переписахъ, исправляйте Бога для, а не кляните» ⁴.

Перший том відкривається узагальнюючими нарисами з історії Волині, її адміністративно-територіального поділу, меж, населення, ґрунтів, рельєфу, інших геолого-природничих характеристик. Кожному повіту відведено розділ, який включає розширені нариси про повітове місто, описи церков і сіл по благочинних округах. В тексті або примітках поміщено довідково-краєзнавчу інформацію та тексти документів латинською, польською

¹ Теодорович М.І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович – Сідлець, 1904. – 141 с.

² Силюк А. Літописець волинських церков і приходів/ А. Силюк // Волинь. – 2001. – 13 листопада.

³ Теодорович Микола // Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т.8. – С. 3167.

⁴ Скакальська І. Питання краєзнавства за науковим доробком Миколи Теодоровича «Історія міста Кременця» / І. Скакальська //Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк.нац.пед.ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків: Планета-Прінт, 2009. – Вип.35. – С.158.

мовами або в авторському перекладі. Серед них: родоводи князів Радзивіллів, Любомирських, Острозьких, Сангушків, Ружицьких, окремі унікальні документи ¹.

Краєзнавець М. Теодорович належить до волинських краєзнавців кінця ХІХ – ХХ ст., що гуртувались в Кременці навколо Волинської духовної семінарії, Волинського історико-статистичного комітету та періодичного видання «Волинські єпархіальні відомості». Загалом його дослідження не виходили за межі тогочасної офіційної історіографії й базувалися переважно на філософії позитивізму в осмисленні подій і явищ минулого. Однак, зібраний ним фактологічний і джерелознавчий матеріал не втратив своєї цінності, а перша, хоча і російськомовна, п'ятитомна фундаментальна енциклопедична праця «Волынь. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» не має аналогів в краї і сьогодні уже сама виступає потужним історико-краєзнавчим джерелом. М. Теодорович використовував у своїх дослідженнях місцевий статичний матеріал, а також відомості отримані від місцевих священиків ². Окреме дослідження М. Теодоровича прослідковує історію Волинської духовної семінарії «Волинська духовна семінарія. Історія початкового укладу і підвладних їй духовних училищ», яка вийшла друком у Почаєві в 1901 р.

З 1899 р. Микола Теодорович працював інспектором народних училищ Калішської та Седлецької учбових дирекцій на Підляшші та одночасно викладав у духовній семінарії. В 1906 р. він згадується вже як начальник Радомської учбової дирекції, а через кілька років він вже інспектор Маріїнського Жіночого Інституту у Варшаві. Саме звідти він надсилає до редакції «Волынских епархиальных ведомостей» свої наукові матеріали по історії Волині. З початком Першої світової війни М. Теодорович разом з Інститутом був евакуйований у м. Саратов, куди були вивезені ряд державних установ, навчальних закладів та тисячі біженців із Західної України. Тут ним було видано розвідку про Саратовський Маріїнський інститут благородних дівчат ³.

Сам Микола Іванович через свою дослідницьку діяльність та публікації вплинув на зародження краєзнавчих досліджень Волині. Він спонукав священиків, учителів приходських шкіл до збирання документів і напи-

¹ Гаврилюк С. «Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії»: історія створення / С. Гаврилюк // Збірник навч.-метод. матеріал. і наук. статей історичного ф-ту. – Випуск 5. – Луцьк, 2000. – С. 85-88.

² Прищепа О. П. Міста Волині у др. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. / О. П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – С. 8.

³ Климчук А. Микола Теодорович – історик церкви і дослідник Волині / А. Климчук // Історична Волинь – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=2384&Itemid

сання історії храмів, окремих населених пунктів. Церковно-парафіальне літописання, напрацювання якого широко використав М. Теодорович як основу досліджень, є прикладом масового краєзнавчого руху.

Свою працю «Історія міста Кременця» М. Теодорович розпочинає характеристикою фізично-географічного розташування Кременця¹. Автор зазначає, що центр міста знаходиться в котловані, оточеному горами².

Дослідник підмічає, що від кременю, якого в околицях знаходиться велика кількість і саме місто отримало назву – Кременець³.

Микола Теодорович в науково-популярній формі викладає історію міста. Звичайно, доповідь про місто починає з історії замку, при цьому зазначаючи, що він був споруджений вже в IX ст.⁴. Як доказ, автор наводить дані його опису, складені 21 липня 1545 р. де зазначено, що замок існував з незапам'ятних часів⁵. Розповідається в книзі і про володарів Кременецького замку і міста – рід Мокосіїв⁶.

Літописна згадка про місто відноситься до 1226 р. (за даними М. Теодоровича)⁷. Із різних дат, згідно яких започатковане місто, найчастіше зустрічаються три: 1064, 1073, 1226 чи 1227 роки. Зупинимось коротко на кожній з них, щоб встановити істину. Цей матеріал ми знаходимо у праці М. Теодоровича.

Він вказує, що польські енциклопедичні словники XIX-XX ст. як першу згадку про Кременець подають саме 1064 рік. Тоді польський король Болеслав II Сміливий, йдучи на Київ, нібито оволодів містом. Однак якихось переконливих доказів про такий факт немає, як і посилань на історичні джерела. У працях польських дослідників М. Балінського та Т. Ліпінського «Старожитна Польща» /1843-1846. Т.1-3./ мовиться, що нема підстав чи якихось відомостей про заснування Кременецького замку.

Інша дата – 1073 рік значиться в багатьох працях польських дослідників, тому є необхідність більш детального розгляду. Саме 1073 рік як перша згадка про Кременець зустрічається в польського монаха-мандрівника XVII ст. Шимона Окозького⁸. За його версією, польський король Болеслав II Сміливий 1073 р. йшов на Русь з військом на допомогу родичеві князю Ізяславові, проти якого у Києві вибухнуло повстання. Нібито тоді

¹ Теодорович М.І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович – Сідлець, 1904. – С. 1.

² Там само. – С. 2.

³ Там само. – С. 5.

⁴ Там само. – С.11.

⁵ Там само. – С. 12.

⁶ Там само. – С. 14.

⁷ Там само. – С. 15.

⁸ Там само. – С.19.

по дорозі польський король зайшов до Кременця, але здобути його не зміг. Тодішній володар міста і замку Дениско Мокосій добровільно уступає їх Болеславу II Сміливому. За це король дарує Мокосієві грамоту, якою підтверджує за його родом права на вічне володіння Кременцем та замком.

Вивчення тексту латиномовної книги Шимона Окольського, виданої всередині XVII ст., де йдеться про привілеї, показує, що, згідно свідчень автора, цей документ був написаний тогочасною руською мовою, а це підозріло, оскільки польський король не міг видати грамоту руською мовою. Крім цього, Шимон Окольський говорить про події XI століття, а свою працю написав у середині XVII ст. При цьому не подає року віддання, Мокосієм Кременця польському королю Болеславу II Сміливому, відповідно довіряти Ш. Окольському немає резону¹.

Таким чином, питання про 1073 рік як рік першої писемної згадки про Кременець відпадає. Тим більше, що ні в руських літописах, ні в польських хроніках при описі подій 1073 року, пов'язаних з походом короля Болеслава II Сміливого на Київ, про Кременець не згадується. Такими є міркування автора «Історії міста Кременця».

У Галицько-Волинському літописі подана дата першої згадки про Кременець – весна 1226 року. Дослідник уточнив подію, відрасовуючи різницю у календарному вичисленні різних стилів, і довів, що похід угорського короля Андрія відбувся не 1226, а навесні наступного 1227 року². Читаємо в літописі: «А звідки пішов король до Теробовля і взяв Теробовль, і пішов до Тихомля і взяв Тихомль. Звідти ж прийшов до Крем'янця і бився під Крем'янцем, і багато побили й поранили»³. Кременецьким замком, коли угорські нападники разом із польським військом пішли походом на Галицько-Волинську землю, деякий час /1218-1227 рр./ володів тесть Данила Романовича Мстислав Удалий. Отож, єдиною достовірною датою першої згадки про Кременець треба вважати 1227 рік.

З гордістю автор зазначає, що в 1240 р. Кременець витримав облогу монголів на чолі з ханом Батиєм⁴. Саме Кременець стояв на шляху їх завойовницьких походів далі на захід.

¹ Теодорович М.І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович – Сідлець, 1904. – С.18.

² Там само. – С.15.

³ Галицько-Волинський літопис. Іпатіївський список. За виданням: Галицько-Волинская летопись (подг. О.П.Лихачевой) / ПЛДР: XIII век. – М., 1981. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr/galvollet.htm>

⁴ Теодорович М.І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович – Сідлець, 1904. – С.15.

Прослідковує історію міста М. Теодорович під владою Великого князівства Литовського. В історії середньовічного Кременця помітне місце належить князеві Свидригайлові.

На Кременець в кінці XV на початку XVI ст. неодноразово нападали кримські татари. Особливо спустошливими були набіги в 1497 і 1500 рр.¹. Про це ми теж знаходимо відомості у праці М. Теодоровича.

Автор повідомляє те, що четвертого квітня 1536 р. польський король Сигізмунд I Старий віддав місто Кременець і навколишню територію своїй дружині Боні, із зобов'язанням зміцнювати замок й утримувати військовий гарнізон. Кременець належав королеві Боні протягом 20-ти років аж до її від'їзду на батьківщину в Італію в 1556 р. Бона керувала містом через старост: Станіслава Фальчевського і Фелікса Герцика, які займалися благоустроєм замку². Королева Бона надала привілей 1540 р. дозволивши зробити склад солі в Кременці і запровадила два ярмарки – на св. Варфоломея і св. Луки³. Зрозуміло, що це сприяло економічному піднесенню міста.

Значний масив матеріалу книги М. Теодоровича присвячений описам замку королеви Бони⁴. Описує автор і руйнацію замку козаками під керівництвом полковника Максима Кривоноса в 1648 р. під час національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького⁵.

Автор пише про будівництво ієзуїтського колегіуму в місті в 1731-1743 рр.⁶ та характеризує його функціонування.

Історія Волинської гімназії (ліцею) заснованої Тадеушем Чацьким, прослідкована Миколою Теодоровичем від часу заснування до перенесення до Києва⁷. Зокрема, відкриття гімназії відбулося 10 жовтня 1805 року. Навчання в гімназії тривало 10 р. і поділялося на сім класів, з яких перші були дворічні. В них вкладались: географія, історія, математика, архітектура, ботаніка, закон Божий, моральні науки, агрикультура, садівництво, політична економія, фізика, хімія, право, мова і література – польська, російська, французька, німецька, грецька і латинська, також музика, верхова їзда і плавання⁸.

¹ Теодорович М.І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович – Сідлець, 1904. – С.25.

² Там само. – С. 28.

³ Там само. – С.29.

⁴ Там само. – С. 30-37.

⁵ Там само. – С.44.

⁶ Там само. – С. 51-52.

⁷ Там само. – С.61-72.

⁸ Так само. – С.62.

Таким чином, для вивчення історії освіти Кременця, із дослідження М. Теодоровича можна почерпнути максимум інформації. Так, наприклад, в 1836 р. в приміщення колишнього ліцею була переведена Волинська духовна семінарія¹. З переводом семінарії в Житомир, у цих спорудах помістилось Волинське єпархіальне жіноче шести класне училище – з вересня 1902 р.².

Зазначимо, що не оминає своєю увагою М. Теодорович і культові споруди міста, навіть такі, які до наших днів не збереглись³. Зокрема, подається опис замкової церкви св. Михайла, яка знаходилась на Замковій горі (Боні), біля лівої стіни замку. Вона була побудована на поч. XII ст. старою замку Гаврилом Дениском – Мокосієм в пам'ять про брата Михайла. Про церкву згадується в люстрації Кременецького замку від 1552 р.⁴.

Як про важливу подію автор повідомляє, що з першого вересня 1867 р. в Кременеці видаються «Волинські Єпархіальні Відомості»⁵.



«Кременецька Мадонна» на фоні Замкової гори

Інформує автор і про видатних осіб, які свого часу відвідали Кременець, наприклад, імператор Микола Павлович в 1842 р. був проїздом у місті⁶. Повідомляє автор і про господарське життя міста. Він зазначає, що

¹ Теодорович М.І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович – Сідлець, 1904.. – С. 72.

² Там само. – С. 74.

³ Там само. – С. 88-130.

⁴ Там само. – С. 95.

⁵ Там само. – С. 133.

⁶ Там само. – С. 134.

вся торгівля знаходиться в руках євреїв, наголошує й те, що є у місті книжний магазин з бібліотекою ¹.

Суспільне життя міста – тихе. Є два клуби громадський і військовий. В них є бібліотеки і читальні. Також там влаштовуються танці, іноді вистави. В місті є два військові полки Ризький і 42 Якутський, вони призначені для охорони пограниччя, останній розташовувався в Кременці з 1868 р. ².

Також відзначимо й таке, що зазначена позиція автора у праці «Історія міста Кременця», відповідає тогочасним обставинам, коли писалось дослідження, вона стала основою багатьох краєзнавчих напрацювань. Зібраний М. Теодорович фактологічний і джерелознавчий матеріал не втратив своєї цінності та є потужним історико-краєзнавчим джерелом. Його твори з часу набуття Україною незалежності є найбільш затребуваними при написанні досліджень з історії волинського краю. Безумовно дослідження М. Теодоровича «Історія міста Кременця» та інші його твори справляли вагомий вплив на формування суспільної думки та сприяли вихованню патріотизму багатьох полінь. Ряд інших праць дослідника Волині ще детально не опрацьовані вченими.



*Вид на Замкову гору та «будинки-близнюки», м. Кременець
Фото 30-х років ХХ ст.*

¹ Там само. – С.136.

² Там само. – С.136.

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
СЕМЕНА ЖУКА**



Семен Жук

Семен Жук – це була людина свого краю і свого часу, представник української еліти. Він не пасивний спостерігач, а борець, активний діяч, який через освіту, політичні органи, публіцистику, культуру прагнув розвинути самосвідомість земляків, пробудити їх національну гордість.

Народився С. Жук в с. Боложівка, колишнього Крем'янецького повіту, Волинського губернії. Батько Семена – Антоній, 1858 р. народження¹ був спочатку дяконом, а згодом священником². Мати Семена – Ярина померла ще молодою, тому про неї відомостей немає майже ніяких. Щодо точної дати народження С. Жука є розбіжності. Навіть з цього приводу виникла дискусія. Так, М. Кутинський³, «Енциклопедія Українознавства»⁴ й англomовна енциклопедія⁵ рік народження вказують 1893 р. Вартує уваги й те, що Михайло Кутинський живучи, в Москві, зібрав скупі відомості про Жука і подав їх у «Некрополі України». Всі родичі, друзі в спогадах називають 1898 р. як дату народження Семена. Та і ряд публікацій свідчать на користь 1898 року, зокрема, Г. Чернихівського⁶, він це підтверджує у своїй монографії «Портрети пером»⁷. Останньою крапкою у цій

¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп. 3, стр. 219, арк.38.

² Спогади Степ'юка А. жителя м. Кременця Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

³ Кутинський М. Некрополь України / М. Кутинський // Дніпро. – 1991. – №9.

⁴ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / За ред.В. Кубійовича. – т. 2. – Львів: Молоде життя, 1993. – 800 с.

⁵ Encyclopedia of Ukraine. Volume V. Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, 1993. – 900 s.

⁶ Чернихівський Г. Усе віддав для одної ідеї... // Свобода. – 1996. – 16 січня.

⁷ Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії / Г. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2001. – 307с.

суперечці є автобіографія С. Жука, написана його рукою і рік народження – 16 травня 1893 р.¹.

Батько Семена, як людина освічена, навіть певний час навчав дітей у початковій школі та, безумовно, займався навчанням та вихованням сина. Будинок Жуків, на жаль, не зберігся, вогонь спопелив його в 1924 році, а старенький Антоній, котрий мешкав у ньому в цей час самотньо, переїхав до доньки в с. Онишківці (сусідне з Боложівкою село), де через рік помер, але похований у Боложівці.

Жила родина Жуків заможно, дбала про господарство, тримала наймичку. В диякона Антонія було чотири доньки і син Семен. Та і рід Жуків був славним, варто згадати і брата Антонія Жука – Андрія, він був священиком у Житомирі. В 1918 р. його розстріляли більшовики. Другий брат Антонія, Мортирій, був архімандритом Свято-Успенської Почаївської Лаври².

Освіту спочатку С. Жук здобував у сільській парафіяльній школі. Потім навчався у двохкласній школі в Шумську. У 1908 р. поступив до Волинської Свято-Федорівської церковно-вчительської гімназії в Дермані, яку закінчив у 1911 р.³. Далі працював вчителем в одній із шкіл Старокопчанського повіту, у 1912-1914 рр. – у школі в Рівненському повіті. З 1914 по 1915 рр. працював директором нижчої школи в с. Борисові Острозького повіту. З 1915 р. С. Жук був мобілізований російським царем в армію, але очевидно, довго не перебував на службі⁴.

Вищу освіту С. Жук здобував у Києві в кооперативному інституті. Цей інститут був заснований у 1910 р.⁵. С. Жук був студентом кооперативного інституту у 1915-1918 рр. Саме в цей період у кооперативному інституті досить активним було студентське самоуправління, неодноразово відбувались з'їзди студентів, на яких піднімалися різні питання, що стосуються навчання, дозвілля студентів і навіть політичної обстановки в Україні⁶. Неодноразово проводились святкування Шевченківських днів⁷.

¹ Держархів Тернопільської обл., ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1622. Особова справа С. Жука, арк.1.

² Скакальська І. Вмерти, щоб жити без кінця і розбурхувати уми та серця / І. Скакальська // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

³ Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія м.Кременця, оп.1, спр.465. Особова справа псаломщика Семена Жука, арк.1.

⁴ Держархів Тернопільської обл., ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1622. Особова справа С. Жука, арк.1.

⁵ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст. / Г. Касьянов – К.: Глобус, 1993. – С.28.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 274. Комерційний інститут, оп. 1, д. 3850, арк.1.

⁷ ЦДАК України, ф. 12. З'їзди студентів, оп. 1, д. 190, арк.14.

Українська національна революція 1917-1921 рр. застала С. Жука в Києві. Він не міг бути осторонь подій, які відбувались у Києві, тому брав участь у визвольних змаганнях і був нагороджений Хрестом ім. Симона Петлюри¹. А. Семенюк у своїй монографії засвідчує таке, що «С. Жук – колишній політичний діяч при армії УНР»².

Після поразки національної революції Семен Антонович повертається на рідну Волинь. З 1918 по 1919 рр. працює вчителем Вищої початкової школи в Острозі³. С. Жук у 1925 р. був призначений псаломщиком у рідне село Боложівка, проте своїх обов'язків не виконував, посада йому не подобалась, тому вже у 1926 р. він її зрікається⁴.

Згодом, він займається активною культурно-просвітницькою діяльністю на Кременеччині, бере активну участь у роботі товариства «Просвіта»⁵. Справедливість вимагає сказати, що ніхто інший не вклав стільки праці, енергії та ініціативи для розвитку товариства, як С. Жук. Наприклад, він четвертого червня 1925 р. отримав винагороду за сумлінне виконання обов'язків інструктора товариства⁶.

С. Жук довгий час був заступником Голови Ради товариства «Просвіта». Товариство мало піклуватися і про взаємний обмін культурними досягненнями. Так, Рада Кременецької «Просвіти» намагалася ділитися своїми здобутками і при цьому використовувати досвід роботи товариства в інших регіонах і не тільки Волині. Цьому сприяли її постійні діячі, зокрема, С. Жук. Він неодноразово їздив на Загальні збори «Просвіти» у Львів⁷, звідти він привозив нові ідеї та пропозиції щодо діяльності товариства, там же звітував про працю Кременецької філії⁸. Був запрошений С. Жук на відкриття «Дому Просвіти», яке відбулося в Рівному у 1925 р.⁹

На Волинь часто приїжджали представники «Просвіти» зі Львова. 1923р. Кременецьке товариство отримало лист п. Підгаєцького на ім'я Го-

¹ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

² Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. – Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996.– С.85

³ Держархів Тернопільської обл., ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1622. Особова справа С. Жука, арк.1.

⁴ Там само, ф.148. Волинська православна духовна консисторія м. Кременця, оп.1, спр.465. Особова справа псаломщика Семена Жука, арк.10.

⁵ Антонюк-Следзінська Л. Моя Україно – червона калина, журба журавлина, надія єдина...// Діалог. – 1998. – 14 листопада.

⁶ Скакальська І. Роль «Просвіти» у поширенні культури та освіти на Кременеччині у міжвоєнний період (1919 – 1939) // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С.36.

⁷ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.51.

⁸ Там само, спр. 25, арк.27.

⁹ Там само, спр. 35, арк.3.

лови Ради про приїзд до Кременця 24 серпня 1923 р. Голови Львівської «Просвіти» проф. М. Галушинського та доктора І. Крип'якевича. Саме С. Жукові доручили розроблення програми прийому таких почесних гостей¹.

Велике значення у розвитку товариства відігравали читальні. Вони проводили роботу по піднесенню культурного рівня населення Волині. Завжди урочисто відкривались філії «Просвіт», це підвищувало їх значущість й авторитет серед громадянства. У створенні та діяльності читалень систематично допомагали інструктори повітового товариства. С. Жук на своєму велосипеді об'їхав всі села повіту (понад 200 сіл), де організовував читальні «Просвіти»². Зокрема, є свідчення жителів с. Підлісці Кременецького району про те, як С. Жук організовував читальню. Крім того, М. Козуб пригадала, що в селі при читальні був чудовий хор, ним керував С. Жук. Хор виконував не лише традиційні народні пісні, але і глибоко патріотичні твори, які викликали невдоволення польської влади³. До речі, як пригадує племінник і похресник С. Жука, що дядько мав чудовий мелодійний голос та добре грав на скрипці, гри він навчився від батька⁴.

Крім читальні у с. Підлісцях, зусиллями С. Жука почали діяти осередки «Просвіти» в інших селах повіту, наприклад, у с. Юзьківцях⁵, с. Березина⁶, в с. Мала Андруга⁷. До речі, для утворення філій Рада повітового товариства повинна була подати відповідне прохання до староства про відкриття читальні в тому чи іншому селі⁸. Крім того, староствам подавали детальні списки членів читальні. Обов'язково до староства мали також надсилатися всі протоколи засідань Ради. Як бачимо, польська адміністрація прагнула контролювати абсолютно всі дії і плани культурних осередків на Волині. Адже активізація просвітянського руху викликала занепокоєння і спротив у польської влади.

Читальні «Просвіти» відігравали велику роль у формуванні патріотичної свідомості народу. Для систематичної допомоги та контролю над читальнями створювали спеціальні посади інструктора, покликаного стати

¹ Там само, арк.13.

² Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

³ Спогади Козуб М. жительки с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році.

Спогади Киричука І. жителя с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році.

⁴ Спогади Степ'юка А. жителя м. Кременця Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році.

⁵ Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп.2, спр. 477, арк.4.

⁶ Там само, спр. 465, арк.1.

⁷ Там само, арк.1.

⁸ Там само, арк.2.

безпосереднім організатором просвітянського життя в повіті ¹. Показовою в цьому відношенні є діяльність С. Жука як інструктора. Невипадково Семен Антонович 4 червня 1925 р. отримав нагороду за сумлінне виконання обов'язків інструктора товариства ². Праця інструктора була нелегкою. Щорічно вони виїжджали на села до 40 разів³, в більшості випадків витрачаючи власні кошти на подорож по повіті для проведення культурно-освітніх заходів ⁴. Проводили інструктори і ревізію діяльності читалень. Наприклад, у 1924 р. С. Жук здійснював ознайомлення з діяльністю товариства «Просвіта» в м. Радивиліві, вивчав питання, що стосується кількості членів, також проведених заходів ⁵.

Отож, завдяки діяльності таких інструкторів, як С. Жук, культурно-освітнє життя Волині розвивалось. Відкриття і діяльність читалень сприяло поширенню знань, відбувалось піднесення національно-культурного рівня українців краю.

Особливе значення для «Просвіти» мало будівництво власних помешкань, тому що це робило незалежними просвітянські осередки. Спочатку в Кременецької «Просвіти» не було такого дому, і тому доводилось неодноразово С. Жукові вести переговори з господарем про продовження контракту на помешкання товариства, адже це був приватний будинок ⁶.

Для покращення власного фінансового становища та піднесення культурного рівня українського народу «Просвіта» організувала різні тематичні вечори, театральні вистави тощо. В архівних документах збереглося грошовий звіт С. Жука із Шевченківського концерту, що відбувся в Кременці 07.04.1926 року. Прибутки від концерту становили 480.20 золотих, а видатки 444 золотих. Як бачимо у цифрових порівняннях, що дохід був незначним. Але подібні заходи відігравали чималу роль у формуванні патріотизму українців, сприяли звільненню національної свідомості від комплексу меншовартості ⁷.

Як бачимо з документів, що Семен Антонович довгий час займався фінансовими справами товариства. Майже на кожному засіданні ради С. Жук звітував про витрати і надходження коштів.

Незважаючи на те, що доходи товариства були мінімальними, «Просвіта» сама займалась благодійництвом. Наприклад, збирались кошти то-

¹ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– С.41.

² Держархів Тернопільської обл., ф. 348, спр. 24, арк.64.

³ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– С.41.

⁴ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.76.

⁵ Там само, спр. 37, арк.43.

⁶ Там само, спр. 24, арк.21.

⁷ Там само, спр. 41, арк.25.

вариством для потерпілих від стихійного лиха. Так, 10 квітня 1925 р. в с. Боложівка Кременецького повіту пожежею було знищено 120 господарств¹. Для допомоги погорільцям с. Боложівка було створено спеціальний Комітет, його очолив С. Жук². Комітет неодноразово проводив засідання, на яких обговорювалися шляхи допомоги потерпілим³. Було налагоджено збір пожертвувань серед населення⁴. Потерпілі безпосередньо звертались до С. Жука з проханнями і він робив усе можливе, щоб вирішити їх проблеми⁵. Семен Антонович шукав різні варіанти допомоги, зокрема звертався до його Преосвященства Симона єпископа Кременецького із проханням допомогти погорільцям⁶. Звертався з проханням підтримки С. Жук і до урядових установ. Проте чиновники не поспішали надавати допомогу, натомість вигадували різні причини відмови⁷.

Семен Антонович певний час виконував обов'язки бібліотекаря при «Просвіті», а під час його виїздів на повіт запрошували замість нього когось іншого⁸. Ми маємо дані про те, що С. Жук дещо удосконалив бібліотечну справу при товаристві. Він вніс пропозицію щодо заведення систематичного каталогу⁹.

Відзначимо, що С. Жук старався, щоб у бібліотеках було багато цікавих книг різної тематики. Він намагався різними способами поповнити бібліотечний фонд. І йому це вдавалось. Візьмемо, як приклад, звіт С. Жука від 24 серпня 1925 р. про поповнення бібліотеки літературою, взятою у книгарні товариства за рахунок прибутку книгарні у 1924 р.¹⁰. С. Жук в діяльності «Просвіті» не обмежувався лише на Кременеччиною, а мав широкі зв'язки з іншими товариствами Західної України в справах обміну досвідом, літературою.

Досить сталі зв'язки Кременецького товариства були налагоджені в справі замовлення книг у Львівської «Просвіті», яка, крім продажі, деякі книги дарувала. Як бачимо, С. Жук не раз замовляв книжки у Головному товаристві, при цьому обіцяючи, зокрема, що правління Кременецького споживного кооперативу товариства своєчасно сплачуватиме за бібліоте-

¹ Там само, стр. 74, арк.24.

² Там само, арк.1.

³ Там само, арк.2, 3, 9, 11, 21, 29.

⁴ Там само, арк.2.

⁵ Там само, стр. 74, арк.19.

⁶ Там само, арк.24.

⁷ Там само, арк.27.

⁸ Там само, стр. 74, арк.6.

⁹ Там само, арк.10.

¹⁰ Там само, арк.71.

ку, яку набуває ¹. Замовляв книги С. Жук і для сільських читалень, наприклад, для с. Млинівці. У Львівському архіві зберігається лист такого замовлення з підписом Семена Антоновича ².

Збереглась копія листа С. Жука до п. Демида в Празі. В ньому він пише, що 20.ІІІ. 1924 р. в Здолбунові відбулась кооперативна нарада, на якій було порушено питання про те, кому мають належати книжки, які в свій час було передано Волинській кооперації. Семен Антонович наполягав, щоб О. Демида посприяв передачі книг, які він залишив «Просвітам» Волині. Семен Антонович сподівався, що якась частина цих книг поступить у розпорядження Кременецької «Просвіти» ³.

Для того, щоб задовольнити попит на українську книгу, Кременецька «Просвіта» значними зусиллями змогла в 1921-1923 рр. налагодити видавництво друкованої літератури. Тут, в 1922 р. виходить «Малий Кобзар» Тараса Шевченка, який в наш час є бібліографічною рідкістю, декілька екземплярів якого С. Жук подарував селянам після виступу на віче в с. Онишківцях (тепер це Шумський р-н) ⁴.

Кременецьким товариством «Просвіта» була здійснена чи не єдина на Волині спроба налагодити випуск періодичного просвітнянського видання. Наприкінці 1922 р. група членів товариства задумала видати альманах з літератури і громадянського життя під назвою «Віра». Після вирішення організаційно-підготовчих справ та питань літературного та фінансового характеру в травні 1923 р. альманах був видрукуваний. Він мав блакитну обкладинку, був обсягом 40 сторінок, цікавим за змістом, що складався із збірки поезій, спогадів про часи гетьманського повстання, статей на тему громадянської війни, описом козацьких могил під Берестечком, окремих статей про тогочасне становище української інтелігенції, її нагальних проблем тощо. Але альманах так і не побачив світу. Напередодні його виходу поліція конфіскувала вже видрукувані примірники та розкидала весь набір. Зберігся лише один примірник, що знаходиться в бібліотеці Українського історичного кабінету в Празі. Після цієї невдачі вся видавнича діяльність кременецької «Просвіти» майже припинилась ⁵.

Акцентуємо увагу й на тому, що «Просвіти» Волині прагнули використовувати живе слово для агітаційно-пропагандистської роботи, яка спри-

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДАЛ України), ф. 348, оп. 1, спр. 3166, арк.2.

² Там само, спр. 3165, арк.7.

³ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 2, спр. 37, арк.32.

⁴ Спогади Корнійчука П. жителя с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

⁵ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996. – С.63

яла пробудженню та піднесенню національної свідомості волинян. С. Жук був чудовим оратором та організатором народних зібрань. Коли він виголошував промову, то всі затихали й уважно слухали. В той же час Семен Антонович був дуже діяльною людиною.

Його цікавили питанням, що стосувалось літератури, історії, економіки, політики тощо. Тому не випадково, саме С. Жукові Рада «Просвіти» доручила організувати щотижневі лекції на літературні, історичні, сільськогосподарські теми для громадськості, усвідомлюючи потребу пропаганди знань серед населення¹. Лекційна робота С. Жука не обмежувалась повітовими містами, він виїжджав для виступів у села².



*Читальня товариства «Просвіта»
с. Білокриниця Кременецького повіту 1920-х років
У другому ряду перший справа Семен Жук*

Одним з успішних проектів «Просвіти» був молодіжний рух, який за підтримки товариства розвивався та поширювався. Піклуючись про моло-

¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.53.

² Там само, спр. 24, арк.22.

де покоління, його духовність, виховання, С. Жук подає ініціативу тіснішої співпраці з молоддю. У 1923 р. при товаристві утворено літературно-спортивний гурток для юнаків і дівчат, згодом він був розділений на два, С. Жук взяв на себе керівництво літературним гуртком¹. Він прагнув прищепити молоді любов до рідної мови, культури, звичаїв та традицій. Його програма передбачала виховання молодих людей на таких вічних цінностях, як віра, мораль, пробудження потреби в самоосвіті та самовихованні.

Кременецька «Просвіта» постійно налагоджувала співпрацю з іншими просвітянськими осередками Волині. Як свідчать документи, що С. Жук був присутнім на святкуванні 10-ліття Луцької «Просвіти». Підтвердженням є протокол засідання Ради від 09.11.1928 р., на якому вирішено, що на запрошення Луцької «Просвіти» необхідно відгукнутися і на святкування делегувати Голову Ради М. Черкавського і заступника С. Жука². Як про визначний національний здобуток українців писали українські і польські часописи про це святкування. Це підтверджувалося всім розвитком подій, які мали місце в цей день³ 18 листопада⁴: урочиста служба Божа в Чесно-Хресній церкві, чотири-тисячний похід з жовто-блакитними прапорами та грою оркестрів, масове віче на березі Стиру, звідки далеко лунало голосне «Слава!», потужний у тисячу грудей спів «Заповіту». Таких маніфестацій Лучина не бачила⁵. Після повернення з Луцька С. Жук ділився своїми незабутніми враженнями про святкування, підкреслюючи, що нічого подібного він не бачив⁶.

Вагому роль Волинська «Просвіта» відіграла в поширенні українського мистецтва⁷. Зокрема, театральна-аматорська діяльність була однією із найпопулярніших видів діяльності «Просвіти». Це зумовлено тим, мабуть, що театральне мистецтво було найбільш доступним для простого народу. Збереглися протоколи засідань театральної секції, що працювала при «Просвіті», у її роботі був задіяний С. Жук⁸. Не одноразово члени гуртка звертались до Семена Антоновича, щоб той випросив дозвіл у старостві на постановку тієї чи іншої вистави⁹. Польська адміністрація перешкоджала

¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр.24, арк.11.

² Там само, спр. 41, арк.106.

³ Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996. – С.82.

⁴ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.106.

⁵ Савчук Б. Волинська „Просвіта” / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– С.82.

⁶ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп. 1, спр. 41, арк.108.

⁷ Гаврилюк О. Діяльність „Просвіти” на Волині (1918-1932рр.) / О. Гаврилюк // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994.– С.155.

⁸ Держархів Тернопільської обл., ф. 348. Товариство „Просвіта”, оп. 1, спр. 461, арк.2.

⁹ Там само, арк.10.

і цьому, вбачаючи в українських п'єсах загрозу своїй владі. Звертались до С. Жука як впливового діяча члени аматорських гуртків, які були при читальнях, із проханням вжити заходів для одержання дозволу на виставу, наприклад, аматорський гурток с. Шпиколос просив за постановку вистави «Хмара»¹.

Займалась підготовкою дитячих вистав дружина С. Жука Анісія у с. Підлісці, де вона працювала вчителькою. Як згадують старожили, одна з п'єс особливо запам'яталась, розповідалося в ній про царство квітів (хтось був трояндою, хтось ромашкою, хтось метеликом тощо). До речі, костюми для вистав шила сама Анісія, їй у цьому допомагали жінки-просвітянки села².

Неодноразово проводились перевірки товариства з боку влади, підтвердженням цього є рапорт від 07. IV. 1924 р. до старости Кременецького про стан та діяльність «Просвіти», який містить такі зауваження, як не своєчасна сплата членських внесків, виступи проти польської влади³. Звичайно, на зауваження староства потрібно було реагувати. Цим займався С. Жук, саме він деякий час завідував канцелярією товариства⁴.

Польська адміністрація вдавалась і до різних «брудних» засобів та відвертих провокацій з метою припинити діяльність «Просвіти». У листопаді 1924 р. до книгарні кременецького товариства зайшла якась пані, купила кілька книжок, попросила їх загорнути і сказала, що прийде за ними через півгодини, разом попросила загорнути і той пакунок, що принесла із собою. Та через півгодини, замість пані, прибула поліція й оголосила перевірку книгарні. У ту ж мить поліцейський кинувся до залишених пакунків із словами: «Далі ревізію робити не будемо, те, що нам потрібно, вже є». В них було знайдено декілька відозв протидержавного змісту з піддробленими підписами посла Б. Козубського та членів Ради «Просвіти» Н. Кибалока, С. Жука, І. Жиглевича (підробка була здійснена настільки неохайно, що навіть неправильно написали прізвище останнього). Після цієї перевірки арештували кількох членів Ради товариства, конфіскували листи посла Б. Козубського, які йому потім так і не повернули. В цьому та інших випадках ганебним було те, що поліція не приховувала явно провокаційного характеру своїх дій⁵. Такі інциденти були непоодинокими.

¹ Там само, арк.12.

² Спогади Козуб М. жительки с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

³ Держархів Тернопільської обл., ф. 348. Товариство „Просвіта”, оп. 1, спр. 461, арк. 32.

⁴ Там само, оп. 2, спр. 37, арк.54.

⁵ Савчук Б. Волинська „Просвіта” / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– С.94.

Усі напрями діяльності Кременецької «Просвіти» знайшли відображення у долі С. Жука, який чимало зробив у поширенні просвітянських ідей, сприянні розвитку та становлення товариства.

С. Жук брав активну участь у майже усіх заходах, які проводила «Просвіта». Варто взяти до уваги й те, скільки різних посад при товаристві обіймав Семен Антонович. Також він не шкодував власних сил та коштів, їздив по селах, відкриваючи читальні, поповнюючи їх книгами та надавав їм матеріальну та моральну допомогу.

Попередньо ми ознайомились з громадською роботою С. Жука, але він був знаний у краї як політичний лідер. Він був провідним діячем Української соціал-радикальної партії (УСРП), яка була утворена в 1926 р. внаслідок об'єднання Української радикальної партії, що діяла в Східній Галичині з 1890 р., і Волинської організації Української партії соціалістів-революціонерів¹, створеної в 1904 р.²

¹ Красівський О. УСРП // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Римаренко Ю. – К.: Вік, 1993. – С.122.

² Гаврилів І. Політичні партії та організації Західно України в 20-30-х рр. XX ст. // Національно-визвольна боротьба 20-30-х рр. XX ст. в Україні. – Київ – Львів, 1993.– С.94.



Семен Жук в 30-х роках ХХ ст.

З початку діяльності УСРП її головою було обрано Л. Бачинського, а після його смерті 1930 р. І. Макуха ¹. Першим заступником Л. Бачинського обрали І. Макуха (українського громадсько-політичного діяча, адвоката ²), другим заступником голови став С. Жук ³. Визначними членами УСРП були І. Блажкевич, М. Коберський, Д. Ладика, І. Попович, М. Стахів та інші ⁴. Деякі відомі письменники підтримували діяльність УСРП: Д. Лук'янович, О. Маковей, Л. Мартинович і В. Стефаник ⁵. Це свідчить про популярність ідей партії.

Повітова управа партії складалася з трьох-семи членів, в їхні обов'язки входило скликати щонайменше раз на місяць повітові конференції делегатів місцевих громад ⁶. Ми не раз зустрічали газетні повідомлення про такі конференції та головування на них С. Жука. Наприклад, повітовий з'їзд УСРП у Кременці четвертого серпня 1928 р., в якому брали участь понад 400 осіб. Головував та виступав з промовою на засіданні С. Жук, крім нього активно виступали І. Філик та П. Скакальський ⁷. На з'їздах не обходилось без критики польської влади та засудження її діяльності ⁸. Тому з'їзди і конференції не завжди відбувались без перешкод з боку влади. Польська адміністрація робила все можливе, щоб не допустити поширення впливу УСРП серед українського населення.

¹ Makuh I. Na narodnii sluzhbi. – Detroit, 1958. – S.4.

² Там само. – S.444.

³ Там само. – S.338.

⁴ Україна між двома світовими війнами. Українські землі під Польщею // Енциклопедія Українознавства. Заг. частина. – т. 2. – К., 1995. – С.558.

⁵ Ukrainian Radical party // Encyclopedia of Ukraine. Edited by D. Husar Struk. Uolume V. – Toronto, 1993.– С.425.

⁶ Держархів Тернопільської обл., ф. 231. Політичні партії Кременецького повіту, оп. 1, спр. 2063, арк.29.

⁷ Повітовий з'їзд УСРП в Кременці // Громадський голос. - 1928. – 6 березня.

⁸ Nildermeier D. Die Ostgebiete der // Polnischen Republik 1918 – 1939. – Cottingen, 1998. – 216s.

Чим більше УСРП ставала популярною та впливовою серед українців, тим більше польська адміністрація намагалася обмежити діяльність партії. Оскільки політичні рухи насильно приєднаних національних меншин становили серйозну загрозу для територіальної цілісності Польщі¹. Зокрема, польська поліція пильно спостерігала за діяльністю УСРП, нерідко, зустрічаємо серед архівних документів відомості осередків поліції, наприклад про боротьбу, яка тривала між політичними партіями, виступи політичних діячів². Іноді окремі нишпорки, використовуючи доручення старости, проводили надзвичайні розслідування, які стосувалися зокрема провідних діячів УСРП. У документах поліцейського відділку можна знайти відомості про головних членів УСРП та інших партій³. Дозвіл на проведення віч політичні партії мали брати у старостві⁴. Як писав С. Жук, що без окремого дозволу не можна відбутися ані віче, ані наради. Адже, віча були важливими для пропагування ідей партії серед народу і займали вагоме місце у політичній діяльності УСРП⁵. Поляки знали це і намагалися різними методами протидіяти. Інколи навіть з приводу цього відбувалися кумедні випадки. Так, віче в селі Лішня 11 травня 1930 р., при участі близько 400 осіб, комендант поліції не дозволив нікому розпочати збори, крім С. Жука, який, до речі, був тоді послом сейму, і саме він брав дозвіл, тому право відкриття належало йому, хоча, насправді, це не мало ніякого значення. Наведемо ще один приклад, наскільки були абсурдними рішення чиновників. Так, польські власті дозволили С. Жукові перебувати в селі Боложівка, у якому він народився і там жили його рідні, тільки вдень, а на ніч покидати село, бо воно знаходилось на прикордонній території⁶.

Траплялось, що відбувалося втручання поліцейської сили в діяльність УСРП, ще під час віч політиків арештовували. Зокрема, під час віча в селі Великі Загайці О. Когута і С. Жука було арештовано, і під поліцейним ескортом відправлено до Кременця та доставлено до повітової поліції. Хоча щодо віча, то воно мало спокійний перебіг. Не лунало закликів до якихось гострих форм протесту тощо. О. Когута та С. Жука після тридцяти годинного арешту було звільнено і не пред'явлено суттєвих звинувачень⁷.

¹ Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: Навч. посібн. / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – К.: Школа, 2004. – С.486.

² Держархів Тернопільської обл., ф. 316. Кременецька повітова поліція, оп. 1, спр. 233, арк.3.

³ Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 247, арк.10.

⁴ Там само, спр. 1154, арк.6.

⁵ Жук С. З польського сейму. Бюджетова дебатах і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

⁶ Переслідування С. Жука // Громадський голос. – 1926. – 6 листопада.

⁷ Походом проти УСРП // Громадський голос. – 1928. – 17 лютого.

Зазначимо, що багато переслідувань зазнав С. Жук під час виборів до гмінних рад 1927 р., в яких він взяв активну участь як представник УСРП. Майже перед самими виборами кременецький староста Робакевич посадив С. Жука у в'язницю, щоб перешкодити йому брати участь у них. Привід ув'язнення – ніби С. Жук без дозволу староства поїхав у своє рідне село Боложівка, яке знаходиться у прикордонній смузі. Проти цієї несправедливості виступили сенатор М. Черкавський і посол Б. Козубський. Ув'язнення С. Жука тривало місяць¹. Умови тюремного життя були жахливими. С. Жука було поміщено в маленькій камері два метри ширини і два з половиною висоти, разом із ще одним в'язнем². Про арешт Жука повідомляли українські та й польськомовні газети. Це свідчить про те, що Семен Антонович був відомою постаттю у суспільно-політичному житті Волині у міжвоєнний період ХХ ст.³

Перемагаючи на виборах, українська еліта мала змогу впливати на вирішення проблем волинян. Вагома роль у відстоюванні з парламентської трибуни прав українців належала послам від УСРП.

Так, 25 грудня 1928 р. відбулося засідання Головної Управи УСРП, в якому взяли участь усі члени Головної Управи та делегати повітів. На порядку денному стояло питання проведення виборів до сейму і сенату та організація виборчої компанії⁴. В свою чергу відбувся повітовий з'їзд УСРП в Кременці. Було вирішено висувати на вибори від повіту дві кандидатури – С. Жука і О. Марценюка⁵.

Відзначимо, що С. А. Жук активно включився у передвиборчу кампанію. Насамперед, почастишали його виступи в пресі з приводу різних питань. С. Жук відстоював ідеї партії, накреслював шляхи їх практичного виконання. Крім того, він багато зустрічався з різними людьми, прагнув вникнути у насущні проблеми селян⁶.

Зберігся текст промови С. Жука на передвиборчому вічі в с. Підлісцях восьмого січня 1928 р. У виступі Семен Антонович сказав, що доля українського працюючого народу вирішується не у варшавському сеймі, а тут на українській землі. Спочатку українцям треба зробити правильний вибір. Вибори до сейму виправдають себе тільки тоді, коли кожний посол буде на сеймовій арені показувати утиски українського народу, а не під-

¹ ЦДАЛ України, ф. 351. Статистика і вирізки з газет про результати вибору до сейму і сенату 1928 р., оп. 1, стр. 75, арк. 63.

² Новий присуд // Громадський голос. – 1927. – 23 листопада.

³ Dziennik Lvovski. — 1927. – 13 lipsa.

⁴ З виборчого руху УСРП // Громадянський голос. – 1928. – 14 січня.

⁵ Повітовий з'їзд УСРП в Кременці // Громадський голос. – 1928. – 6 березня.

⁶ Скакальська І. Вмерти, щоб жити без кінця і розбурхувати уми та серця // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

тримувати політику польської влади. Далі він характеризував становище українського народу. Підкреслював наступні проблеми, зокрема, стан безробіття української інтелігенції, що відбувається свідоме її усунення від роботи в державних установах. Наголошував, що саме українська еліта може гідно захищати і представляти інтереси своїх земляків.

Зупинився у своєму виступі Семен Антонович і на проблемах освіти. Насамперед, зазначив те, що українські діти повинні вчитись рідною мовою; що уряд повинен сприяти розбудові шкіл на Волині з українською мовою навчання. Підкреслював, що громадські організації, що здійснюють культурно-освітню працю на Волині, мають отримувати матеріальну допомогу з польської казни. Щодо господарських справ Семен Жук наголосив, що необхідно ліквідувати борги селянських господарств, зокрема, з податку на землю з передвоєнних і воєнних часів.

Під час передвиборчої кампанії Семену Антоновичу приходилося багато їздити по селах повіту і проголошувати промови. Він неодноразово закликав народ: «Українці Волині, покажіть свою громадську зрілість, щоб не один голос не пропав, всі, кому 21 рік і хто мешкає в громаді не менше 10 місяців, повинен прийти на вибори. Голосуйте за кандидатів від УСРП»¹.

Значні перешкоди у передвиборчій компанії українських партій чинила польська поліція та адміністрація. Так, дев'ятого січня 1928 р. віче в Почаєві не відбулося, бо не було залу (звичайно, без польських властей не обійшлося, тому що приміщення було зайняте іншими політичними силами, незважаючи на попередню домовленість між керівниками УСРП та владою).

Натомість відбулася лише довірча нарада (50 делегатів). Проте перед початком ввірвалася поліція і почала питати, що тут відбувається, а п. Жук спокійно відповів, що це передвиборча довірча нарада, на проведення якої є дозвіл, вказав їй те, що поліція не має права бути присутньою і попросив звільнити приміщення². Подібних прикладів можна навести безліч.

Не дивлячись на всілякі перешкоди поляків, вибори 1928 р. відбулися із значними успіхами для українців. Відзначимо, що найбільше українських парламентарів було в парламенті, обраному в 1928 р.³ Статистичні

¹ Спогади Степ'юка А. жителя м. Кременця Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

² Крем'ячеччина за УСРП // Громадський голос. – 1928. – 20 січня.

³ Журнал „Земля і Воля” про проведення виборів до Сейму 1928 р. // Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і воз'єднання з радянської Україною (1921-1939). Збірник документів і матеріалів. Упоряд. Буднікова Л. – Луцьк, 1957.– С.39.

дані були такими. В Кременецькому виборчому окрузі № 58 нараховувалося по повіту 78 виборчих комітетів, по місту – 6; кількість жителів 105 402 повіту і міста – 8503; взяло участь у голосуванні по повіту 68419, місту – 5098, а взагалі дійсних голосів 67011, по місту – 5065.¹

Якщо порівняти по кандидатах від УСРП, то було віддано голосів і вибрано до сейму: Андріана Сенюка – 33 018; С. Жука – 42 044, вони набрали найбільшу кількість голосів виборців в порівнянні з іншими кандидатами, наприклад, від УНДО – М. Черкавський – 18 464².

Відкриття польського сейму 1928 р. було призначено на 27 березня. Посли зібралися у новому сеймовому залі у Варшаві, прем'єр-міністр Ю. Пілсудський відкрив засідання сейму. Поки маршал встиг сказати частину промови, то почулися викрики від УСРП, Сель-Робу і комуністів. Всі депутати знали, що після закінчення він відразу вийде із залу і не буде можливості поставити йому запитання. Тому, коли Ю. Пілсудський у своїй промові вихваляв могутність Польщі, то із залу почулися вигуки, запитання. Лунав голос Л. Бачинського: «Геть з виборчими насильствами! Чому ваша адміністрація сфальсифікувала результати виборів?». С. Жук вигукнув: «Дайте нам свободу, яка належить багатьом народам! Вже маємо досить безправства! Просимо вас звільнити невинно арештованих під час виборів». Поліція кинулась до лав послів від УСРП та схопила і почала тягнути з зали засідань Л. Бачинського і С. Жука. Товариші обороняли їх. Міністр внутрішніх справ п. Складовскі кричав: «Браць їх!»

Поліція арештувала С. Жука і Л. Бачинського. В автомобілі, в який посадили арештованих, сіло два поліцаї з наставленими до їх голів револьверами і, коли Л. Бачинський хотів витягнути хустинку, поліцай пригрозив, що буде стріляти. Згодом, за клопотанням українських послів, арештованих було звільнено³. Після арешту послів весь святковий настрій в залі був зіпсований. Журналісти й гості з інших держав посміхалися та жваво обговорювати сцену, яку вони бачили. На другий день про це говорила вся Варшава.

На жаль, це був одинокий спосіб, коли можна було поговорити з недоступним маршалом Пілсудським, найбільшій меншині, якою були українці в польській державі. Коли його пізніше запитали, чому він не прийняв

¹ Statystyka wyborow do Sejmu i Senatu. Odbytych w dniu 4 i 11 marka 1928r. –Warszawa, 1930. – С.113.

² Mniejszosci narodowe w wyborach do Sejmu i Senatu w r. 1928. – Warszawa, 1928. – S.256.

³ Бурхливе отворення польського сейму // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

українців на розмову, то він відповів: «Не прийняв тому, що я їм не можу дати того, чого вони хочуть»¹.

Траплялися й інші випадки арешту українських послів. Зокрема, 22 травня 1928 р., після закінчення засідання, біля дев'ятої години вечора був арештований Л. Бачинський і протриманий під арештом дві години, потім був звільнений із вибаченням, ніби сталась помилка. На другий день маршал сейму навіть не дав слова С. Жукові, який хотів висловити протест з приводу арешту Л. Бачинського, він обмежився лише фразою, що винні будуть покарані².

Деякі українські політики сподівалися від останніх виборів змін у ставленні до українців. Але після урочистого відкриття сейму та арешту кількох послів прямо із залу засідань за звинуваченням, у гострій критиці уряду, все це показало дійсне обличчя польської влади та, зрештою, небажання її співпрацювати з українцями. Незважаючи на це, більшість послів-українців активно включились у роботу парламенту, тому що прагнули покращити долю свого народу³. Такою була політична позиція справжніх українських патріотів.

Перед новообраними послами постало питання об'єднання своїх зусиль у польському парламенті. З ініціативою виступило УНДО. На спільній нараді УНДО і УСРП 26 березня 1928 р. запропоновано три шляхи спільної роботи: 1) утворення єдиного спільного клубу; 2) спілка двох клубів із збереженням внутрішньої автономії кожного з них та свободи дій у краї; 3) порозуміння при виборах президії сейму, сенату, голів парламентських комісій. УСРП погодилась лише на третій варіант⁴.

Соціал-радикали створили свій клуб – Українську соціал-радикальну парламентську репрезентацію⁵. Її головою було обрано Л. Бачинського, заступником С. Жука і секретарем Д. Ладику⁶.

Проаналізувавши роботу парламенту Польщі ми бачимо, що українські парламентарі брали активну участь у роботі сейму, подавали численні апеляції та проекти рішень. Наприклад, із загальної їхньої кількості 961, український клуб подав 308. Так чи інакше такі протести, як апеляція є це водночас форма впливу українських парламентаріїв на хід політичних по-

¹ Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. – Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996.– С.32.

² Відгуки двогодинного арешту Л. Бачинського // Громадський голос. – 1928. – 2 червня.

³ Миж М. «Бути чи не бути» польському парламентаризму // Проти хвилі. – 1928. – липня.

⁴ Соляр І. УНДО: перший період діяльності (1925-1928). – Львів: Видавництво „Світ”, 1995.

⁵ Там само. – С.41.

⁶ З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

дій, контролю адміністративних органів ¹. Наприклад, 29 серпня 1928 р. українські і білоруські клуби, в тому числі і УСРП, поставили на внесення до порядку денного питання про амністію політичних в'язнів, особливо, тих, хто був заарештований під час передвиборчої компанії ².

Про те, що С. Жук, будучи послом, неодноразово проводив зустрічі із виборцями і добре був проінформований про їх становище та проблеми, свідчить така його пропозиція, внесена ним на розгляд парламенту. Зокрема, щоб звільнити на деякий час від податків селян у волостях Бірки, Вишнівець і Шумськ Кременецького повіту, які потерпіли від градової бурі та надати їм матеріальну допомогу ³.

Та і самі виборці часто зверталися із своїми проханнями до Семена Антоновича. На всі звернення він відгукувався та виносив їх на пленарні засідання сейму. Про це свідчить звернення С. Жука через парламент до міністра внутрішніх справ в справі побиття поліцією Вишгородку Кременецького повіту декількох громадян. Він вимагав справедливо розібратись у проблемі ⁴.

Важливим питанням порядку денного сейму було прийняття бюджету. Для цього була утворена спеціальна бюджетна комісія ⁵. Особливо гострі суперечки викликав бюджет міністерства внутрішніх справ. З приводу питань бюджету виступив і С. Жук. Він зазначав, що є занадто низький бюджет міністерства соціальної опіки та культури, особливо що стосується українських установ ⁶.

«30 травня 1928 р. був днем національного питання у парламенті», – пише С. Жук. Зокрема, депутати від УСРП підкресливали про важливість питання національної і соціальної волі для українського народу. У зв'язку з цим найбільш «радикальний» погляд розв'язання питання непольських народів висловив посол Недзьялковський від ППС, обстоюючи територіальну автономію для українського народу. Та як зауважив С. Жук, він не вірить цьому виступу і що це лише декларативна заява ⁷.

Будучи послом, Семен Антонович розпочав широку національну роботу по всій Волині. Організовував масові політичні віча у містах і селах

¹ Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.” – Варшава, травень 1997. – С.39.

² Внесення на амністію // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

³ З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 9 червня.

⁴ З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

⁵ Сеймова бюджетова комісія // Діло. – 1930. – 4 січня.

⁶ Жук С. З польського Сейму. Бюджетова дебатах і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

⁷ Соїм // Діло. – 1929. – 3 лютого.

Волині. На них виступав дуже гостро і відважно проти урядової політики колонізації на українських землях, проти сваволі польської адміністрації, проти польського шкільного закону, за яким переваги надавались польськомовним школам, та взагалі проти антиконституційної практики польської поліції супроти українців.

Так, одне із таких зібрань відбулося в 1929 р., на Пречисту (в день релігійного свята більшість людей вільні від праці) у с. Онишківці (тепер Шумського р-ну). Семен Антонович виліз на стіл і почав голосно виголошувати промову, постійно наголошуючи на тому, що не потрібно підкорятися полякам, що українські діти повинні вчитися рідною мовою, а не мовою чужою. Семен Антонович засуджував пілсудчиків за їх антиукраїнську політику¹.

Не довгою була парламентська діяльність С. Жука. Маршал сенату Шиманські і маршал сейму Дашинські отримали лист, яким Президент Польщі закриття сесії парламенту, через його «неслухняність»². Подальша доля послів склалась по-різному. Так одночасно із призначенням нових виборів уряд Польщі розпочав наступ на опозицію. Так, судячи із виступів, С. Жук планував взяти участь у наступних виборах. Зокрема, вже в 1930 р. він почав проводити передвиборчі наради³. Польська влада, як могла, перешкоджала Семену Антоновичу. Так, Кременецьке староство покарало С. Жука ніби за нелегальне зібрання штрафом 1000 злотих⁴. Та це були лише початки політичних переслідувань.

«С. Жука часто перевіряла польська поліція, – розповідає І. Киричук – пригадую приходив один поліцай, усе випитував, куди вечорами вирушає Семен, хто до нього приходить, про що розмовляють. Тоді ж нишпорка оглянув полиці з книжками, яких у мого пожилиця було багато...»⁵.

Гостра критика і пропольські акції не дуже подобались полякам, бо вони суперечили концепції міністра Грабського: протягом 25 років ліквідувати українство на Волині, Холмщині і Поліссі. Тому слідом за С. Жуком вешталася згряя таємних шпигунів і явних донощиків, котрі старанно нотували протипольські вислови з промов Семена Антоновича.

¹ Скакальська І. Вмерти, щоб жити без кінця і розбухувати уми та серця// Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

² Закриття сесії сойму і сенату. Нові вибори // Громадський голос. – 1930. – 5 квітня.

³ Політичний Рух // Громадський голос. – 1930. – 5 квітня.

⁴ Виборчий Рух // Праця. – 1930. – 26 жовтня.

⁵ Спогади Киричука І. жителя с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

Таким чином було зібрано ряд документів з антипольської діяльності С. Жука. Невдовзі в 1931 р. дефензива його заарештувала ¹.

У 1932 р. відбувся суд над Семеном Антоновичем у Кременці, який його засудив на два роки ув'язнення, крім того ще на 10 років позбавив громадянських прав, тобто із заборонаю брати участь у політичному житті².

Не оминула польська влада й Анісію Іванівну, дружину С. Жука. Шкільна кураторія, щоб відібрати підтримку у Семена і позбавитись свідомої патріотки, доброї вчительки українських дітей, переводить її до Ченстохова, вглиб польської держави ³.

Незважаючи на різні перешкоди, з боку польської адміністрації парламентська діяльність С. Жука відіграла важливу роль у пропаганді ідей державної самостійності і соборності України. Він з парламентської трибуни захищав права своїх земляків. Відданий своїм ідеалам і принципам, С. Жук все-таки шукав шляхи співпраці з польським урядом, розуміючи, що питання незалежності України необхідно відкласти на деякий час. А в даний момент необхідно було вирішувати, наприклад, питання фінансування українських установ та організацій, відкриття українських шкіл тощо.

Вагому роль в економічному житті Західної України відігравала кооперація. Саме завдяки еліті кооперативний рух став одним з визначальних факторів національно-господарського і суспільно-політичного життя народу. С. Жук брав активну участь і в кооперативному русі і це ще одна грань його особистості, де він міг розкритись як організатор. С. Жук та інші кооперативні діячі розуміли, що українська кооперація є одним із шляхів здобуття політичних прав для українців в умовах, коли економічні важелі в краю перебували під контролем поляків. І тому не випадково діяльність українських кооперативів в багатьох аспектах збігалася із завданнями, які вирішували українські політичні партії та просвітньо-культурні товариства. Відповідно кооперація виходила далеко за межі економічного життя, вона тісно пов'язувалась із політичними ідеями побудови соціально справедливого соціального ладу ⁴.

¹ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

² Скакальська І. Вмерти, щоб жити без кінця і розбухувати уми та серця // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.

³ Спогади Степ'юка Ю. жителя с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

⁴ Фарелій І. Кооперативний рух і проблеми національно-культурного розвитку // Віче. – 1998. – №1.

Значного розвитку набув кооперативний рух і на Волині ще за влади УНР в Кременці тут знаходилося організаційне керівництво кооперації південної Волині. Згодом у місті постало Бюро Волинської кооперації. Вже в 1921 р. воно поєднало свою діяльність з центром західноукраїнської кооперації у Львові та до 1927 р. узгоджувало з ним всі ключові питання розвитку кооперації¹. С. Жук після виходу з в'язниці оголосив в «Громадському голосі» листа, в якому повідомляє до відома громадськості, що з «особистих причин» він відходить від партійно-політичного життя, маючи намір працювати лише на полі української кооперації². Семен Антонович був позбавлений громадських прав і не міг протягом 10-и років влаштуватися на роботу до жодної громадської установи. Виручив із цієї ситуації Статут Почаївського Українського кооперативного банку, за яким загальні збори вибирали Надзірну раду, а вона вже наймала фахових людей на всі посади дирекції банку. Відповідно управління банку призначило головним директором кооперативного банку в Почаєві С. Жука³.

Ставши директором банку, С. Жук зіткнувся відразу із значними труднощами, пов'язаними з діяльністю установи. Так, в 1934 р. польський сейм затвердив шовіністичний Кооперативний закон, яким силою відірвано волинську кооперацію від її центру РСУК у Львові та наказав перейти під контроль до польської кооперації у Варшаві.

Звичайно, українські кооператори протестували проти наступу на їх самостійність⁴. Хоча перший крок до роз'єднання західноукраїнського кооперативного руху був зроблений ще у 1931 р., офіційним приводом закриття кооперативів було недотримання правил будівництва і поганий санітарний стан будівель. Однак подібні вимоги польські власті ставили лише до українських кооперативів. До першого жовтня 1931 року на теренах Волинського воєводства було закрито 124 кооперативи: по 34 у Дубнівському і Кременецькому повітах⁵.

Український кооперативний банк у Почаєві довгий час розміщувався в монастирському будинку. Інтереси банку вимагали нового будинку. Було побудовано великий будинок із центральним опаленням і театральним залом. До побудови дому українбанку доклав багато зусиль і С. Жук, який

¹ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць історико-філософської секції НТШ. – Нью-Йорк, 1964. – С.474.

² Крем'єцька хроніка // Новий час. – 1934. – 6 березня.

³ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

⁴ Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – С.16.

⁵ Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931-1939рр.): Монографія / М. Кучерепа, Р. Давидюк – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С.100.

збирав кошти, слідкував за ходом будівництва ¹. Вже в 1933 р. відбулося посвячення нового двохповерхового будинку Кооперативного українського банку у Почаєві ². До речі, будівля збереглась до наших днів, на ній встановлено пам'ятну дошку.

Займаючись кооперативною діяльністю С. Жук у пресі, на різних з'їздах, нарадах постійно піднімав економічні питання. Разом із своїми однодумцями Семен Антонович розробив програму поживлення господарського життя краю, саме через розвиток кооперативного руху. С. Жук підкреслював, що піднесення рівня життя селян призведе до зменшення політичних і національних конфліктів між владою та українцями. С. Жук займався й інформаційно-консультативною діяльністю (проведення бесід, лекцій, консультацій, поширення сільськогосподарської літератури).

Перебування С. Жука в Почаєві на посаді директора банку вплинуло на те, що Почаїв став на Волині не лише кооперативним, але і культурно-освітнім центром Кременеччини, де виховувались молоді сили української нації ³. Адже, кооперація з свого боку підсилювала українське приватне шкільництво, виділяючи певні кошти на освіту, культуру ⁴.

При кооперативному банку діяв аматорський гурток культурно-освітнього товариства у Почаєві. С. Жук всіляко сприяв діяльності гуртка, зокрема, замовляв костюми для акторів у товариства «Просвіта» в Львові ⁵. До речі, вистави відбувались у приміщенні Українбанку в Почаєві. Наприклад, з великим успіхом пройшла комедія «Захотіла пана, втратила Івана» та ін. С. Жук особисто вітав акторів, інколи презентував їм подарунки ⁶.

Не полишав поза своєю увагою діяльності сільських читалень. На кошти Українбанку С. Жук замовляв книги для них, прагнув цим піднести освітній рівень українського селянства. Тому що лише освічені люди зможуть вирішувати господарські питання краю і добиватись у цьому певних результатів. А зрештою, зможуть протистояти польським утискам та боротись за незалежну державу ⁷.

¹ Літопис Волині. – Вінніпег, 1988. – С.162.

² Z miasta i powiatu: spółdzielcza urazyctose w Poczajawie // Żucie Krzemienieckie.- 1933. – styczeń.

³ Спогади Лавриченка Я. виходя із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

⁴ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. – т. 2. – Львів: Молоде життя, 1993. – С.122.

⁵ ЦДАЛ України, ф. 348. Товариство «Просвіта», оп. зб. 575, арк.10.

⁶ Kronika // Żucie Krzemienieckie. – 1936. – styczen.

⁷ ЦДАЛ України, ф. 348, оп. 1, сгр. 4426, арк.1.

Часто доводилось С. Жукові звертатись по дозвіл до староства для проведення різних вечорів самодіяльності у приміщенні Українбанку, як приклад вечір, присвячений Т. Шевченку¹.

Постійно в приміщенні Українбанку, і звичайно при сприянні С. Жука, відбувались тематичні й дискусійні вечори. Так, 23 грудня 1936 р. у Почаєві відбувся тематичний вечір, присвячений В. Стефанику і Л. Василевському. Таке поєднання: український і польський діячі є не випадковим, тому що польська влада пильно стежила за тематикою вечорів та їх змістом. Якщо на вечорі мало говоритись би тільки про В. Стефаника, то захід би не відбувся. Із почесних гостей на вечорі були присутні: куратор Кременецького ліцею С. Чарноцький і голова Волинського зв'язку сільської молоді п. Задорожний. Вечір відкрив С. Жук. Він коротко окреслив творчий та життєвий шлях В. Стефаника, видатного українського письменника та Л. Василевського, відомого польського політика, публіциста, прихильника справ українських².

Урочисто відзначались Дні кооперації, це свідчило про особливу роль кооперації в житті українців. В 1934 р. С. Жук був на святкуванні 30-літнього ювілею кооперації у Львові. Звідти він привіз багато ідей та пропозицій щодо розвитку та діяльності кооперативних установ на Волині³. Знову ж таки 24 травня 1934 р. С. Жук був присутній на посвяченні прапора кооперації у Львові. Це є свідченням того, що повітова кооперація підтримувала дружні зв'язки з центром у Львові⁴.

Свято кооперації у Почаєві відзначалось 13 червня 1927 р.⁵. Серед організаторів були відомі громадсько-політичні та кооперативні діячі краю – С. Жук, М. Свідерський, І. Блажовський та ін. Вступне слово промовив С. Жук⁶. Насамперед, він прозвітував про діяльність Українбанку за період свого керівництва ним. Він говорив, що метою Українбанку є задоволення потреб його клієнтів. Семен Антонович наголосив на тому, що існує диспропорція між інвестиційними засобами, які дає Волині уряд, і природним темпом господарського розвитку, що визначається промислово-торгівельними проблемами краю. Для вирішення цієї проблеми С. Жук запропонував наступне: а) прихильне ставлення і виділення необхідних коштів урядом Польщі для економічного розвитку краю; б) ліквідація за-

¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 2, оп. 2, спр. 164, арк.1.

² Kronika wieczory / Zycie Krzenciniemiekie. – 1938. – kwietnia. – С.23.

³ Ювілей української кооперації // Новий час. – 1934. – 15 січня.

⁴ Свято прапора української кооперації // Сільський господар. – 1934. – 1 червня.

⁵ Держархів Тернопільської обл., ф.1, оп. 1, спр. 1536, арк.13.

⁶ Там само, арк.40.

боргованості селянських господарств (шляхом надання їм довгострокових позик); 3) самостійна економічна діяльність українців на Волині тощо.

У своєму виступі С. Жук зазначив, що кооперація – це господарча організація працюючих мас, яка намагається піднести добробут людей. Кооперативи прямують до згуртування у своїх рядах всіх працюючих людей, до якнайкращого задоволення їх потреб, до закладення кооперативних крамниць, рільничого-господарських спілок тощо ¹. Крім того, зауважує С. Жук, що кооперація характерна для всіх народів Європи, в тому числі й українців. Тому він закликав всіх вступати в ряди кооперативів, саме через них лежить дорога до завтра. Саме діяльність кооперації приведе до піднесення добробуту українського народу, а в подальшому утворення власної держави ².

С. Жук прагнув розширювати та поглиблювати економічні знання своїх помічників-кооператорів, тому нерідко відправляв їх та їздив сам на кооперативні сільськогосподарські курси, які відбувалися найчастіше в Луцьку, Рівному та ін. містах ³.

Діяльність С. Жука на посаді директора Українбанку у Почаєві проходила в складних умовах, у період наступу поляків на економічні права українців. Тим не менше Семен Антонович намагався захистити господарські права своїх земляків. Він заявляв, що польська економічна політика суперечить інтересам волинського села та взагалі кооперативному руху. Отже, розкриття С. Жука як громадсько-політичного діяча відбулось і через кооперативний рух. Як директор банку він міг фінансувати українські установи та організації, школи, видавництво книг тощо. Кооперативна діяльність С. Жука є свідченням того, що його постать є багатогранна, він дійсно виділявся як лідер національно-визвольного руху українців Волині першої половини ХХ ст.

С. Жук – не лише активний громадсько-політичний діяч, але і публіцист. Політично-публіцистичний доробок С. Жука не є великим: налічує монографію та ряд статей. Переважна більшість з них не втратила своєї актуальності й сьогодні. На жаль, мусимо констатувати той факт, що, можливо, не всі твори Семена Антоновича знайдені.

Монографія «Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври» вийшла у видавництві «Церква і нарід» в 1938 р. під псевдонімом С. Жука – С. Антонович. Згодом і в 1980-90-і рр. книга неодноразово пе-

¹ Там само, арк.41.

² Там само, арк.42.

³ Там само, арк.44.

ревидавалась. Правда, без вихідних даних, авторства, упорядника. Хто ознайомився із тією анонімною перевиданою книгою й уважно читав, не може без обурення, порівнявши з оригіналом, оцінити дії тих, хто препарував окремі місця і тим самим сфальсифікував працю С. Жука. Зокрема, на сторінці 49, читаємо, що Українська Народна Республіка у 1919 р. під час війни з більшовиками нищила святині Лаври. «Святі-отці» – аноніми викинули з тексту ось що: у 1919 р. під час війни УНР з більшовиками, останні грабували Лаврські цінності. Таким чином, невідомі автори сфабрикували вину зі справжніх винуватців на УНР. Та цим фальсифікатори не задоволилися, тому вирішили спалити книжку ¹. Обгорілі примірники були знайдені і представлені на виставку, яка присвячувалась С. Жукові в Кременецькому краєзнавчому музеї, відкриття її відбулось четвертого червня 1998 р. ². До речі, саме в цьому році відзначалось сторіччя від дня народження С. Жука.

Для написання монографії «Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври» С. Жук залучає значну кількість джерел, різних за походженням та інформаційними можливостями. Матеріали до книги С. Жук почав збирати, коли оселився в Почаєві. В цей час він був директором Українбанку. Семен Антонович почав переглядати і вивчати величезний архів Почаївської Лаври, доступ до якого здобув через свого дядька, архімандрита Мартирія. Зробивши потрібні виписки з архіву та літератури, осмисливши знайдений матеріал, С. Жук написав короткий історичний нарис цієї старовинної української православної святині, доля якої була нелегкою протягом віків, як і доля українського народу, але духовних рис і національного характеру Лавра ніколи не втрачала ³.

Головна проблема, яку С. Жук піднімає у монографії ⁴, – це українізація церкви. Зокрема, він пише, що Лаврі треба більш наблизитися до оточення, пізнати мову й культуру українського народу, серед якого вона живе та працює й не цуратися його ⁵. Сам автор, будучи вихідцем із священницької родини, надавав релігійному чиннику дуже великого значення в розвитку суспільства, у формуванні національної свідомості. Семен Анто-

¹ Чернихівський Г. Правда, як дишло, коли ... // Діалог. – 1998. – 20 червня.

² Матеріали виставки, присвяченої С. А. Жукові в Кременецькому краєзнавчому музеї 1998 р.

³ Спогади Лавриченка Я. виходця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Чернихівським в 1990 році.

⁴ Антонович С. (Жук С.) Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець: Церква і нарід, 1938. – 198 с.

⁵ Там само. – С.50.

нович зазначає, що в релігійному світогляді українського народу Почаївська Лавра впродовж років відіграє значну роль¹.

Подає у монографії автор й огляд історичних праць про Почаївську Лавру. Виклад власне історичного матеріалу розпочинає із розгляду проблеми походження назви «Почаїв». С. Жук більше схиляється до версії протоієрея М. Трипольського (одного із дослідників стародавньої історії Лаври) який пише, що слово «Почаїв» є скороченням слів «Поча-Діва», які означають, що Пресвята Діва почала творити чуда².

Ряд статей С. Жука не об'єднані єдиною тематикою, хоча в кожній із них виражається певна політична спрямованість автора, насамперед, це відстоювання інтересів українського народу і боротьба за його державність. Головна ідея, яка проходить через його статті, через все його життя – це ідея пробудження національної самосвідомості. Слова С. Жука як публіциста були звернені до широкого українського загалу, від глибини національного самоусвідомлення якого залежала і й залежатиме доля українства. Саме відсутність ідеї національної свідомості українців, на думку Семена Антоновича, призвела до поразки української національної революції в 1917 – 1921 рр.

При всій величезній кількості різноманітних друкованих матеріалів про визначного українця Тараса Шевченка стаття С. Жука «Шевченко – поет національного відродження» показує, наскільки Кобзар мав і має вплив на українців, що саме у його творах можна черпати ідеї для творення національної держави тощо.

С. Жук на основі поезії Кобзаря висловлює думку, що «без власної хати надія на свою волю і правду не може здійснитись»³. Далі автор наголошує, що своєю творчістю Тарас Шевченко поклав основи нашому державно-національному будівництву, вказав ті шляхи, якими мусить простувати народ український, здійснюючи власну мету – здобуття незалежності і свободи.

Для С. Жука Т. Шевченко є тим ідеалом, який показав всім своїм життям, як треба жити й працювати на користь рідного народу⁴. Кобзар дав відчутти українцям почуття власної сили, своєї національної повноцінності⁵.

¹ Антонович С. (Жук С.) Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець: Церква і нарід, 1938. – С.3.

² Там само. – С.6.

³ Жук С. Шевченко – поет національного відродження // Тобі, Тарасе! – Кремінець, 1923. – С.14.

⁴ Там само. – С.17.

⁵ Там само. – С.18.

У розвідках політичного характеру С. Жук подає оцінку суспільної ситуації, що складалась на той час на Волині та загалом в Західній Україні, в світі, акцентує увагу на ролі політичних партій в громадському житті. Як приклад, стаття «Політичні сили й громадські настрої на Волині» та інші.

Стаття «До характеристики громадсько-політичних відносин на Волині» написана суто із програмних позицій УСРП. С. Жук відстоює ідеали радикалів, характеризує їх діяльність, при чому критикує КПЗУ за те, що вона звертає увагу більш на польський пролетаріат. Вказує С. Жук у статті і на утиски польської адміністрації по відношенню до українців. Він пише: «Бути членом «Просвіти» – це значить перебути ціле пекло адміністративних переслідувань»¹. Автор розуміє, яку роль відіграє українська еліта у боротьбі за національні права. Тому не випадково підкреслює значення її діяльності.

Стаття «Чи й волинське село шумить?» цікава тим, що у ній викладено бачення становища і проблем села очима сучасника. С. Жук зазначає, що на Волині лише із вибухом національної революції почалися спроби організації українського громадського життя. Автор також пояснює, чому волинські селяни не взяли активної участі у Листопадовому Зриві. Так, широкі селянські маси на Волині досить консервативні, виховані впродовж довгого часу в московському дусі, не могли зрозуміти відразу сутності українського національного зриву, а тому ставились до нього байдуже². Цим С. Жук хотів показати, що необхідно на селі проводити, насамперед, культурно-просвітницьку роботу, залучати українське селянство до боротьби за свої права.

Події на Великій Україні або УРСР теж цікавили С. Жука, про це свідчить його стаття «Питання шумськізму на Великій Україні». З точки зору Семена Антоновича, шумськізм – це політична реакція проти курсу влади, яка панує на Великій Україні, характерною рисою цієї влади є великодержавний московський шовінізм панівної партії КП(б)У³. Далі С. Жук зауважив, що репресії, які спіткали Шумського і його однодумців з Комуністичної партії, не припинили того критичного становища, в якому опинилась Україна в СРСР. Так, автор наводить слова Волобуєва, який у своїй статті «До проблеми української економіки» приходять до висновку, що Україна є звичайною колонією.

¹ Жук С. З польського Сейму. Бюджетова дебатах і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

² Жук С. Чи й волинське село шумить? // Проти хвиль. – 1928. – липень-серпень.

³ Жук С. Питання шумськізму на Великій Україні // Проти хвиль. – 1928. – вересень. – С.2.

В даній статті ми, бачимо як чітко прослідковується позиція С. Жука в тому плані, що Західна так і Східна Україна – підневільні, тому потрібно разом, об'єднавши спільні зусилля, боротись за власну незалежність. С Жук піднімає питання об'єднання всіх українських земель в єдину соборну державу ¹.

На захист рідної мови С. Жук пише «Маленький фельетон «Непонятна мова», відзначаючи, що українська мова є рівноправною серед інших мов ².

Літературознавча стаття «I Wasilewski i W. Stefanyk» – це своєрідна оцінка діяльності цих видатних людей. Л. Василевський, він насамперед політик, народився 1870 р., навчався у Львові та Празі, діяч ППС, від 1898 р. редактор «Przed Switu», від 1907 р. редактор нелегального «Robotnika». Л. Василевський був міністром закордонних справ в кабінеті Морачевського, в 1920 р. посол в Естонії ³. Л. Василевський був одним з небагатьох польських політиків, які прагнули об'єктивно, без упередження вивчати й оцінювати український національно-визвольний рух кін. ХІХ – поч. ХХ ст. ⁴. У його доробку цілий ряд публіцистичних творів і статей з питань історії українського народу, його культури, взаємин із сусідніми народами, в тому числі і з польським ⁵.

Ця стаття С. Жука була в деякій мірі і політичним кроком до толерантності по відношенню до Польської держави. Тому що, Семен Антонович пише, що смерть Л. Василевського звела до могили одного із провідних представників польського народу, одного з визначних і сильних постатей Речі Посполитої ⁶. Ця фраза є свідченням того, що С. Жук не був антагоністично настроєний проти всього польського, що він розумів, те що співпраця з такими політиками, як Л. Василевський, необхідна для українського народу.

Основна ідея, яка об'єднує всі публіцистичні твори С. Жука, це є прагнення до самовизначення українського народу, до побудови незалежної України. Глибоке почуття патріотизму автора надихає читачів до роздумів над їхнім підневільним становищем. Виступаючи із своїми думками у пресі, С. Жук не намагався сподобатись певним політичним колам.

¹ Там само. – С.5.

² С. Жук Маленький фельетон „Непонятна мова” // Волинська газета. – 1918. – № 13.

³ Wasilewski L. // Wielka ilustrowana encyclopedia Powszechna. – т. XVIII. v-z. Krakow, 1932. – С.52.

⁴ Зашкільняк В. Українське питання в працях і діяльності Л. Василевського // Польсько-українські студії. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, травень, 1992. – К., 1993. – С.142.

⁵ Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorzi I w zyciu. – Warszawa, Krakow, 1929. – 205 с.

⁶ Zuk S. L. Wasilewski i W. Stefanyk Wspomnienie posmiertne // Zycie Krzemienieckie. – 1937 - 15-31 marca.

Як бачимо, відбувався процес трансформації поглядів С. Жука починаючи від просвітницької до політичної діяльності. Визначено, що основними напрямками громадсько-політичної діяльності С. Жука були: просвітницька, партійна, парламентська та кооперативна.

Перед приходом більшовиків Семен Антонович виїхав в с. Чайковичі, що на Львівщині. Там він працює у школі.

Загинув С. Жук трагічно 26.06.1941 р. Анісія (дружина Семена) розповідала, що хтось видав його більшовикам, і це призвело до арешту. Вона носила чоловікові передачі, їх приймали і запевняли її, що все буде добре. Згодом, коли вже мали прийти гітлерівці, а радянські війська відступали, Семен Жук зникає із в'язниці. Один селянин натрапив у лісі на свіжу землю, притрушену листям. Там і знайшли сімох закатованих чоловіків, серед них був і С. Жук. Люди поховали їх на місцевому цвинтарі¹. Доля дружини С. Жука Анісії теж склалась досить трагічно. Вона була репресована після Другої світової війни, коли радянська влада остаточно закріпилась на західноукраїнських землях². Після повернення із заслання Анісія доживала свій вік у Почаєві, там і була похована³. У Держархіві Тернопільської області зберігається особова справа Анісії Жук⁴.

Все своє свідоме життя С. Жук присвятив громадсько-політичній діяльності. Вивчення його життєвого шляху не лише дозволяє зрозуміти важливе значення цієї особи в історії України, а й дає змогу глибше дослідити суспільно-політичні процеси у міжвоєнний період, а також з'ясувати причини і характер подій, що відбулися в Україні загалом. Доречно навести слова відомого автора про те, що «в такі перехідні періоди обличчя нації визначають особистості, лідери, діяльність яких стає надбанням всього суспільства, це представники еліти»⁵. До таких постатей ми можемо віднести Семена Жука.

¹ Спогади Рудь Н. жительки с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

² Маланюк М. П. Нескоренні волинянки Тернопільського краю / М. П. Маланюк. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 152 с.

³ Там само. – С.150.

⁴ Держархів Тернопільської обл., ф. ф.222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1625. Особова справа Жук Анісії.

⁵ Литвин В. Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука. – К.: Издательський Дом „Альтернативы”, 1997. – С.13.



*Почайвське товариство «Просвіта» Кременецького повіту у 30-ті рр.
В першому ряду з ліва на право четвертий Семен Жук*

**АРКАДІЙ ЖИВОТКО:
ВОЛИНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ**



Арк Животко

Волинські землі першої третини ХХ ст. виплекали чимало видатних політичних, просвітянських активістів, відданих українській ідеї, справжніх патріотів. Серед відомих українських культурно-освітніх діячів початку ХХ століття почесне місце займає ім'я знаного фахівця у галузі дошкільної та позашкільної освіти Аркадія Животка. Прибувши на Волинь він завжди знаходився в епіцентрі громадського життя краю. Своєю інтелектуальністю та освіченістю він завоював авторитет і повагу серед кременчан. Поміж його друзів було багато відомих постатей – У. Самчук, В. Біднов, С. Жук та ін.

Для більшості українців, за винятком хіба що вузького кола науковців, ім'я Аркадія Животка залишається невідомим. Мало що про нього відомо волинянам, хоча деякий період свого життя він провів на Кременеччині. Перші спроби дослідити науково-педагогічну та громадсько-просвітницьку діяльність А.Животка припадають на 30-50-і роки ХХ ст. (В. Дорошенко, М. Остапович). В українській науці радянського періоду його наукове надбання з ідеологічних міркувань замовчувалося.

Аркадій Животко народився в 1890 р. у слободі Пухове Острогозького повіту Воронізької губернії (нині Лискинський район Воронізької області), на Подонні. Аркадій Животко в історичній розвідці так описує свій край: «Побіч історично-географічних даних заселення, як також статистичних даних населення краю, виступають виразні ознаки його національно-культурної єдності з українським народом в цілому, що заховалися протягом 300 років. Полягають вони в побуті, мові та суспільних проявах національної індивідуальності. Вже при першому погляді на Подонь при пере-

ході етнографічної межі української Вороніжчини з російською етнографічною територією, вражає різка зміна краєвиду, де замість російського села розляглися слободи, що тонуть у зелені садків. Та й не тільки слободи. Досить поглянути на те чи інше місто. Виглядають вони мов більші сади, в яких розкидано будинки, і тільки центри їх мають дійсно міський характер»¹.

За студентських часів А. Животко є активним членом Української партії соціалістів-революціонерів у Петербурзі, там його застали політичні події 1917 р. В 1917–1918 рр. він був членом Української Центральної Ради від Вороніжчини; після українсько-більшовицької війни, спочатку жив на Волині, з 1923 р. в Чехословаччині, де викладав у Педагогічному Інституті ім. Драгоманова в Празі; з 1945 р. в Німеччині, де у 1948 р. в Західній Німеччині він помирає².

Захопившись ідеєю утвердження Української суверенної держави, А. Животко свято вірив у можливість реалізації цих ідей уже найближчим часом і, не шкодуючи сил, працював заради цього. Найперше, на тій ділянці, де найбільше міг проявити свої здібності, – в освіті, культурі, журналістиці.

На Волинь А. Животко приїжджає в 1921 р. та зупиняється у повітовому місті Кременець. Він відразу звернувся до «Просвіти» з проханням знайти йому педагогічну роботу. В біографічних даних вказує, що за спеціальністю він педагог в галузі дошкільної освіти. Також зазначає, що має певний досвід роботи у цій галузі, зокрема, що у 1918 р. в Харкові, він заснував педагогічне товариство, яке створило дитячий заклад під назвою «Хата дитини». На Поділлі ним було організовано педагогічне товариство ім. Песталлоці, відкрито п'ять дитячих закладів³.

Як один з фундаторів дошкільної освіти А. Животко знайшов в краї. В м. Кременець він влаштовується учителем дитячого притулку, потім – співробітником воєводського земства. Там же знайомиться з О. Черновою (активною просвітянкою, секретарем жіночої секції «Просвіти»), з якою незабаром одружиться⁴. На той період припадає його активна співпраця з кременецькою «Просвітою». Зокрема, він отримав посвідчення члена Товариства у травні 1921 р., відразу Аркадій Животко стає ініціатором створення та головою секції дошкільного й позашкільного виховання дітей

¹ Животко Аркадій Подонь. Українська Вороніжчина в культурному житті України – [Електронний ресурс] / Аркадій Животко. – Прага: Вид-во Юрія Тищенка. – 1943. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>

² Животко А. // Енциклопедія українознавства. – Т. 2. – Львів, 1993. – С.669.

³ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.353, арк.3.

⁴ Там само, спр.25, арк.39.

при товаристві. А. Животко пропонує цікаві методики роботи з дітьми дошкільного віку. Ініціює виставки дитячих виробів, організовує екскурсії для дітей, влаштовує дитячі свята у місті ¹.

Аркадій Животко старався надати просвітній роботі наукове підґрунтя, поставити її на такий рівень, на якому знаходилась справа дошкільної та позашкільної освіти у Західній Європі. Він намагався позбутися у цій роботі непрофесійності, випадковості та безплановості, надати їй систематичного характеру. Педагогічний хист вказував йому на шляхи, які для цієї роботи необхідно обрати. А. Животко використовував всі можливі варіанти освітньої праці, щоб її оживити, наповнити новим змістом. За задумом А. Животка «Просвіта» мала виховати самостійного українського громадянина ².

Аркадій Животко брав участь в урочистих заходах Товариства, різних святкуваннях, днях пам'яті відомих українців тощо. Він розробив схему як шукати кошти для розвитку дошкільної освіти (влаштування концертів, продаж лотерей). Він запропонував створити фонд «Українська дитина» ³.

Аркадій Животко створив у Кременці дитячий клуб «Дитяче коло». Спочатку до клубу було залучено 25 дітей та згодом їх кількість зросла. При клубі функціонувала дитяча бібліотека та працював театр ⁴.

У 1922 р. під час засідання товариства «Просвіта» йому була висловлена особиста подяка за проведену плідну роботу по дошкільному вихованню дітей та створенню дитячих закладів, дитячих клубів на території Кременецького повіту ⁵.

Важливою гранню діяльності Аркадія Животка є видавнича справа. Ним була створена редакційна колегія для видання дитячої літератури, до її складу увійшли В. Біднов, відомий вчений та В. Дорошенко, місцевий вчитель. У кременецький період він видає ряд книжок для дітей, зокрема, «Одної ночі», «Снігова баба», «Весняночка», «Сонечко», з'являється чимало його публікацій на тему виховання дітей у періодиці того часу. Стаття А. Животка «Наші найменші» пропагувала серед громадськості важливість дошкільної освіти, необхідність створення дошкільних закладів в краї. Автор звернувся з проханням до земляків надавати посильну допомогу дитячим садочкам ⁶.

¹ Там само, арк.8.

² Скакальська І. Б. Аркадій Животко: волинський період життя / І. Б. Скакальська // Замок – 30 серпня 2010. – № 13-16.

³ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.349, арк.8.

⁴ Там само, спр.350, арк.6.

⁵ Там само, спр.353, арк.2.

⁶ Животко А. Наші найменші / А. Животко // Українське життя. – Луцьк. – 1922. – Ч.17. – С.2-3.

У збірці дитячих забав «Весняночка» А. Животко описує десятки дитячих ігор та рекомендує як їх проводити. Він запропонував такі ігри, як «Подoliaночка», «Два півники» та інші ¹. Його система дошкільного виховання потребує ще детального вивчення. Адже початкові спроби осягнення витоків дошкільного виховання на українських землях припадають на перші десятиріччя ХХ ст. Вони представлені в науковому доробку Аркадія Животка, Софії Русової, Степана Сірополка тощо ².

У Кременці відбулася хвилююча зустріч А. Животка з колишнім професором Кам'янець-Подільського державного українського університету В. Бідновим, з яким він приятелював. З групою емігрантів-одномумців вони прагнуть започаткувати видання періодичного друкованого органу «Волинський вісник». Однак спроба ця не вдалася, бо незабаром В. Біднова разом з М. Тремтом та Я. Грабівим польська влада депортує за межі своєї держави. За якийсь час Кременець змушений був полишити й Аркадій Животко. Замість запланованого журналу, почало виходити в Луцьку «Українське життя» ³.

У 1923 р. А. Животко опиняється у Чехії. Зокрема, маємо документ від 21.X.1923 р., зокрема, на адресу кременецької «Просвіти» приходять лист від нього з Праги ⁴. Від початку 20-х років ХХст. саме до цієї країни почався великий наплив українських переселенців. Практично між двома світовими війнами Прага стає найбільшим осередком українського культурного, наукового і політичного життя на еміграції. Цьому сприяла, зокрема, протекціоністська політика тогочасного чеського ряду щодо українських навчальних і наукових інституцій, що перебиралися в результаті поразки Української революції у західні держави на еміграцію ⁵.

В еміграції А. Животко продовжував виховувати підрастаюче покоління українців, вбачаючи в ньому майбутнє незалежної держави. З цією метою педагог влаштовував дитячі майдани для дітей емігрантів, організовував з ними різноманітні свята та ранки, читав лекції для батьків, проводив батьківські наради, викладав в Українському соціологічному інституті й Українському робітничому університеті (м. Прага, 1927–1934 рр.), Українському технічно-господарському інституті (м. Подебради). В 1924 р.

¹ Животко А. Весняночка (Збірка дитячих забав) / Аркадій Животко. – Кременець: «Просвіта», 1922. – С. 13.

² Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.25, арк.10.

³ Наріжний Є. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Наріжний Є. – [Прага, 1942р. репринтне видання]. – Львів, Кент, Остріг, 2008. – С.318.

⁴ Держархів Тернопільської обл., ф. 348, оп.1, спр.25, арк.51.

⁵ Наріжний Є. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Наріжний Є. – [Прага, 1942 р. репринтне видання]. – Львів, Кент, Остріг, 2008. – С.370.

А. Животко влаштував у Празі дитячий майдан для дітей українських емігрантів¹.

У червні 1930 р. рішенням чеського уряду при Міністерстві закордонних справ цієї країни засновується специфічна архівна установа – Український історичний кабінет. Перед яким ставилося завдання систематизації й зібрання на довічне зберігання найсуттєвіше з того величезного архівного і бібліографічного матеріалу з історії українського національно-визвольного руху, який містився в розрізних місцях, де облаштовувалися емігрантські організації, переважно у непридатних для зберігання цінних документів умовах. На посаду референта, а згодом і керівника цього архіву й був запрошений Аркадій Животко.

Про результати зробленого ним можна дізнатися із рукописного звіту про перші п'ять років діяльності Історичного кабінету в Празі. Цей звіт Аркадій Животко надіслав в 1935 року до Варшави на адресу українського видавництва «Наша культура», що діяло там під керівництвом професора Варшавського університету Івана Огієнка². Потім була написана ще одна праця А. Животка «Десять років Українського історичного кабінету (1930-1940)»³.

Вражають обсяги опрацьованого А. Животком неоціненого матеріалу з української історії, що формувався за трьома головними розділами: документи, газетно-журнальна періодика, книжкові видання. Окремо було сформовано велику збірку фотографій, карт тощо. Книжковий фонд охоплював практично весь український видавничий рух, що розвивався на етнічних українських теренах і далеко поза ними від початку ХІХ століття. Спеціальний відділ складали іншомовні книги, газети, журнали, в яких так чи інакше йшлося про Україну і українців. Через руки А. Животка пройшли всі архівні та бібліотечні приватні збірки цілого ряду неординарних особистостей української історії⁴.

Чеський уряд прихильно ставився до наукової роботи українських політичних емігрантів. Для збереження українського історичного архіву бу-

¹ Калічак Ю. Л. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність Аркадія Животка: автореф... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю. Л. Калічак. – Івано-Франківськ, 2001. – С.16.

¹ Скакальська І. Б. Аркадій Животко: волинський період життя / І. Б. Скакальська // Замок – 30 серпня 2010. – № 13-16.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.1108. Робота А. Животка.

⁴ Тимошик М. С. Аркадій Животко та його роль у ствердженні українського журналістикознавства в діаспорі. – [Електронний варіант] / М. С. Тимошик // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1892>

ло відведено два великі й одне мале приміщення величного Тосканського палацу. Аркадій Животко був серед творців й оберегів архіву, він глибоко вірив, що все це безцінне духовне багатство колись повернеться на Батьківщину і слугуватиме благородній справі розбудови власної незалежної держави.

Опрацьовані маловідомі факти з трагічної і водночас повчальної української історії А. Животко прагнув осмислити у своїх публікаціях, нарисах до книг, численних виступах. Найперше, він стає одним з активних організаторів Товариства українських письменників і журналістів у Празі, кістяк якого складали Л. Білецький, С. Черкасенко, С. Шелухін. Він підготував і виголосив на засіданнях товариства цілий ряд цінних з наукової точки зору доповідей.

Коли читаєш твори, статті, репортажі, рецензії А. Животка, то не перестаєш дивуватися оптимізму й працездатності цього безумовно талановитого публіциста, його вмінню переконувати читача, захоплювати його тим, про що писав. Важко не помітити у творах А. Животка – любові до дитини, переживання за те, в якому суспільстві й якою вона виросте. Не маючи власних дітей ні тоді, ні пізніше, автор ніби передавав свою нерозтрачену батьківську любов тим, хто читатиме свого часу його твори ¹.



Титульна сторінка видання Аркадія Животка

¹ Животко А. Фактори дошкільного виховання / Аркадій Животко // Освіта. – 1918. – №1.

Найголовнішою з-поміж різноманітного за тематичним спектром творчого й наукового доробку Аркадія Животка є, безумовно, його «Історія української преси». У передмові до мюнхенського видання книги, здійсненого в 1989 – 1990 рр. заходами Українського технічно-господарського інституту та за фінансової підтримки німецького уряду, український учений з Канади доктор К. Костів зазначав: «Праця Аркадія Животка являє собою цінну цеглину, положену в будові історичної правди про постання, розвиток і завдання української преси».

Книга містить дев'ять розділів та охоплює період від найдавніших часів до 1939 р. Зокрема, в період 1920-1939 рр. автор характеризує різноманітні періодичні видання, наприклад, «Початки комуністичної та офіційної советської преси на українських землях. Три доби розвитку», «Українська преса на західноукраїнських землях по першій світовій війні», «Літературно-наукові та наукові органи», «Органи краєзнавчі», «Книгознавчі органи», «Педагогічні часописи», «Часописи для дітей і молоді», «Українська кооперативна преса», «Українська преса на Волині та Холмщині» та інші ¹.

Перебування у Празі було найпліднішим науковим періодом у житті А. Животка. Тут він видає свої праці, присвячені Воронежчині ².



Титульна сторінка праці А. Животка

Таким чином, опрацювавши архівні матеріали та літературу, вдалося висвітлити один із маловідомих фактів волинської біографії А. Животка,

¹ Животко А. П. Історія української преси / [Упоряд., авт. іст. – біогр. нарису та приміт. С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

² Животко Аркадій Українське Подоння / Упорядкування Оксани Лавер та Андрія Ребрика; Передмова та примітки Леся Белея. – Ужгород: Гражда, 2008.

що має посприяти розширенню наших знань про життя і діяльність званого вченого, педагога, просвітянина, публіциста.

Основними чинниками формування педагогічних і громадсько-просвітницьких поглядів А. Животка були: прилучення до громадсько-політичної діяльності в шкільні та студентські роки; педагогічна діяльність під керівництвом відомих учених; вивчення, узагальнення та поширення педагогічних ідей учених різних країн світу; тісна співпраця з видатними українськими педагогами та прагнення працювати на благо свого народу.

На початку ХХІ ст., ми шукаємо приклади для національної самоповаги. Саме у матеріалах краєзнавства, у діяльності знакових постатей української еліти, слід шукати ці властивості. На нашу думку, в діяльності української інтелігенції першої третини ХХ ст. на Волині, ми знаходимо ті риси українського народу, які могли б єднати націю сьогодні. Як приклад – знакова діяльність Аркадія Животка в ім'я майбутньої вільної України.



Залишки в'їзної брами Кременецької фортеці

СЛАВЕТНІ РОДИНИ ВОЛИНИ: КОЗУБСЬКІ

Трагічною була доля шляхетної родини Козубських, яка постраждала в національно-визвольній боротьбі як проти Польщі, так і проти більшовицької Росії. Вся родина вписала не одну сторінку в історію нашого краю. Для влучної характеристики участі цієї родини у національно-визвольних змаганнях за незалежність України ми можемо написати таке гасло: «Здобудеш Українську державу або згинеш в боротьбі за неї»¹. Повне прізвище цього роду – Равич-Козубські².

У Державному архіві Житомирської області зберігаються документальні згадки про рід Козубських. Перша з них – про Йосипа Козубського, який навчався в Любарській василіанській школі, відтак – у Вінницькій духовній академії. Онук Йосипа Козубського Микола був, як і його дід теж священиком³. Найстарший його син Микола після закінчення медичного факультету Київського університету ім. Св. Володимира в 1892 р. отримав призначення на посаду сільського лікаря в містечко Вишнівець Кременецького повіту⁴.

У 1894 р. М. М. Козубський купив маєток у Великому Раківці, недалеко від Вишнівця. До речі, його син Борис народився 1886 р. в Житомирі ще до переїзду на Волинь⁵. Дитинство Бориса пройшло в Кременецькому повіті. І в школі, й в Острозькій гімназії Борис Козубський вирізнявся з-посеред ровесницького загалу гостротою розуму. Закінчивши 1906 р. гімназію, вступив на правничий факультет Київського університету імені Св. Володимира. Невдовзі за участь у студентських заворушеннях потрапив у поле зору царської охоранки. Від переслідувань змушений був рятуватися переїздом до Харкова, щоб продовжити там не тільки навчання в університеті, але й боротьбу проти російського царизму. У 1913 р. випускник Харківського університету розпочав правничу кар'єру в адвокатській конторі М. Міхновського. Під впливом М. Міхновського молодий адвокат Б. Козубський вступив до РУП й остаточно сформувався як політик. Боротьба за Українську самостійну державу стала його незмінним життєвим кредо⁶. Його громадсько-політична діяльність припала на час піднесення національного руху початку ХХ століття, Першої світової війни й української революції 1917–1921 рр., міжвоєнний період, коли Волинь перебу-

¹ Полянський О. Історичні силуети / Олег Полянський. – Тернопіль: Лілея, 1998. – С.111.

² Держархів Житомирської обл., ф.1. Волинська духовна консисторія, оп. 73, спр.8, арк. 8.

³ Теодорович Н. І. Волинська духовна семінарія. Історія первоначального устрою її і підведомствених їй духовних училищ. Списки воспитанников, окончивших в нем курс учения, а также начальников и наставников в период времени с 1796 по 1900 гг. / Н. Теодорович – Почаев, 1901. – 1023 с.

⁴ Держархів Тернопільської області, ф.348. Товариство «Просвіта», спр.23, арк.11.

⁵ Козубський провулок / Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира // Енциклопедія Житомира. – Кн.1. – Житомир: Вид. «Волинь», 2007.

⁶ Бутин В. Є у Кременці вулиця Козубського / В. Бутин // Свобода. – 2010. – № 83.

вала у складі Другої Речі Посполитої, Другої світової війни та радянської влади.

Переїхавши до Києва Борис став учасником революційних подій. Праці правника-політика друкував тижневик «Слово», редакторами якого працювали В. Винниченко та Ю. Тищенко.

Після повернення з Києва в Кременець Борис Козубський одразу ж включився у суспільне життя краю. Його обрали головою міської думи, а згодом – головою Кременецької повітової земської управи в часи УНР¹. У квітні 1917 р. в Києві відбувся Український національний конгрес, на якому Бориса Козубського обрали, як представника Волині, до Центральної Ради від Української революційної партії. Роки 1917-1920 для Бориса Козубського та його однодумців пролетіли в самовідданій праці в ім'я розбудови та зміцнення молодої Української держави. Одним із свідчень становлення української державності на Кременеччині був випуск паперових грошей номіналом 1, 3, 5 і 10 гривень у 1918 р., зокрема, на купюрах стояв підпис голови повітової управи Б. Козубського².

У 1919 р. поляки запроторили Бориса Козубського з багатьма друзями по боротьбі до концтабору в містечку Домб'є неподалік від Кракова. Правдами й неправдами Олена Козубська вирвала ледь живого чоловіка з неволі³. Це був перший досвід поневірянь, які випали на долю Б. Козубського та його родини.

У 1920-30-х рр. Козубський працює адвокатом у м. Кременці⁴. Просвітяни обрали Б. Козубського своїм головою. Він бере участь у створенні читалень «Просвіти», українських кооперативів, банків. Його соратниками стали В. Дорошенко, В. Гнажевський, С. Жук⁵. Родина Козубських віддала кілька приміщень власного помешкання під осідки «Просвіти» й «Союзу українок»⁶. Ми бачимо на яку самопожертву задля громади здатні представники тогочасної еліти.

З ініціативи Б. Козубського у Кременці засновано книгарню, для неї, знову ж таки, родина Козубських виділила кімнати у власному будинку, а згодом «Просвіта» орендувала для книгозбірні приміщення на центральній вулиці міста – Широкій⁷.

¹ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

² Черняхівський Г. Портрети пером / Г. Черняхівський. – Кременець, 2001 – С.126.

³ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

⁴ Козубський Борис // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук. – Тернопіль, 2006. – С. 80.

⁵ Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / Ірина Скакальська – Кременець: ВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка, 2006. – С.44.

⁶ Держархів Тернопільської обл., ф.348. Товариство «Просвіта», спр.23, арк.12.

⁷ Черняхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець, 1999. – С. 125.

З 1925 р. Б. Козубський очолює УНДО, одну з найвпливовіших політичних партій у Кременецькому повіті. Обраний 1922 р. послом до польського сейму Б. Козубський став одним з організаторів Українського парламентського клубу. Праця в сеймі й антипольська боротьба зблизили Бориса з Сергієм Хруцьким, Самійлом Підгірським. Спільні відозви послів з'являлись неодноразово. Зокрема, вони закликали українців взяти участь у виборах до гмін 1927 р.¹. Оскільки, важливим було те, хто очолить місцеву владу.

Як і весь український консервативно-клерикальний табір Б. Козубський виступав за нормалізацію польсько-українських відносин на засадах національно-територіальної автономії українських земель у складі Польщі. Він солідаризувався з УНДО щодо необхідності участі у виборах до сейму і сенату 1935 р. Участь у виборах з українських партій взяли лише УНДО і УНО.

Не минула цієї родини й хвиля антиукраїнських політичних репресій, що прокотилася Західною Україною перед вибухом Другої світової війни. До Берези Картузької потрапили Борис і Юрій Козубські, батько та син. У вересні 1939 р. охоронці табору порозбігалася, рятуючись від наступу німецьких завойовників. Ледь живі в'язні розбрелися хто куди. Покаліченого й виснаженого Б. Козубського помістили до Кременецької лікарні. Згодом, дружина перевезла хворого чоловіка до Львова. До червня 1940 р. його лікували друзі в клініці медичного інституту. Згодом Б. Козубський якимось прилаштувався коректором в обласній газеті «Вільна Україна»². У серпні 1948 р. його арештували, звинувативши в антирадянській пропаганді. В жовтні цього ж року військовий трибунал засудив 62-річного Б. Козубського до 25 років мордовських таборів. У тих таборах він помер у 1953 р.³.

На прикладі діяльності Б. Козубського ми бачимо як в умовах польського панування прогресивна українська інтелігенція виступила проти соціального і національно-релігійного гноблення, полонізації. Широко використовувалися для цього трибуни польського сейму і сенату. Досить активну участь брала еліта в діяльності політичних та громадських організацій, ревниво відстоюючи в них українські права. Також вона не скорилась новим окупантам, вже радянським, а продовжувала боротись за вільну Україну.

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 351. План проведення виборів до польського сейму та сенату в 1928 р., оп. 1, спр. 75, арк. 63.

² Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

³ Бутин В. Є у Кременці вулиця Козубського / В. Бутин // Свобода. – 2010. – № 83 (2501).

У сім'ї Козубських росло четверо дітей: Юрій, Галина, Ірина та Олег. Його діти, особливо Юрій і Галина, теж не стояли осторонь національно-визвольної боротьби, яка точилася в ті роки на теренах Західної України. На початку 1930 р. в Кременці створилася підпільна молодіжна організація «Юнак», до якої входили учні української гімназії, духовної семінарії. Заступником голови організації був І. Шубський (згодом чоловік Г. Козубської). В 1932 р. «Юнак», що вів антипольську діяльність, було розгромлено, її членів арештовано. У тому числі Юрія та Галину Козубських. Відбувся суд, на якому І. Шубський отримав 5 років ув'язнення, Ю. Козубський – 2,5 року ¹.

Покарання Ю. Козубський відбував у Кременецькій в'язниці. Звільнившись, вступив до Львівської греко-католицької семінарії. Здобув середню освіту й у 1936 р. став студентом політехнічного інституту в Данцизі. Ю. Козубського енкаведисти арештували 12 жовтня 1939 р. В грудні 1941 р. Юрія розстріляли в Магадані ².

Неповнолітню Галину після розгрому юнацької організації польський суд засудив умовно, тому що їй на той час виповнилось лише 15 років. Перебувала вона у католицькому монастирі в місті Ченстохові. Коли минув установлений судом термін, повернулася до Кременця. В 1939 р. вона закінчила польську гімназію. Здобувши середню освіту, вступила до Варшавського університету на факультет соціології, але Друга світова війна перешкодила навчанню. Г. Козубській разом з подругою О. Шубською вдалося перебратися на територію Польщі, окуповану німцями. В Кракові Галина зустрілася з Ігорем Шубським. Там вони одружилися, в них народилася донечка Оксана. Після Другої світової війни радянська влада засудила Галину на 25 років. Місцем її каторги став табір в Іркутській області ³.

В жовтні 1949 р. енкаведисти арештували й інших членів родини: Олену, дружину Бориса Миколайовича, її доньку Ірину, сина Олега й маленьку Оксану – дочку Галини й Ігоря Шубських. Вивезли їх на спецпоселення в Хабаровський край, на станцію В'яземська. Олегу Козубському довелося тяжко працювати на лісоповалі, щоб прогодувати хвору маму й племінницю ⁴.

У 1957 р. сім'я після довгих поневірянь повернулася в Україну. Але КДБ не дозволив їм проживати в західних областях України. Вони пере-

¹ Черняхівський Г. Портрети пером / Г. Черняхівський. – Кременець, 2001 – С.130.

² Там само. – С. 132.

³ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

⁴ Бутин В. Є у Кременці вулиця Козубського / В. Бутин // Свобода. – 2010. – № 83.

бралися в Снятин Івано-Франківської області. Лише на початку 1990-х рр. родина Козубських була реабілітована ¹. Чи не занадто пізно?



Кременецькі банкноти 1919 року

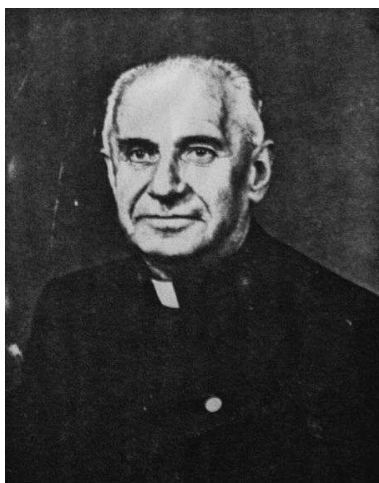
Родина Козубських залишила помітний слід в історії Волині. Усі традиції, пов'язані з певною нацією, плекаються, зберігаються наступним поколінням у родині. Сім'я бере участь у формуванні культурної спадщини

¹ Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.

народу. Прикладом, може слугувати діяльність родин, які виховала стількох патріотів. Саме добре навчання та виховання, особистий приклад необхідні сучасній молоді і тому життєпис таких родин може бути повчальним у плані жертвовного служіння високим християнським ідеалам та служінню Україні.

У цій патріотичній родині життя за Батьківщину віддали батько, син і два зяті. А поневірянь зазнали і чоловіки, і жінки, і діти. На муки й на смерть Козубські йшли з думкою про Україну. Життя цієї родини є дзеркалом трагедії кількох поколінь інтелігенції, яка волею долі пов'язана з нашим краєм. Чи не тут сховане коріння проблем сьогодення? Саме нащадки цих родин могли б розбудувувати сучасну Україну, та на жаль, ця інтелігенція виявилась втраченою для нас.

РОДИНА ШУМОВСЬКИХ



Юрій Шумовський

XX ст. – складний і багато в чому суперечливий період в історії української інтелігенції. Протягом першої половини XX століття інтелігенція, в тому числі і духовна, була рушієм національно-визвольного руху, творцем національної ідеології, політичних партій, громадських об'єднань, збирачем і захисником національної культури на Волині. При цьому зазначимо, що окремі дослідники обережно називають духовенство інтелігенцією або і взагалі вважають його соціальною категорією, відмінною від інтелігенції. Проте автор дослідження «Місце сільського духовенства у просвітницькій та національно-культурній роботі на теренах Наддніпрянщини (друга половина XIX – початок XX ст.)» робить висновки, що священники підтримували ідеї розвитку кооперації, освіти, інші прогресивні й суспільно-корисні починання інтелігенції, а часом виступали як ініціатори цих починань¹. Тому праця багатьох сільських священників початку XX ст. може бути розцінена як інтелігентна². Спробуємо на прикладі діяльності родини Шумовських показати це у власному дослідженні.

Про родину Шумовський, а точніше про Юрія Шумовського, ми прочитали лише незначну згадку у краєзнавчому нарисі. Зокрема, таке, що особливо гордиться Дубно славетним земляком, уродженцем села Мирогощі, колишнім учнем та викладачем Дубенської гімназії, доктором Ю. Шумовський, який напередодні 900-ліття нашого міста подарував у фонди заповідника свої багатющі архіви, африканські колекції, численні

¹ Шамара С. О. Місце сільського духовенства у просвітницькій та національно-культурній роботі на теренах Наддніпрянщини (друга половина XIX – початок XX ст.) / Шамара С. О. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харків: Майдан, 2007. – Вип. 25-26. – С. 33.

² Там само. – С. 35.

документи й матеріали про членів родини Щумовських, про свої археологічні дослідження у 1930-х рр. у багатьох селах Дубенщини ¹.

Мирогоща – рідне село уславленої родини Шумовських. Патріарх родини – Федір Миколайович Шумовський – священик із шляхетного роду і священицької родини 55 літ відслужив на благо рідної Волині і був одночасно вчителем, лікарем, громадським діячем, взірцевим батьком і вихователем як власної, так і парафіяльної сім'ї. Федір Шумовський отримав усі священицькі нагороди, в тому числі і митру, а за громадську діяльність – орден св. Анни III ступеня. Його діти, розкидані по всьому світу, зуміли вижити на чужині і зробити свій внесок у розвиток духовності, історії, культури. Кошти вкладали в книги, літописи, хроніки й вірили, що наступить пора, коли це буде потрібне українському народові.

Шумовський Юрій Федорович – археолог, православний священик родом з Волині. Його ім'я не є загальновідомим в сучасній Україні. Юрій Федорович Шумовський народився 23 березня 1908 р. в селі Мирогоща Дубенського повіту у родині священика. Навчався у Дубенській гімназії та Кременецькій духовній семінарії. Закінчив Варшавський Університет у 1934 р. У 1934-1938 рр. делегат з Волині Варшавського археологічного музею. У 1938 р. закінчив археологічний факультет Варшавського університету.

Серед документів священика є копія «Розпорядження канцелярії св. Синоду св. Автокефальної православної церкви у Польщі» про призначення Ю. Шумовського вчителем Закону Божого в семикласну державну чоловічу гімназію в м. Дубно. Також отця Юрія було призначено другим священиком в соборі міста та військовим, тюремним та шпитальним капеланом ².

Займався Юрій Шумовський культурно-просвітницькою діяльністю. У рамках духовних бесід, ініційованих Товариством Петра Могили у Рівному, 11 листопада 1935 р. о. Юрій Шумовський виголосив реферат «Приготування людства до прийняття Христа та початки християнства» ³.

За часів німецької окупації Ю. Шумовський був директором Рівненського обласного музею. Після евакуації музею вчений зі своєю дружиною опинився в Західній Німеччині, потім працював з 1949 р. у Франції військовим капеланом. Юрій Шумовський став першим українським вченим,

¹ Дубно, княжий мій граде! / За ред. П. Смоліна. – Луцьк, 2005. – С. 39.

² Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994.

³ Борщевич В. Г. Волинське духовенство у ХХ ст.: ідентичність, статус, еволюція: Монографія / В. Г. Борщевич – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – С.286.

що досліджував Африку. В 1951-1956 рр. за дорученням Французького Інституту Чорної Африки в Судані провадив археологічні розкопки в Африці, був директором музею у Бамако. Опублікував нариси «Під гарячим сонцем Африки» (1956 р.). Ю. Шумовський дійсний член НТШ (з 1958 р.). В 1957 р. Шумовський залишив Африку й оселився в США. На американському континенті він був викладачем в кількох університетах, зокрема, викладав антропологію, еволюцію людства, історичну геологію, доісторичну археологію, історію культури слов'янських народів, археологію України. Найдовше він працював у Фордгамському університеті (Нью Йорк). Також брав участь в міжнародних конгресах, симпозиумах у Польщі, Сенегалі, Алжирі, США, Канаді ¹.

Юрій Федорович залишив про родину Шумовських – його батьків, братів і сестер – Арсена, Петра, Павла, Олександру і Анастасію, багатотомні спогади «Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині» ².

Автор на початку своєї праці подає чітку характеристику священства й душпастирства: «Наше духовенство віддавало ідейно всі свої сили, знання і турботи для душпастирської праці в парафії, було освічене теологічно, виховане духовно й релігійно та несучи власний хрест своїх обов'язків, було для парафіян духовними опікунами, а то й несли для людей культурно-освітню працю, медичну поміч та правничу пораду... Одним з таких душпастирів на Волині був мій батько, о. Федір Миколайович Шумовський зі своєю нерозлучною п. маткою Марією з родини Ціховських...» ³.

Далі в тексті син оповідає про батька наступне: «о. Федір був дуже шанований народом, вибраний від нього до різних губернських установ, з'їздів та навіть був членом Державної Думи. Був наглядачем приходських шкіл Дубенського повіту» ⁴. До речі, о. Федір закінчив Київську духовну академію ⁵. Федір Миколайович вмів зацікавити людей своєю красномовністю. Він мав добру пам'ять, теоретичні та практичні знання життя, любив розмовляти на філософські та релігійні теми ⁶. Саме завдяки старан-

¹ Скакальська І. Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини ХХ ст. // «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – 2010. – С.247.

² Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994.

³ Там само. – С.6.

⁴ Там само. – С.100.

⁵ Там само. – С.49.

⁶ Так само. – С.66.

ням місцевого настоятеля о. Федора Шумовського в с. Мирогоща була збудована велика кам'яна школа ¹.

Розумів Федір Шумовський й господарські проблеми краю. Як приклад, він був ініціатором створення у селі кооперації, яка згодом так розширилась, що цілком задовольняла господарські та фінансові потреби селян ².

Згадуються у спогадах відомі діячі того часу, наприклад, о. Теодорович, автор знаного твору «Опис приходів Волинської єпархії», з якими спілкувались Ціховські та Шумовські та ін. Його Ю. Шумовський згадує так: «Ось увійшов з сивою бородою в шовковій атласній расі з золотим хрестом о. Теодорович...»³.

В одному з розділів своїх мемуарів Юрій Шумовський наголошує, що було у їхньому селі багато іммігрантів з Києва та інших міст України. Зокрема, згадує Д. Донцов, який бував у них. То були все втікачі від більшовиків. Автор змальовує жорстокість більшовицького режиму. Пише й про приїзд до Мирогощі професора Д. Дорошенка та інших.

Особливу увагу в своїй праці священник звертає на проблеми переслідування українців у Польщі. Наводить приклад про свого брата: «Петро, як медик не міг одержати відповідної посади лікаря в Польщі десь в клініці, бо був українець, та ще й православний»⁴.

У спадщині Ю. Шумовського ми знаходимо й історичні відомості про наш край з давніх часів, наприклад, можемо прослідкувати історію села Мирогоща, яке згадується вперше 1545 р. в актах опису Луцького замку, в грамоті польського короля Казимира ⁵. Таким чином, священник був добре обізнаний з історією Волині.

Духовна інтелігенція щиросердно уболівала за долю українського народу, прагнула прищепити йому почуття справедливості, любові до рідної землі. Автор згадує, що коли їхня хата заповнялась багатьма гостями, то всі хором співали українські думи й народні пісні. Всупереч антиукраїнській мовній політиці, ополячення, духовенство у своїй освітній та культурницькій діяльності не втрачало національного коріння. В родинному будинку села Мирогоща о. Федір і Марія влаштували в себе прийоми місцевої знаті ⁶. Проте, як зазначає сам автор «інтелігенції тоді було об-

¹ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994. – С.82.

² Там само. – С.98.

³ Там само. – С.41.

⁴ Там само. – С.285.

⁵ Там само. – С.76.

⁶ Там само. – С.102.

маль в селі: місцевий небагатий поміщик, вчителі сільської школи та священник»¹.

Не цуралась й родина Шумовських села. Зокрема, зустрічаємо відомості, що всі вони проводили безкоштовно уроки української мови та літератури. Також сестра Олександра і брат Арсен створили сільський аматорський театр. З ініціативи Шумовських в селі заснували першу українську бібліотеку². Ці факти свідчать про прояви національної свідомості в середовищі рядового парафіяльного духовенства. Юрій Шумовський створив перше в Польщі Діточе братство³. Це свідчить про його активну громадську позицію. Також варто підкреслити, як зазначає сам автор, що двері нашого дому ніколи не були зачинені не тільки для гостей, але й для сліпих, калік⁴.

У спогадах автором зроблені важливі висновки, зокрема, що становище українців під владою інших держав було непростим, тому необхідно боротись за власну незалежну країну. Наприклад, цитуємо слова автора: «...і творити свою українську народну державу». Також варто всім спільно вести боротьбу, тому що людство, нація, народ можуть багато досягнути, вони здатні на подвиги за умови консолідації. Таким чином, українському духовенству були притаманні високі патріотичні почуття.

Під час Першої світової війни родина (мати з дітьми) виїхали вглиб Росії, потім деякий час жили поблизу Харкова⁵. Проте отець Федір категорично відмовився залишити на призволяще свою парафію і родинне «гніздо», оскільки відчував, що найбільше в такий час воєнного лихоліття, він потрібен своїм прихожанам⁶.

Ю. Шумовський є відомий і як археолог, тому окремо зупинимось на його наукових здобутках в цій галузі досліджень. Як пише сам автор, що він «страшно був закоханий в археологію». Після отримання посвідчення делегата з Волині Варшавського археологічного музею він став офіційно проводити розкопки, а паралельно закінчувати археологічний факультет Варшавського університету. Біля рідного села Мирогощі Ю. Шумовський знайшов багато неолітичних знарядь праці та кераміки, що належала до Трипільської культури. Це були перші його здобутки, якими зацікавились

¹ Там само. – С.105.

² Там само. – С.198.

³ Там само. – С.200.

⁴ Там само. – С.7.

⁵ Там само. – С.161.

⁶ Там само. – С.166.

всі музеї Польщі та Український національний музей у Львові, де працювали п. Свенцицький та п. Пастернак ¹.

В 1934-35 рр. – нова знахідка молодого вченого. Він відкрив добре збережені поховання неолітичного періоду, які викликали сенсацію в археології Польщі. Був один гроб з двох скелетів чоловіка і жінки. Вони лежали валетом один до другого в скорченій позиції на правому боці. В могилі було багато начиння з орнаментом культури шнурової кераміки. Про це відкриття писали всі польські газети ². До Мирогощі, щоб подивитись відкриття, приїзжали професори, археологи з Вільна, Кракова, Львова, Познані та Варшави.

Згодом, неподалеку від попереднього відкриття, Ю. Шумовський розкопує курган, та знайшов в ньому чоловічий скелет середньовіччя, а на грудях знайшов мідний образ св. Миколая Чудотворця. Очевидно це був якийсь християнський місіонер-монах, що заблукав на Волинь в XII-XIII ст. Трохи далі на схід дослідником були знайдені поховання лужицької культури ³.

Свої археологічні знахідки Ю. Шумовський повинен був передавати в музей у Варшаві, але тут діяв патріотизм дослідника, тому він старався знайдені речі передати в історичні установи Львова, Луцька, Дубна ⁴.

Юрій Шумовський віднайшов рештки палеомастодонта – предка мамонтів та слонів. Це була перша знахідка кісток цієї праісторичної тварини в Україні у с. Вілігори близько Рівного ⁵.

Відзначимо й те, що Юрія Федоровича цікавила не лише археологія. Він збирав старовинні ікони, в основному, по церквах та монастирях, книги-стародруки, в основному, XVII-XVIII ст., фотографував та зарисовував старовинні церкви, костьоли, каплиці, божниці і т. д. У селах він знаходив контакти зі старожилами, саме від них записував народні перекази, пісні, легенди, загадки тощо ⁶.

¹ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994. – С. 41.

² Tereny archeologiczne w pow. Dubiejskim // Dzien dobry. – 1935.

³ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994. – С. 47.

⁴ Там само. – С. 49.

⁵ Скакальська І. Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини ХХ ст. // «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – 2010. – С.248.

⁶ Бухало Г. Професор з Мирогощі (про Юрія Шумовського) [Електронний ресурс] / Г. Бухало // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1528&Itemid=25

Із зазначених фактів ми бачимо наскільки багатогранною була діяльність української еліти. Наукові здобутки Ю. Шумовського могли бути більшими на рідній землі, але їх перервали історичні обставини.

Для того, щоб характеристика родини Шумовських була повною, подамо ще такі відомості про інших її членів, братів та сестер отця Юрія.

Арсен Шумовський (1887-1967) був відомим інженером, дослідником зварювання металів. Середню освіту здобув у Рівному, а вищу, спочатку у Петербурзькому технологічному інституті, а потім у Київському Політехнічному інституті. Був мобілізований до російської армії. В грудні 1917 р. перейшов на службу до війська Генерального Секретаріату в Києві. За часів гетьмана П. Скоропадського працював на залізниці та разом у Київській Політехніці. В 1920 р. був урядовцем при головному Комісарі УНР в Житомирі¹. За порадою професора Патона, під чиїм керівництвом він мав змогу працювати, А. Шумовський покинув Україну та прибув до Праги в 1921 р., а згодом переїхав до Польщі². Найдовше працював на керівних посадах на державній фабриці паровозів у Хжанові в Польщі³.

Про нього згадує у своєму творі Улас Самчук, зокрема, «Несподівано появився в Крем'янці...відомий інженер і громадський діяч Арсен Шумовський та інші...У цьому товаристві я провів цілий час до полудня. Оглядали місто...багато розмовляли»⁴.

Анастасія Шумовська (1889-1985) вчителька та піаністка. Анастасія була вчителькою у духовному училищі в Кременці. Потім вчителювала в Мізочі на Волині.

Олександра Шумовська (1896-1985) співачка, піаністка, композитор, педагог. Сестра Олександра закінчила Духовну єпархіальну семінарію у Кременці, а потім Блудовське Братство в Острозі, а згодом зробила шалену кар'єру співачки в Парижі. Найдовше працювала в Парижі професором консерваторії.

Павло Шумовський (1899-1983) професор, доктор агрономії, дослідник-андролог. Член-кореспондент Французької Академії Наук.

Петро Шумовський (1903-1966) доктор медицини. Він шкільні роки провів у м. Острозі. Будучи учнем Острозької гімназії у 1917-1918 рр., він брав участь у національно-визвольній революції, як член Січі ім. Івана Бо-

¹ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 3. – США, Саванна, 1994. – С.135.

² Українські інженери в світі // Вісті українських інженерів. – 1957. – Ч.2. – С. 151.

³ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 3. – США, Саванна, 1994. – С. 137.

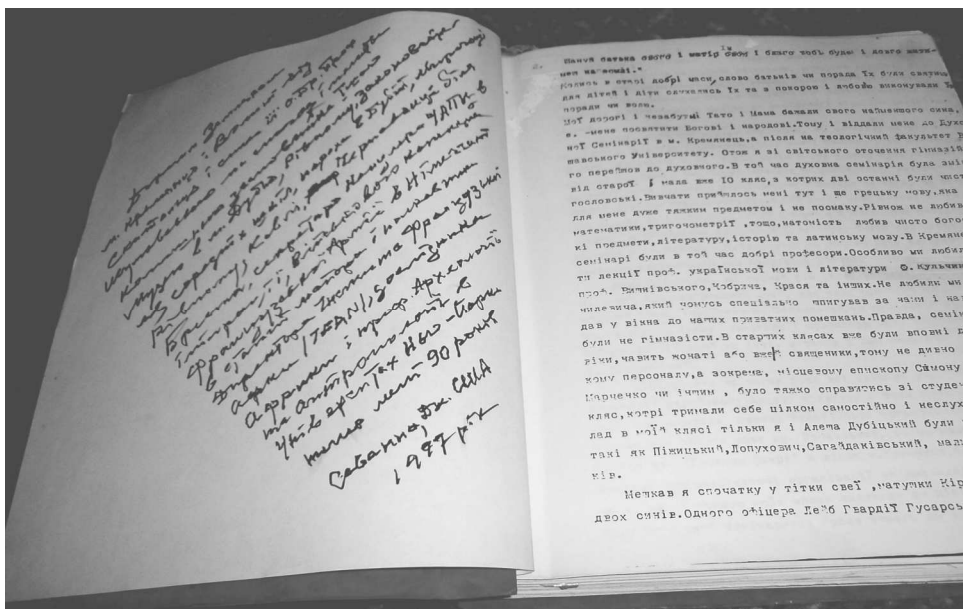
⁴ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 111.

гуна ¹. Працював лікарем в Данії, Польщі, Австрії та Англії. Любитель-дослідник української історії ². Він є автором монографії «Остріг», яка вийшла друком в 1964 р. в Англії, потім Канаді ³.

Родина Шумовських залишила помітний слід в історії Волині. Крім того, усі традиції, пов'язані з певною нацією, плекаються, зберігаються наступним поколінням у родині. Сім'я бере участь у культурній спадщині народу. Прикладом, може слугувати діяльність родини Шумовських, яка виховала стількох патріотів. Саме добре навчання та виховання, особистий приклад необхідні сучасній молоді і тому кожен душпастир, що приходить до юних душ, повинен володіти глибокими знаннями, вмінням донести їх власним прикладом гідного служіння Богові, рідній церкві та своєму народові.

Слід підкреслити вагомий внесок духовенства у розвиток освіти та морального виховання. Вони вели боротьбу за збереження національної культури й мови. Сільських священиків можемо вважати справжніми інтелігентами: освіченими, з почуттям патріотизму, з колосальним запасом соціальної енергії, з дійсним ентузіазмом, вони були безкорисливими, чесними тощо.

Аналізуючи долю кожного з дітей цієї великої священницької родини, можна стверджувати, що вони «розкидані» по світу, своїми діями прославили свою знедолену Батьківщину та свій багатостраждальний народ.



Спогади Юрія Шумовського

¹ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994.

² Там само. – Том 3. – США, Саванна, 1994. – С. 137.

³ Войтович С. Петро Шумовський (1902-1966) / С. Войтович, Я. Бондарчук // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 203.

**МИХАЙЛО ЧЕРКАВСЬКИЙ –
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ ВОЛИНИ**



*Будинок в м. Кременці на вулиці Ю. Словацького
в якому мешкав М. Черкавський у 1920-1929 рр.*

Проблема української інтелігенції надзвичайно важлива в процесі дослідження історії Волині та й узагалі всіх українських земель міжвоєнного періоду ХХ ст. Адже ця соціальна група відіграла чи не найважливішу роль в економічному, політичному та духовному житті суспільства, а також в процесі формування модерної української нації. Вона була носієм національної ідеї, пропагувала її серед широких верств населення, а на початку ХХ ст. стала політичним провідником народу в боротьбі за побудову національної держави, після поразки національної революції, була захисником проти окупаційної влади. Громадсько-політична діяльність М. Черкавського донині не знайшла цілісного висвітлення в історіографії. Проте його діяльність є знаковою у вище зазначеному контексті.

Народився М. Черкавський у с. Якимівці у 1879 р. (тепер Лановецький р-н Тернопільської обл.). Закінчив у 1907 р. історико-філософський факультет Київського університету св. Володимира. Потім вчителював у Бессарабії. У 1909 р. з дружиною він переїхав на Волинь, де вчителював у Луцьку, потім у Дубно та у Дермані ¹. За часів УНР був комісаром освіти на Волині ².

¹ Чернихівський Г. Портрети пером / Г. Чернихівський. – Кременець, 2001 – С. 155.

² Черкавський Михайло // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 176.

Улас Самчук, видатний український письменник, який навчався у Дермані, так згадує свого директора Михайла Черкавського – «солідний пан, видатний культурний і політичний діяч, який ще за царського часу викладав у середніх школах і видав українською мовою кілька брошур на тему «Просвіти»... Він був директором Дерманської учительської семінарії... Благородного вигляду добродій з тихим, хрипливатим голосом, до якого ми всі мали особливий респект, бо він був автором книжкових публікацій. За перших виборів до польського сейму і сенату 1922 р. він став сенатором й головою української сенаторської фракції, далі був активним громадянином»¹. Ось таким бачили сучасники М. Черкавського.

М. Черкавський є одним із засновників товариства «Просвіта» на території Дубенщини та Кременеччини. Наприклад, його підпис стоїть першим під статутом Дубенської «Просвіти» 1920 р. Він відкрив загальнопросвітнянські збори у Дубні у квітні 1925 р.².

Відзначимо, що М. Черкавський був діяльним членом всіх українських організацій на Волині, в тому числі і в Кременці. Він зумів себе проявити, як добрий організатор. Найбільшу активність він проявив як політичний діяч, був членом УНДО. Зрозуміло, що земляки його поважали та підтримали на виборах до сенату. В 1922 р. Михайло Черкавський був вибраний від Кременецького виборчого округу сенатором польського парламенту³. Його обирають першим головою клубу представників українського люду у польському парламенті⁴. В сенаті М. Черкавський розвінчував антиукраїнську політику уряду, вимагав створення рівних з поляками прав та умов для розвитку української національної культури та шкільництва.

Виступаючи в сенаті 2 березня 1927 р., М. Черкавський відзначав: «Україна є тільки одна на цілому просторі українських земель, під усіма займанщинами, під усіма владами. І лише за таку Україну, за Україну соборну, за її природне право до незалежності, до самостійного життя, до її духовного розквіту і матеріального добробуту будуть боротися всі сили української землі». Підбиваючи підсумки роботи парламентарів в сенаті М. Черкавський зазначив, що Українська репрезентація багато зробила для захисту прав українського народу та якби не перешкоди польської влади, то досягнення могли бути вагомішими⁵.

¹ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С.263-264.

² Черняхівський Г. Портрети пером / Г. Черняхівський. – Кременець, 2001 – С. 156.

³ Матвіюк М. Сенатор з Кременеччини / Микола Матвіюк // Діалог. – 2001. – 21 липня.

⁴ Єфімчук Ф. До 98-ої річниці з дня народження Уласа Самчука [Електронний ресурс] / Ф. Єфімчук // Сайт пам'яті Уласа Самчука. – Режим доступу: <http://samchyk.oa.edu.ua/a5.htm>

⁵ Пастернак Є. Нарис історії Холмщини та Підляшшя. Новітні часи. – Вінніпег-Торонто, 1989. – С.200.

У травні 1923 р. Михайло Черкавський брав участь у роботі народного з'їзду, який був скликаний у Львові Українською народною трудовою партією. Від імені парламентської репрезентації Волині, Підляшшя, Полісся і Холмщини він звертався до присутніх із промовою та закликом до об'єднання на єдиній народній платформі. На цьому з'їзді делегати обрали комітет, який очолив Українську народну трудову партію. В його склад увійшло 39 осіб, серед яких був і М. Черкавський ¹.

Після об'єднання трудової партії з іншими й утворення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) Михайло Черкавський був обраний членом та заступником голови ЦК УНДО ². Звичайно, що це було визнання його впливовим політичним діячем.

Михайло Черкавський займався активною видавничою, публіцистичною та журналістською працею. В Луцьку під його керівництвом виходили газети «Громада» (1925-1926 рр.) та «Українська Громада» (1926-1929 рр.). До речі, ще у 1917 р. в Житомирі вийшли такі його книги: «До інтелігенції на Україні» та «Національне питання в Росії» ³. У житомирській періодиці з'являються різні статті М. Черкавського, наприклад, докладний огляд про наявну навчальну літературу у місцевих книгарнях ⁴. У своїх статтях ⁵ відстоював українську мову, культуру, національну школу. У статті «Наше духовенство» піднімає важливе питання освітнього рівня православного духовенства Волині. Автор підкреслює, що православні священники повинні бути «справжнім світочем не тільки віри й моралі, але культури і знання». Цим вони спонукатимуть прагнення народу до вивчення своєї культури, освіти ⁶.

Статті М. Черкавського під псевдонімом М. Кс (тобто Михайло Костянтинович) часто друкувались у львівському журналі «Життя і знання», кременецькому часописі «Духовний сіяч» та інших ⁷.

¹ Миць М. Я. Михайло Черкавський – політик, видавець і публіцист / М. Я. Миць // Тези доповідей та повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції 11–13 жовтня 1991 р. «Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю». – Луцьк, 1991. – С. 116.

² Держархів Волинської обл., ф. 46. Волинське воєводське управління, оп. 9, стр. 284. Матеріали ревізії Ровенського староства. Акти, списки, звіт, арк. 5.

³ Матвіюк М. Сенатор з Кременеччини / Микола Матвіюк // Діалог. – 2001. – 21 липня.

⁴ Рудий Г. Розвиток видавничої справи за доби Центральної Ради та Української держави (за матеріалами української преси 1917-1918 рр.) [Електронний ресурс] / Г. Рудий – С.314. – Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/sid/12/2/15.pdf>

⁵ Черкавський М. Віра в Бога / М. Черкавський // Духовний сіяч. – 1929. – Ч. 25. – С. 268.

⁶ «Роде наш красний...» (Волинь у долях краян і людських документах). Наукове видан. / Упорядники Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа. – Луцьк: «Вежа», 1996. – Т. 2. – С. 179.

⁷ Матвіюк М. Сенатор з Кременеччини / Микола Матвіюк // Діалог. – 2001. – 21 липня.

Помер Михайло Черкавський у розквіті творчих сил від прикрого випадку. На вулиці у холодну пору підібрав кошения, яке подряпало йому руку. Потрапила інфекція, почалося зараження крові. Антибіотиків тоді ще не було, лікарі ні у Кременці, ні у Львові не змогли нічого вдіяти. Помер і похований у Львові ¹.

Львівська газета «Діло» 12 листопада 1929 р. помістила некролог-статтю за підписом письменника Володимира Островського під назвою «Дуби падають». Там є рядки: «Він був всестороннім. І в цьому його великий драматизм останніх років його життя. Будучи членом партії, він був також голосом, який закликав до об'єднання всіх українців...Він вірив, що для абсолютного добра народу можна дійти шляхом злагоди, компромісу і миру, залишаючись просто братами між собою...Все своє життя прокладав у боротьбі за єдність національного фронту і заради тієї єдності добре працював» ².

Отже, висвітлено вплив політичної і суспільно-просвітницької діяльності М. Черкавського на формування патріотичних переконань українців Волині. Політичні уподобання М. Черкавського були пов'язані з національно-демократичною течією, репрезентованою УНДО. Саме такі представники української еліти, як М. Черкавський, продемонстрували польській владі приклад усвідомленого бажання відстоювати права свого народу. Він здійснив свій внесок у процеси творення української державності, сприяв розвитку національної самосвідомості населення Західної Волині.

¹ Єфімчук Ф. До 98-ої річниці з дня народження Уласа Самчука [Електронний ресурс] / Ф. Єфімчук // Сайт пам'яті Уласа Самчука. – Режим доступу: <http://samchyk.ua/ua/a5.htm>

² Черняхівський Г. Портрети пером / Г. Черняхівський. – Кременець, 2001 – С. 159.

**АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ: РЕЛІГІЙНА
ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ВОЛИНІ**



Арсен Річинський

Важливим напрямом сучасної української біографістики є вивчення історичних постатей, які внесли вагомий вклад у справу державотворення та несправедливо були забуті довгий час. Їх імена відкрилися для нас, українців, лише зі встановленням незалежності. Не можемо залишити поза увагою і постать відомого громадсько-політичного, церковного діяча, лікаря, релігієзнавця, краєзнавця, церковного композитора А. Річинського (1892–1956). Народився він 12 червня 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (зараз це село Шумського району Тернопільської області). Його батько належав до духовного стану¹.

Початкову освіту А. Річинський здобув у своєму селі. Далі навчався в Клеванській духовній школі та Кременецькій гімназії. Проте, очевидно, за наполяганням батька, поступив до Житомирської духовної семінарії. Житомир на той час був центром Волинської губернії. Тут було відносно активне культурне життя. Як свідчив сам А. Річинський у нарисі «До щастя, слави і свободи» (про пластовий рух), будучи семінаристом, він належав до таємного українського гуртка: «...раз чи два на місяць перекрадалися зимовими вечорами на житомирські передмістя на сходинах підпільного українського гуртка шкільної молоді тільки для того, щоби з товариських рефератів знайомитися з рідною історією та літературою. Мусіли оглядатися на шкільне «начальство» і на поліцію...»².

¹ Скакальська І. Діяльність української еліти на теренах Волині міжвоєнного періоду ХХ ст.: С. Жук, А. Річинський та У. Самчук / І. Скакальська // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Ч.2.- Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008.

² Гудима А. Харизма Арсена Річинського / А. Гудима – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 13.

Після закінчення семінарії А. Річинський кілька місяців вчителював у церковно-приходській школі села Сіднярки Луцького повіту¹. В 1911 р. поступив на медичний факультет Варшавського університету.

У зв'язку з початком Першої світової війни змушений був евакуюватися й перевівся на навчання до Київського університету. Судячи із власноручно написаної ним автобіографії в 1950 р., з травня 1915 р. А. Річинський навчався і працював дільничим лікарем в різних повітах, це було можливим в умовах військового часу.

Весною 1917 р. здав державні іспити при Київському університеті й отримав посаду лікаря в Ізяславській повітовій лікарні, де й працював до березня 1920 р. У цей час А. Річинський брав активну участь у громадському житті. В Ізяславі організовував концерти, вистави, займався видавничою діяльністю. Зокрема, редагував часопис «Нові дороги». За свідченням його дочки, Людмили Річинської, видавав журнал «Изяславльская дорога», а також був постійним лектором на курсах українознавства для вчителів, що працювали в сусідньому м. Острозі. Весною 1920 р., А. Річинський виїхав у село Тростянець Луцького повіту, яке опинилося в складі Польщі. Тут він почав працювати дільничим лікарем².

Переїхавши у квітні 1922 р. до м. Володимира-Волинського, А. Річинський став головним лікарем міської лікарні. На цій посаді він був до серпня 1925 р. Цього ж 1925 р. А. Річинського заарештували, фактично звинувативши в активній проукраїнській діяльності. Проте довести якогось порушення законів з його боку владі не вдалося, тому він скоро був звільнений. Зрозуміло, після такого випадку, він був віднесений польською адміністрацією до когорти неблагонадійних, тому А. Річинському не було сенсу працювати на державній службі. Маючи відповідну освіту й досвід, він міг забезпечити себе й свою родину, займаючись приватною лікарською практикою. Вільно практикуючим лікарем А. Річинський працював до 1939 р. Високий фах й авторитет забезпечували йому велику кількість клієнтів й робили його відносно незалежним та фінансово самостійним³.

¹ Арсен Річинський і сучасний стан духовного поступу українського народу [Текст]: наук. зб. / за ред. А. Колодного, П. Мазура. - К.: Кременець, 2011.

² Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. - К.: Світ Знань, 2000. - С.9.

³ Кралюк П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. - Сімейна енциклопедія. - 5 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>

А. Річинський не полишав активної громадської діяльності. В 1921 р. він започаткував часопис «Нова дорога»¹. Але активна просвітницька й організаційна робота А. Річинського була призупинена польською владою, що встановилась на Волині. Новій владі не сподобались українофільські переконання молодого лікаря і почалося його переслідування. Вперше польська влада арештувала його в 1922 р.². З 1924 р. А. Річинський редагує і видає власним коштом «незалежний місячник українського церковного відродження» «На варті»³ та «Наше братство». А. Річинський організував власне видавництво, де видав розвідки, присвячені проблемам незалежної української православної церкви. Зміст цих видань був один – висвітлення релігійної та духовної культури українського народу⁴. Арсен Річинський був організатором «Пласту» на Волині⁵.

Звісно, діяльність А. Річинського не проходила повз увагу польської влади. Він знаходився під пильним наглядом карально-репресивних органів. У його найближче оточення були заслані таємні співробітники поліції, які повідомляли про кожен крок А. Річинського. У переліку активістів ОУН по Володимир-Волинському повіту, складеному воєводським відділом безпеки у 1934 р., його ім'я стоїть на першому місці. А. Річинського неодноразово затримували, побував він і у «славнозвісному» концтаборі Береза Картузька у 1935 р.⁶. За радянської влади він був арештований у 1940 р., через три роки, в травні 1942 р. особлива рада НКВС заочно засудила його на десять років в'язниці⁷.

Відірваний від родини, знищений фізично, принижений морально А. Річинський помирає 13 квітня 1956 р. у Казахстані⁸.

Творчі здобутки А. Річинського досить значні. Це і статті, книги, виступи⁹ тощо. Коли постало питання створення в Україні незалежної помісної православної церкви, спадщина А. Річинського помітно актуалізується.

¹ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С.9.

² Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 81.

³ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С.10.

⁴ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 81.

⁵ Там само. – С. 86.

⁶ Кралюк П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. – Сімейна енциклопедія. – 5 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>

⁷ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 97.

⁸ Черняхівський Г. Портрети пером / Г. Черняхівський. – Кременець, 2001 – С. 286.

⁹ Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності (Доклад, виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку, 5–6 червня 1927 року).– 1927.– 18 с.

ся. До неї почали все частіше звертатися. Праця А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» є об'ємною і надзвичайно багатою ідеями. У першому розділі автор прослідковує історію зародження ідей автокефалії і створення Української православної автокефальної церкви, при цьому зазначає, що український церковний рух не має нічого антиканонічного, а відновлює давні права Української церкви, знищені Московською державою ¹. А. Річинський виступає активним поборником української автокефалії. Саме на першому етапі боротьби за українську церкву у міжвоєнний період ХХ ст. в Польщі авангардну роль відіграв Володимир-Волинський гурток на чолі з А. Річинським ².

Автор підкреслює важливість функціонування української мови в культовій і позакультовій діяльності української церкви ³. До речі, завдяки його старанням у соборі м. Володимира-Волинського запровадили по чергові відправи українською мовою ⁴.

А. Річинський у своєму творі ⁵, аналізуючи національну революцію 1917-1921 рр., підмітив, що «... цим разом визвольна боротьба йшла вже не тільки за розкріпачення національно-політичне та соціальне, а й за незалежність духовну» ⁶. На думку автора, беззаперечною є істина, що Церква і Нація, як форми організації людства, не можуть бути ані чужі, ані тим більше протирічити собі ⁷.

Відповідно однією із центральних проблем головних друкованих праць А. Річинського було питання про роль національного моменту в релігійному житті, про співвідношення національного й релігійного. Розглядаючи погляди мислителя на вказану проблему, варто зазначити, що вони формувалися під впливом двох основних чинників. Перший чинник – православна релігійність А. Річинського, яка була закладена ще в дитинстві. А. Річинський завжди шанобливо ставився до релігійних традицій, неодноразово акцентуючи на цьому увагу. Проте не можна вбачати в його особі догматика-ортодокса, який буквоїдськи дотримується канонів. Другий чинник – український національний рух. Вище йшлося про те, що А. Річинський сформувався як національно свідомою особистість і був ак-

¹ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 58.

² Борщевич В. Т. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. ХХст.): Монографія. – Луцьк: Ред.-вид. відділ – "Вежа", 2000. – С.205.

³ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 124.

⁴ Там само. – С.10.

⁵ Там само. – С. 11.

⁶ Там само. – С. 51.

⁷ Там само. – С. 369.

тивним учасником різноманітних українських організацій. Тому він намагався знайти оптимальний синтез між національним та релігійним¹.

Арсен Річинський займався також історичним краєзнавством, відома його праця – «Старий город Волинь»². В дослідженні розкривається історія Волинської землі, створення міста Волиня. Автор однозначно стверджує, що «... цілком ясно розкривається нам етимологія назви «Волинь». Безперечно, це чисто слов'янська назва, споріднена зі словами – пустинь, Горинь, гостинь... «Велинь» означало спочатку горбовину, пізніше – город на горбовині чи на плоскогір'ї. Таке пояснення, як бачимо, вповні відповідає характерові місцевості, де була положена стара волинська столиця»³.

Також як краєзнавця А. Річинського цікавлять старі українські храми, архітектуру будівництва яких він досліджує. Він записує колядки та легенди Волині. Його цікавлять стародавні документи, наприклад, договори литовського князя Ольгерда з королем польським та князем мазовецьким в 1350 р. Ревного дослідника церковної історії захоплюють елементи народної мови в богослужінні. Він вивчає Євангеліє XV-XVI ст. на Волині, намагається віднайти витoki українського письма та розвитку національної церкви. Не залишається поза увагою дослідника і сучасна йому історія. Арсен Річинський записує ще свіжі спогади учасників національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.⁴. Як бачимо, що саме вивчення минулого свого краю сформувало світогляд Арсена Річинського, він був все життя глибоко переконаним патріотом України.

Арсен Річинський проявив себе як вмiлий музикант, оскільки, залишив збірки «Скорбна мати», «Українська відправа», «Колядки» та інші⁵. Саме боротьба за українізацію церкви знайшла відображення у його музичній творчості.

Слушною є думка А. Річинського, що чим більше людина є інтелектуально обдарована й розвинена, тим яскравіше виступають особливості її національної вдачі. Тому «геній завше з психологічного боку є глибоко національним». Тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти,

¹ Кралюк П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. – Сімейна енциклопедія. – 5 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>

² Річинський А. Старий город Волинь / А. Річинський // Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 122- 133.

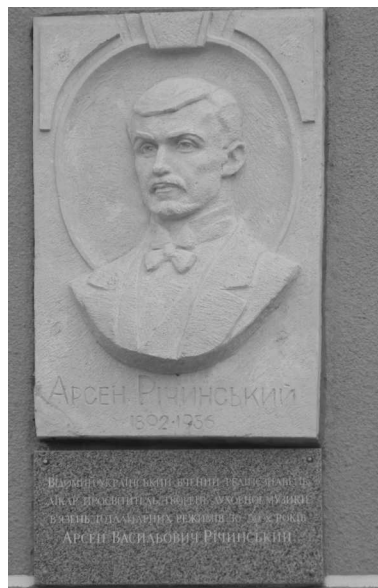
³ Там само. – С. 132.

⁴ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 89.

⁵ Там само. – С. 90.

позбавлені національних прикмет¹. Цими словами автор спонукає українську громадськість до роздумів про збереження національної ідентичності.

Отже, саме на Волині найяскравіше розгорнулася культурно-громадська діяльність Арсена Річинського. Він організатор і керівник Володимирської «Просвіти», знаний лікар, літератор, видавець часописів «На варті», «Наше братство», автор й упорядник багатьох музично-пісенних збірок. Він був активним борцем за українську автокефальну церкву. А. Річинський брав участь у збереженні й охороні святинь свого народу, пам'яток історії, культури. Він відомий організатор пластового руху на Волині. Його діяльність була багатогранною. Таким постає справжній інтелігент, який своїм життям показав, що не потрібно миритись зі злом, не слід пристосовуватись до певного режиму чи влади, які є чужими для нашого народу. Тому доцільно показати його громадсько-політичну працю для використання, як прикладу, для наслідування на сучасному етапі національно-державної розбудови в Україні.



Меморіальна дошка на Кременецькому медичному училищі

¹ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 254.

**ВОЛИНСЬКІ СТОРІНКИ
З ЖИТТЄПИСУ УЛАСА САМЧУКА**



Улас Самчук

Улас Самчук належить до тих визначних представників світової літератури, твори яких ще довго залишатимуться знаковою подією політичного, культурного життя. Водночас йому судилася доля вигнанця-емігранта. Він повернувся на Батьківщину лише після смерті – книгами¹. «Улас Самчук, селянський син... духовний аристократ, був добрим господарем на гуманітарній ниві України, більше того – його «товар» був конкурентноздатним на світовому ринку ідей...»². Улас Самчук – один із найвизначніших письменників ХХ ст., який залишив українцям багату літературну спадщину: добротну бібліотечку блискучих романів, оповідань, новел, мемуарів, більше сотні не менш талановитих публіцистичних і літературно-критичних праць³.

У. Самчук народився в 1905 р. в селі Дермань на Волині у селянській родині. Сім'я жила на хуторі Лебедина, що за п'ять кілометрів від Дермані. Навчався в церковнопарафіяльній школі в Тилявці, Дерманській вищепочатковій школі, Українській гімназії в Кременці⁴. Детальніше зупинитись на його біографії не варто, оскільки вона є відома для загалу.

Літературний дебют молодого літератора У. Самчука припадає ще на період навчання у Кременці. Коли в 1925-1926 рр. у варшавському журналі «Наша бесіда» побачили світ його ранні оповідання. Перший успіх окрилив і зумовив рішення присвятити себе літературній праці.

¹ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 5.

² Павлюк І. Улас Самчук і преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1937-2000 років [Електронний ресурс] / І. Павлюк // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1417&Itemid=25

³ Руснак І. Живий дух Уласа Самчука / І. Руснак // Улас Самчук Кулак. Месники. Віднайдений рай. – Дрогобич: «Відродження», 2009. – С. 9.

⁴ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 17.

У автобіографічному романі «Юність Василя Шеремети» не відображено жодної вагомої історичної події, але У. Самчук на порівняно невеликому локальному матеріалі спромігся підняти низку важливих проблем, зокрема переконливі характеристики школярів української гімназії, описи м. Кременця, визначили ідейно-мистецьку важливість роману. У 1920-1927 рр. – він учень Кременецької української гімназії. На початку 1920 рр. тут діяв літературний гурток «Юнацтво», до нього входив і був активним дописувачем – Улас Самчук. Гуртківці видавали рукописний гімназійний альманах з однойменною назвою ¹. В ньому У. Самчук поміщає свої перші твори. Юний гімназист до глибини душі пройнявся від своїх вчителів державницькими ідеями, про це ми читаємо в його романі «Юність Василя Шеремети». Підкреслюється роль гімназії, як національного закладу освіти, у вихованні майбутніх патріотів України. ² Наведемо такий спогад У. Самчука про навчання в гімназії: «...наша вбога, Українська приватна гімназія з її імпазантним директором Сергієм Уліяновичем Міляшкевичем... та школа із скромними можливостями праці була для мене величезним форумом і доброю лабораторією для вияву і розбудови мого інтелекту» ³. Та найголовніше, що відзначив автор спогадів, що «Наш народ потребує вчених людей, потребує інтелігенції...» ⁴.

Літературне життя Кременця того часу було жвавим. Особливо у цьому відношенні діяльною була «Просвіта». Гімназист У. Самчук потоваришував з її діячами, зокрема, Б. Козубським, С. Жуком та ін. ⁵. До речі, Улас Самчук теж був членом Кременецької «Просвіти» з 30.08.1923 року ⁶.

У цей період життя У. Самчука були написані такі твори, як «Спомини дезертира» (1928 р.) ⁷, «Мій шлях. Щоденник» (1928 р.) ⁸, також роман «Розмова з матір'ю» (1929 р.) ⁹ та «Щоденник» (1932 р.) ¹⁰, це все рукописи, що зберігаються у фондах архіву.

Відзначимо те, що у 1934 р. товариство українських письменників ім. І.Франка присудило першу нагороду молодому волинському прозаїку Уласу Самчуку за перший том роману-хроніки «Волинь» («Куди тече річ-

¹ Держархів Тернопільської обл., ф. 351. Кременецька українська гімназія, оп.1, спр.51, арк.15.1

² Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 41.

³ Черняхівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії. – Кременець, 2001. – С. 31.

⁴ Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С. 41.

⁵ Там само. – С. 7.

⁶ Жив'юк А. Улас Самчук (спроба громадсько політичного портрета) // Улас Самчук до 90 – річчя від дня народження письменника ювілейний збірник. – Рівне: Видавництво «Азалія», 1994. – С.10

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.735.

⁸ Там само, спр.736.

⁹ Там само, спр.737.

¹⁰ Там само, спр.740.

ка»). Читачі й критики були одностайні у високій оцінці «Справжнього твору справжньої літератури»¹.

Життя південноволинського села початку ХХ ст. описав У. Самчук у своєму романі-трилогії «Волинь». Над епопеєю з життя селян він працює в 1932-1937 рр. і друкує її у видавництві І. Тиктора у Львові. Він у творі вказує на потужний український потенціал цього краю. Автор, змальовуючи образ свого героя, зазначає: «...Матвій, як сторож роду свого, як здоровий корінь землі своєї... і післав у життя синів, дочок з твердою наукою: закон ваш – закон землі. Будьте сильні, як вона – і вічність вам забезпечена»². Вустами Матвія автор звертається до співвітчизників: «Тримайтеся усі цупко чорної скиби землі...Боріться за неї мечем, пером, плугом, гризіться за неї зубами...Дайте працю їй велику. Змочіть її потом і кров'ю і не забудьте заповітів Бога вашої душі»³. У. Самчук мріє бачити чесних українських хліборобів володарями землі, а не рабами.

Важливим історичним джерелом є книги спогадів Уласа Самчука «На білому коні» та «На коні вороному». Завдяки цим мемуарам ми маємо унікальну фактологічну інформацію про громадсько-політичних діячів Волині того часу. В цих автобіографічних творах Улас Самчук показує наскільки було важко представникам української інтелігенції перебувати в умовах окупації⁴. В книзі подано описи міжвоєнного Кременця ХХ ст., розкриває суть асиміляторської політики польської влади: «Тоді ще тут була Польща в її перші роки відродження, з величезною жадобою можливо скорше знищити нас як народність...»⁵. Ми бачимо, що автор осмислює в якій ситуації опинився український народ та прагне своїми діями, книгами, виховувати почуття патріотизму у своїх земляків.

Згадує автор про відомих земляків, представників тогочасної еліти краю. Зокрема, «...розстріл (більшовиками – І. С.) без суду відомого просвітянського і кооперативного діяча, посла до польського сойму учителя Семена Жука»⁶.

Улас Самчук зробив вагомий внесок у культурний поступ волинського краю. Його твори пробуджували й активізували національну свідомість волинян, сприяли піднесенню їх культурного рівня, пропагували українську мову, популяризували національну культуру. Ми бачимо, на прикла-

¹ Знову про Уласа Самчука // Дзвін. – 1991. – № 5. – С.20-22.

² Самчук У. Волинь: Роман: У 3 ч. – К.: "Вид."Київська правда", 2005. – С. 345.

³ Там само. – С. 506.

⁴ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С.104.

⁵ Там само. – С. 105.

⁶ Там само. – С. 111.

ді, діяльності Гомера ХХ ст., як українська інтелігенція сприяла відродженню духовності нації, збереження її ідентичності.



Учні Дерманської школи, 1920р. (1 ряд, з права - Улас Самчук)



ГІМНАЗІЯ, В ЯКІЙ ВЧИВСЯ УЛАС САМЧУК



Кременецька українська гімназія. Фото 20-30-х років XX ст.

РОМАН БЖЕСЬКИЙ І КРЕМЕНЕЧЧИНА



Роман Бжеський

Міжвоєнний період ХХ ст. на Волині припадає на життя і творчість Романа Бжеського, історика, поета, літературознавця, художника, публіциста. Людини з непростим характером, великими амбіціями, дуже неспокоїного, безкомпромісного, але великого інтелектуала. Патріота України й борця за волю свого народу. Улас Самчук про Р. Бжеського пише: «Він же Млиновецький, Характерник, Дажбожич і з цілим рядом псевдонімів. Публіцист, і журналіст, і критик, і поет, і історик...»¹. Є загадкою, чому Роман Бжеський ховався за такою великою кількістю псевдонімів.

Він народився 23 березня 1897 р. у Чернігові. Його перу належить понад 125 книг із різних галузей знань. З-поміж численних публікацій про нього треба відзначити, насамперед, біографічні нариси Я. Дашкевича, Г. Сварник, Г. Чернихівського. Зауважимо, що у 2008 р. виходить книга Р. Бжеського «Біла книга: Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму (На основі автентичних урядових советських даних)».

У студентські роки Роман Бжеський був активним членом таємної молодіжної організації «Братство самостійників», до якої належали ще такі відомі діячі, як Павло Тичина, Василь Елланський, Євген Онацький, Валентин Отаманівський та інші. З вибухом Національної революції 1917 р. Р. Бжеський кинувся у вир політичної боротьби і державного будівництва. Допомогає у Чернігові організувати полк ім. П. Дорошенка, був уповноважений від Української Центральної Ради організувати державне життя у Кролеві, згодом – у Літині на Вінниччині. Після більшовицького перевороту в Петербурзі працював у загальному департаменті Генерального Секретаріату внутрішніх справ, тодішньому уряді України. Після окупації

¹ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 277.

України червоними полками Муравйова Бжеський воював у лавах УСС під командуванням сотника Василя Кучабського та із зброєю захищав українську владу в Києві. Навесні 1918 р. їздив як спеціально уповноважений від уряду України до Москви на дипломатичні переговори. За гетьманування Павла Скоропадського Роман Бжеський працював у Міністерстві внутрішніх справ, був активним членом партії хліборобів-демократів, разом з Д. Донцовим та М. Міхновським¹.

На початку 1920 р. він опиняється у Кременці, відразу поринаючи в активну громадсько-політичну діяльність². Галина Сварник, яка вивчала листування Романа Бжеського з Дмитром Донцовим, яке зберігається в архівах Варшави, характеризує громадсько-освітню діяльність Бжеського на Волині в 20-30-их роках ХХ ст. таким чином: «Виходячи з досвіду, здобутого в революційні роки, він узявся вишколювати національно свідому молодь, організувавши конспіративний курс «Українознавства», де викладав не тільки історію України, але й «природничий» та «суспільствознавчий» курс, який складався з основ політекономії, критики марксистської теорії, теорії нації, держави та державних устроїв. «Українознавство» включало в себе географію, історію, етнографію та антропологію України і націоналізм».

Роман Бжеський по кілька разів нелегально відвідує в підрадянській Україні Київ, Харків та інші міста, зустрічає колишніх однодумців, не раз потрапляє до в'язниці. За власним свідченням, Бжеський в роках 1917-1939 рр. був 17 разів арештований, отримав кілька присудів смерті, був запроторений у 1934 р. до польського концтабору в Березі Картузькій³.

На центральній вулиці міста Кременець Роман Бжеський відкриває книгарню від «Просвіти». У Центральному державному історичному архіві м. Львова зберігається звіт про поїздку уповноваженого товариства для ознайомлення з роботою книгарні філіалу «Просвіти». У цьому звіті подано високу оцінку роботи Р. Бжеського, зокрема, відзначається, що «...п. Бжеський емігрант з Великої України, людина роботяца, а передовсім любить книжку (пише під псевдонімом Характерник) й уміє книжку продати»⁴.

¹ Кармелюк А. Бжеський: неспокійний ерудит / А. Кармелюк // Націоналістичний портал [Електронний ресурс] <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=1328>

² Чернихівський Г. І. Бжеський Р. С. // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. Випуск 6. – Львів, 1999 – С. 22.

³ Кармелюк А. Бжеський: неспокійний ерудит / А. Кармелюк // Націоналістичний портал [Електронний ресурс] <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=1328>

⁴ ЦДАЛ України, ф. 348 «Просвіта», оп. 1, спр. 3167. Звіт про перевірку роботи книгарні філіалу товариства „Просвіта” у м-ку Крем’янець, арк.1.

В кременецький період життя Р. Бжеського виходять його поетичні твори, які сповнені віри в сили народу. У 1923 р. в журналі «Веселка» видрукувана поема «Срібносиня легенда», присвячена січовим стрільцям, вірші «Легенда Крут», «22 січня», «Тим, що полягли під Базаром»¹. Р. Бжеський активно співпрацює із «Літературно-науковим вісником» також з «Літописом Червоної калини»².

Як патріот своєї землі Р. Бжеський у публіцистичних статтях гостро ставить питання майбутнього устрою та незалежності української держави. В рукописі статті «Національне та земельне питання» (1928 р.) Бжеський пише: «...нам все одно, який політичний і соціальний устрій матиме Україна, головне, щоб була самостійною..., про устрій ще є час думати, говорить М. Сціборський, –...ні, не все одно! І думати про це треба вже тепер, бо потім буде запізно»³. Автор вказує, що вже тепер необхідно розробити доцільну та ясну розв'язку земельної справи на користь українського населення⁴. Відразу пояснює, що «... кров пролита в обороні своєї нації, надає право суверенно розпоряджатись тією землею. Безнастанна боротьба за досягнення і скріплення того права і творча праця на цій землі, це все для добра свого народу, своєї нації»⁵.

Роман Бжеський, у згаданій праці, підкреслює, що «Великий українець повинен без спротиву поступитись всіма своїми інтересами і навіть життям для нації, але може не робити це для якогось класу»⁶. Та найголовніше – «щоб поліпшити життєві умови, всім та інтелігенції, треба вчитися і працювати...»⁷. Також у Кременці він написав спогади під назвою «Згадки з минулого (1916-1921)», що друкувались у Львові в «Літературно-науковому віснику». В яких розповідає про Першу світову війну, національно-визвольні змагання українців 1917-1921 рр.⁸.

У Кременці він жив у власноруч спорудженому будиночку під горою Воловицею, стіни якого були прикрашені полтавським орнаментом. Сам він був добрим художником⁹.

¹ Адамович В. Серце промовляло до людей. // Діалог. – 1994. – 12 листопада.

² Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С. 34.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документів, матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп. 1, спр. 393. Стаття проф. Бжеського «Національне і земельне питання», арк.1.

⁴ Там само, арк.2.

⁵ Там само, арк.6.

⁶ Там само, арк.27.

⁷ Там само, арк.58.

⁸ Роман Бжеський. Бібліографія друкованих праць / Укладач Н. Бжеська. – Торонто, 1988. – 46 с.

⁹ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С. 34.

Як учасник національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921-х рр., Р. Бжеський розумів причини, що привели до поразки. Тому активно взявся ідейно готувати молоде покоління для продовження боротьби за українську державність. Для цього згуртовує навколо себе національно-свідому, патріотично настроєну молодь та однодумців. Він підпільно створює мережу законспірованих «трійок», для яких розробив спеціальний курс освіти, що тривав три-чотири роки. До підпільної боротьби в першу чергу залучалася молодь та учні Кременецької української гімназії. Кілька разів на тиждень слухачі збирались на приватних квартирах або влітку у різних місцях Кременецьких гір. Польські власті, викривши підпільну діяльність гімназистів та організаторів у 1934 р. провели арешти. Більше 30 учнів-старшокласників з Кременецької української гімназії було заарештовано, шість з них ув'язнено. Напружена громадсько-політична діяльність Р. Бжеського була теж перервана арештом та ув'язненням у Березі Картузькій в 1934-1939 рр. Лише з початком Другої світової війни Роману Бжеському та іншим в'язням вдалося вирватися на волю¹. Від літа 1941 р. – він заступник редактора газети «Волинь» Уласа Самчука у Рівному. Далі – недовге повернення до Кременця та еміграція.

Отже, Роман Бжеський був всесторонньо розвинутим інтелектуалом, патріотом, саме таким представникам національної еліти належить вагома роль у боротьбі за незалежність України. Проте, творчий здобуток і громадсько-просвітницька діяльність вченого залишаються маловивченими та невідомими широкому загалу. Велика його публіцистична спадщина, чекає ще на скорпульозного та вдумливого дослідника.

¹ Черніхівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець: Папірус, 1999. – С. 87.



Міщанська будівля, м. Кременець. Фото 20-30-х років ХХ ст.

**ІСТОРІЯ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ
20-30-Х РОКІВ ХХ СТ. В ОСОБАХ**



*Вид на приміщення Волинської духовної консисторії та семінарії.
Фото 20-30-х років ХХ ст.*

Православне духовенство міжвоєнного періоду ХХ ст. на Західній Волині було численною соціальною верствою, яка займала провідне місце в національному русі. Відомий український історик Д. Дорошенко зазначав, що православне духовенство утворило в Україні з кінця ХVІІІ ст. окремий стан, який близько стояв до народу і був тісно зв'язаний з його долею, з його добробутом¹. Священики підтримували народну освіту, культуру, забезпечували зв'язок між громадськими організаціями в містах і селах, чинили опір ополяченню та окатоличенню населення тощо. Одним із осередків виховання пастирів була Кременецька духовна семінарія. Становлення української державності вимагає нового погляду, переосмислення історії боротьби української нації за духовну й державну незалежність.

Духовному надбанню населення краю сприяли священики. Традиційною конфесією більшої частини волинян було православ'я. Незважаючи на утиски, православне духовенство відстоювало національну ідею.

Дослідження актуальне тим, що церква була і залишається однією з найвпливовіших структур суспільства, тому знаковим є вивчення її історії, зокрема, через призму діяльності духовних навчальних закладів та окремих представників.

¹ Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – С.42.

Проблема наукового дослідження історії Кременецької духовної семінарії практично не вивчена сучасною українською історичною наукою. Відсутність глибоких досліджень можна пояснити не зацікавленням у повноцінному вивченні діяльності церкви в роки тоталітарного режиму.

На відміну від Галичини, де священики відігравали провідну роль у житті української спільноти, духовна інтелігенція Волині, серед якої переважали консервативно-традиційні погляди на релігійне та суспільне життя, не завжди була єдиною у вирішенні багатьох проблем тогочасного волинського українства. У цьому проявлялися як історичні традиції релігійного життя регіону у попередні століття, так і специфіка його соціально-політичного розвитку у міжвоєнний період ХХ ст. Відзначимо й те, що частково вивільнившись з-під російської опіки, після офіційного проголошення і визнання автокефалії Польською державою 17 вересня 1925 р., українська православна церква все ж не стала суб'єктом релігійного життя, а навпаки перетворювалася на засіб польської шовіністичної політики.

На Волині, Поліссі та Холмщині діяла православна церква, яка налічувала близько двох мільйонів віруючих. На початку буття відродженої польської держави православна церква в Польщі фактично залишилася без чітких механізмів управління. Підпорядкування московському патріархатові стало умовним, бо керівники російської церкви були відсторонені попередньою більшовицькою владою від церковних справ. Серед свідомого духовенства шириться ідея повернення церковної організації до соборно-демократичних традицій, якими жило українське православ'я до 1685 р.¹ Становище ускладнювалося тим, що православна ієрархія реально тяжіла до Москви. Промосковським духовенством була обсаджена й духовна консисторія, що урядувала в Кременці (центр Волинської єпархії). Консисторія діяла в Кременці з 1918 до 1939 р. (у 1922 р. була перейменована у Волинську духовну консисторію)².

Після 1920 р. українська інтелігенція на Волині «стала помалу вивірюватися від свого атеїзму, набутого від інтелігенції російської»³. Лідери українського церковного руху зуміли організувати і провести 3 жовтня 1921 р. Почаївський з'їзд, рішення якого мали на меті закласти основи дальшого розвитку українського православ'я у краї. У лютому 1922 р. в Почаєві відбувся Перший собор архімандритів православного екзархату в

¹ Борщевич В. Автономна Православна Церква на Волині / В. Борщевич – Луцьк: Ред.-вид. від. ВДУ ім. Лесі Українки, 1998. – С. 16.

² Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія, оп.1, спр.5, арк. 3.

³ Огієнко І. Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик / Іван Огієнко – К.: Наша культура і наука, 2004. – С. 406.

Польщі, який оголосив себе Собором єпископів. Він ухвалив перейти в управління православною церквою на засади повної незалежності, утворити в Польщі окрему Волинську єпархію та головний її орган – Волинську духовну консисторію. Тоді ж у місцевому соборі був висвячений в єпископи Юрій Ярошевич, який незабаром став митрополитом Варшавським й усієї Польщі. За час його управління було багато зроблено щодо українізації православної церкви в Польщі: дозволено використовувати українську мову в богослужінні, читати рідною мовою Святе Письмо та виголошувати нею проповіді¹. Ще одним кроком стала маніфестація в Почаєві у вересні 1933 р. проти русифікаторської політики вже митрополита Діонісія².

Кузнею волинських духовних кадрів була духовна семінарія в Кременці, яка була заснована 1919 р. із залученням частини викладацького складу колишньої Хомської духовної семінарії³. Певний час семінарія функціонувала як окрема структурна одиниця, непідвладна єпископу Діонісієві. Ректор Холмської духовної семінарії архімандрит Смарагд (Латишенков) відмовлявся підпорядковувати навчальний заклад Кременецькому єпископу. Як не парадоксально, на початку 1920 р. Холмська семінарія у Кременці отримала фінансову допомогу від Уряду УНР⁴. Учнями духовної семінарії були переважно вихідці із сільської місцевості, де традиційно переважало українське населення.

Спочатку керував семінарією славнозвісний архімандрит Смарагд (С. Латишенков)⁵. Саме він здійснив підступне вбивство 8 лютого 1923 р. у Варшаві митрополита Юрія (Ярошевського), який робив все, щоб українське православ'я відійшло від впливу московського патріархату, за це і поплатився життям⁶.

Більшість викладачів Хомської семінарії погодилося на пропозицію викладати у Кременецькій. Семінарія з 1927 р. була прийнята на державне утримання і наділена була правами державних середніх шкіл. Тобто, кожен випускник закладу мав право вступу до будь-якого університету Польщі. Вчилася тут в середньому близько 200 учнів. Наприклад, в

¹ Савчук Б. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки ХХ ст. / Б. Савчук – Івано-Франківськ, 1997. – С. 36.

² Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – 2-ге вид / М. Сивіцький – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – С. 55-56.

³ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 57.

⁴ Огієнко І. Рятування України / Іван Огієнко – Вінніпег: Видання товариства “Волинь”, 1968. – С. 41.

⁵ Оболончик Н. Релігійна освіта у Кременецькому повіті у 20-30-х рр. ХХ ст. / Н. Оболончик // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль, 2009. – Вип.3. – С. 122.

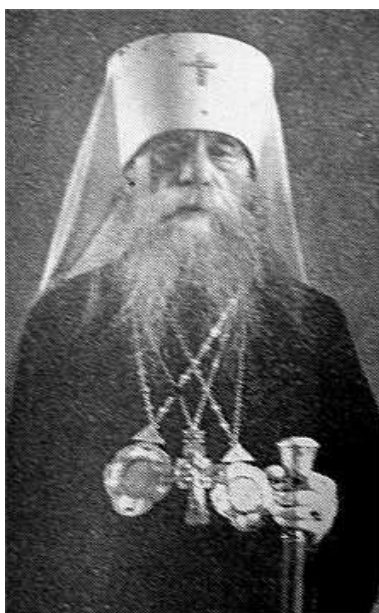
⁶ Черняхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Черняхівський – Кременець: Папірус, 1999. – С. 132.

1930/1931 навчальному році нараховувалось 343 учні¹. Більшість випускників семінарії відзначились пізніше активною участю в громадському житті та у процесі українізації Православної церкви². Український національно-церковний рух міжвоєнного періоду ХХ ст. на Волині докладав багато зусиль, щоб надати семінарії українського характеру. Лише у 1921 р. українська мова була запроваджена в ній як предмет, а навчання далі велось російською³. Проте більшість учнів були з українських родин, тому вони тяжіли до свого національного коріння.

¹ Держархів Тернопільської обл., ф.232. Кременецька православна духовна семінарія Волинського воєводства, оп.2, спр. 51. Статистичні відомості про число викладачів, учнів семінарії, звіти опікунів 1-9 класі за 1930-1931 н.р., арк. 54.

² Савчук Б. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки ХХ ст. / Б. Савчук – Івано-Франківськ, 1997. – С. 34.

³ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С.13.



Митрополит Діонісій

Фактично засновником та ректором семінарії був єпископ Діонісій (Валединський)¹. Митрополит Діонісій (1876-1960) – український та польський православний церковний діяч, єпископ Кременецький, митрополит Православної Церкви в Польщі. Народився в 1876 р. у м. Муром Володимирської губернії в сім'ї священника. У святому хрещенні отримав ім'я Костянтин. У 12 років залишився сиротою, будучи в цей час учнем духовної школи². В 1897 р. пострижений в ченці і рукоположений в ієродиякони, в 1899 р. – в ієромонахи. В 1900 р. закінчив Казанську духовну академію з ступенем кандидата богослов'я і залишився професорським стипендіатом на кафедрі. В 1902 р. назначений ректором Таврійської духовної семінарії і возведений в сан архімандрита. В 1911 р. настоятель російської посольської церкви в Римі. У 1913-1919 рр. – єпископ Кременецький, вікарій Волинської єпархії³. Основними напрямками своєї діяльності новопоставлений єпископ бачив у покращенні стану освіти в школах, відродження Богоявленського братства, закінчення при монастирі будівництва дзвіниці тощо⁴.

Діонісій запросив українців до викладання в Кременецькій духовній семінарії. Він видавав богослужбові тексти українською мовою, українсь-

¹ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 66.

² Медведєв С. Митрополит Діонісій / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2009. – С.40.

³ Діонісій Валединський // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 58.

⁴ Медведєв С. Митрополит Діонісій / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 1. – Кременець, 2009. – С.41.

кі церковні газети, хіротонізував українських єпископів Олексія, Полікарпа, Іларіона, Палладія, дав благословення на відновлення УАПЦ. З 1923 р. – митрополит православної церкви в Польщі¹. Саме 20-25 лютого 1923 р. – у Варшаві відбулися Собор і Синод єпископів Православної Церкви в Польщі. На нового митрополита Православної Церкви в Польщі обрано архієпископа Діонісія (Валединського). За благословенням Собор звернувся до Царгородського, а не до Московського патріарха, що було першим конкретним кроком в напрямку автокефалії. Вже 13 листопада 1924 р. Вселенським Патріархом Григорієм VII був виданий декрет на відтворення і визнання Києво-Руської Митрополії як Автокефальної Церкви і покладено відповідальність за встановлення нового собору єпископів на митрополита Варшавського Діонісія (Валединського). 17 вересня 1925 р. в присутності всього єпископату Польщі в митрополичому храмі святої Марії Магдалини відбулось урочисте зачитування патріаршого томоса².

Своєї церковної міцної лінії митрополит Діонісій не мав, а це використовував польський уряд³.

У 1920-1923 та 1934-1939 рр. ректором Кременецької духовної семінарії був архімандрит Олексій (Громадський). Він народився 1882 р. в дяківській родині на Підляшші. Закінчив Холмське духовне училище та семінарію, а також в 1908 р. – Київську духовну академію⁴.

Митрополит Олексій Громадський – відомий церковний діяч на Волині. З 1920 р. протоіерей Олексій виконує обов'язки настоятеля Кременецького Богоявленського монастиря. В 1922 р. приймає чернечий постриг, а наступного дня возведений в сан архімандрита. Третього вересня 1922 р. висвячений на єпископа з титулом Луцького⁵.

Олексій Громадський, як архієрей демонстрував зразки благодійності, зокрема, він скерував гроші, зібрані духовенством із нагоди 15-річчя його єпископської хіронтії, на іменну стипендію студентам православного богословського відділу Варшавського університету⁶.

¹ Діонісій Валединський // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 58.

² Цей день в історії: 23 лютого 1923 року [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://zapysy.com.ua/news/1300.html>

³ Огієнко І. Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик / Іван Огієнко – К.: Наша культура і наука, 2004. – С. 407.

⁴ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 67.

⁵ Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія, оп.1, спр.275, арк. 3.

⁶ Борщевич В. Г. Волинське духовенство у XX ст.: ідентичність, статус, еволюція: Монографія / В. Г. Борщевич – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – С.288.

Архієпископ Олексій у 1941 р. скликав собор єпископів у Почаєві і створив Автономну Православну Церкву. Так постало в Україні церковне двовладдя: була Православна Церква Українська, очолювана митрополитом Полікарпом і Церква Російська, очолювана митрополитом Олексієм.

У травні 1943 р. митрополит Олексій загинув на ділянці дороги Кременець-Луцьк, був похований у Кременці у Богоявленському монастирі¹.

Деякий час семінарією керували єпископи проросійської орієнтації Антоній (Марценко) та Симон (Івановський). Більшість предметів тоді у семінарії викладали російською мовою². Звичайно, це негативно впливало на українську молодь.

У 1927 р. ректором семінарії було призначено протоієрея Петра Табінського, який мав авторитет активного борця за створення Української церкви. В той же час проросійські церковні кола домоглися призначення своїх кандидатів на посади інспектора та візитатора семінарії, які перешкождали йому працювати³. Очевидно, що через перехід у юрисдикцію Української греко-католицької церкви на початку 30-х рр. XX ст. та накладеною у зв'язку із цим російськими єпископами православної автокефальної церкви в Польщі анафемою, отець Петро Табінський був незаслужено забутий православними істориками, тому маємо незначні відомості про нього.

Національні переконання П. Табінського викликали вороже ставлення з боку промосковського духовенства Волині. Наприклад, під час Законовчительського з'їзду в Почаєві у 1923 р. між о. Табінським як секретарем зібрання та головою єпископом Антонієм Люблінським виник конфлікт через бажання першого надати постановам українського звучання⁴.

Відчутним ударом для семінарії стало звільнення П. Табінського з посади ректора. Окремі дослідники твердять, що він став жертвою підозр польської влади у причетності до діяльності українських націоналістичних організацій у Кременці, зокрема, організації «Юнак» (крило УВО – примітка – І. С.). На нашу думку, було використано зручний момент для усунення активного церковного діяча. В цьому були зацікавлені проросійські кола Варшавської митрополії, адже посада ректора була стратегічною у

¹ Протоієрей О. Мельничук Свято-Богоявленський Кременецький монастир у контексті історії Православ'я в Україні / О. Мельничук – К., 2007. – С.133.

² Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 67-68.

³ Власовський І. Нарис історії Української православної церкви / І. Ф.Власовський. – Нью-Йорк – К.:УАГЦ, 1990. –Т. IV. – Кн. 2. – С. 102.

⁴ Держархів Тернопільської обл., ф.148. Волинська православна духовна консисторія, оп.5, спр. 278. Доповідна єпископа Люблінського Антонія (Марценка) митрополиту Варшавському і Волинському і всієї Польщі Діонісієві (Валединському) 1 серпня 1923 р., арк. 19.

вихованні національно-свідомої молоді. Приблизно через рік П. Табінський залишив Православну церкву і перейшов у юрисдикцію митрополита Андрія (Шептицького).

Знову ректором став єпископ Симон (Івановський), але він був номінальним керівником, фактично уся влада зосереджувалася в руках інспектора – С. Міляшкевича, до того директора приватної Української гімназії у Кременці¹.

Слід зауважити, що формування українського світогляду в кандидатів до священства, вихованців семінарії, відбувалось не без участі викладачів-патріотів, які працювали в цьому навчальному закладі. Серед них найвідоміші – це професори М. Кобрин, В. Біднов, Л. Данилевич, Ф. Кульчинський та інші². Їх невтомна праця, пов'язана з навчанням і вихованням майбутніх пастирів, не обмежувалась уроками, вони проводили чимало позаурочної роботи, пов'язаної з українізацією семінарії: перекладали і видавали українські підручники з богословських предметів, організовували культурно-освітні заходи в семінарії, поглиблювали знання учнів на заняттях гуртків та інше.

Серед представників духовної еліти виокремлювався відомий церковний та освітянський діяч професор Кременецької духовної семінарії М. Кобрин (1871-1956). Він народився 21 жовтня 1871 р. в с. Стужиця Люблінського воєводства. Виходець із багатодітної селянської родини, Михайло Петрович був найстаршим і найобдарованішим. Ще в юнацькі роки глибоко усвідомив, що Бог – «це велике слово, найбільше з усіх слів, що існують в мові людській!.. Віра в існування Бога властива людям. Люди завжди й всюди на всіх ступенях свого розвитку вірили в Бога, почитали його». Саме так писав М. Кобрин у праці «Існування Бога в світі», виданій у Кременці 1936 р.³

¹ Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002. – С. 68.

² Там само. – С. 146.

³ В. Л. Із минулої історії українізації православної Церкви на Волині // Літопис Волині. – Вінніпег, Канада, 1990. – Вип. 16. – С. 76.



Михайло Кобрин

Професор Михайло Кобрин викладацьку працю в Кременецькій духовній семінарії поєднував із перекладацькою. Адже у зв'язку з проголошенням автокефалії треба було мати богослужбні книжки українською мовою, налагодити їх видання. Це мало прискорити українізацію Православної церкви. Для цього передсоборне зібрання Православної автокефальної церкви в Польщі розробило специфічне положення про нові переклади церковно-богослужбних книг та їх видання. На зібранні професор М. Кобрин виступив з доповіддю «Про мову Богослужіння».

В ній автор, на основі глибокого вивчення історії Православної церкви аргументовано стверджує, що запровадження живої мови народу в Богослужінні – основа пасторської діяльності, яка не порушує традицій Православної церкви. Таку ж позицію на зібранні зайняв відомий вже тоді учений-богослов професор Іван Огієнко ¹.

Після виходу на пенсію у 1934 р. М. Кобрин очолював українську приватну гімназію в Кременці, яка була осередком національно-патріотичного виховання молоді. За активну громадсько-політичну роботу в боротьбі за права українців Михайла Кобрин польська влада заарештувала й ув'язнила у Березі Картузькій ².

Проте перша спроба українізувати семінарію в Кременці на початку 20-х років ХХ ст. не була реалізована до кінця. У цій спробі взяв участь і професор Василь Біднов. Він лише рік викладав історію релігії та церкви у Кременецькій духовній семінарії з 1920 по 1921 р. Декілька штрихів з його біографії. Він є одним з організаторів катеринославської «Просвіти» у

¹Черніхівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Черніхівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.266.

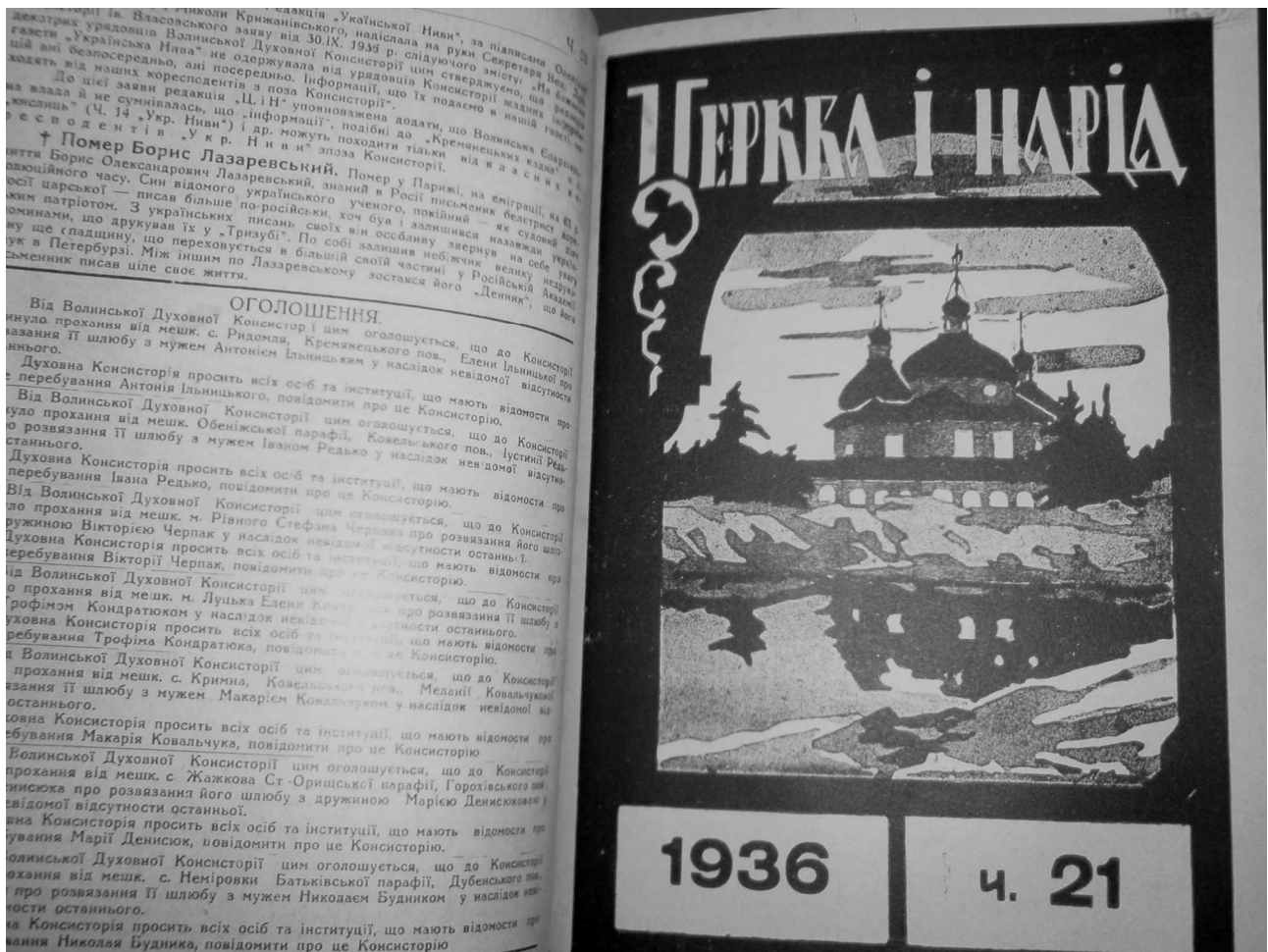
² Черніхівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець: Папірус, 1999. – С.131.

1905 р. З 1910 р. викладач у духовній семінарії Катеринослава, директор української гімназії у цьому ж місті. Найбільшою і найважливішою аналітичною працею Біднова, створеною у катеринославський період, була його книга 1908 р., захищена як магістерська дисертація, – «Православная церковь в Польше и Литве». Далі був професором Кам'янець-Подільського університету. У Кам'янці-Подільському В. Біднов увійшов до комісії з перекладу Біблії на українську мову, заснованої при Міністерстві сповідань.



Кременець. Миколаївський собор. 20-30-ті роки XX ст.

У вересні 1921 р. Біднова запросили викладати історію церкви у Кременецькій духовній семінарії. В. Біднов у 1921 р. був одним з організаторів з'їзду в Почаєві, який висловився за впровадження у богослужінні української мови ¹.



Двошжневик, присвячений церковним справам, м. Кременець

¹ Біднов Василь // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С.19.



Василь Біднов

Він знаний як український історик церкви, професор, редактор «Православної Волині», що видавалася у Кременці в 30-х рр. ХХ ст. Чимало статей належать В. Біднову, він писав під псевдонімом В. Степовий¹. За активну громадську-політичну діяльність польська влада вислала у 1922 р. В. Біднова за межі повіту². Серед його документів знайдено часопис гуртка учнів четвертого класу Кременецької української гімназії, який вони йому подарували³.

Основоположник Українського історико-філологічного товариства в Подєбрадах, професор історії церкви в Українському вільному університеті (Прага). Він є автор багатьох наукових праць з історії України, церкви тощо⁴. Зокрема, «Школа і освіта на Україні в XI-XVIII ст.»⁵. Як дослідник козацтва Біднов приділив багато уваги розвитку на Запорозжжі земельної власності, промислів, торгівлі, подав обширний матеріал про освіту, культуру та церковну організацію на Січі. Окрему групу робіт Василь Олексійович присвятив дослідникам Запоріжжя, а саме А. Скальковському, Д. Яворницькому та іншим⁶. Серед документів архіву є рукописна стаття В. Біднова «Одна з проблем перекладу Біблії на українську мову»⁷. З 1929 р. він був залучений до праці на богословському фа-

¹ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.205.

² Там само. – С.87.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр. 400. Часопис гуртка учнів.

⁴ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.87.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.398. Стаття Біднова В.

⁶ Там само, спр.397. Стаття Біднова В.

⁷ Там само, спр.398. Стаття Біднова В.

культеті при Варшавському університеті¹. В. Біднов був членом багатьох громадських організацій, про це свідчать його членські квитки². Наприклад, він був дійсним членом Українського наукового з'їзду у Празі³.

Серед відомих діячів семінарії вагоме місце посідає Филімон Кульчинський. Він не лише закінчив Волинську духовну семінарію, але й Київську духовну академію з дипломом кандидата богослов'я. Педагогічну працю Ф. Кульчинський розпочав у 1918 р. у Києві, потім була праця у гімназії у Кам'янці-Подільському та народних школах Волинського воєводства. З 1927 р. до 1939 р. Филімон Устинович трудився професором духовної семінарії у Кременці⁴. Він у Кременецькій духовній семінарії викладав українську мову та літературу та історію церкви⁵. Він був наставником молоді. Організовував академії на вшанування Тараса Шевченка, проводив екскурсії по краю для семінаристів⁶.

Лише в еміграції у 1948 р. Филімон Кульчинський висвятився в іереї. До смерті у 1972 р. отець Филімон трудився священником в українських православних парафіях Канади, Бразилії та Сполучених Штатів Америки⁷.

Варто згадати випускника Кременецької духовної семінарії Ю. Шумовського⁸. Про Кременецьку духовну семінарію Ю. Шумовський згадує так: «...перший рік, коли я вступив до семінарії, то в ній панував російський дух, але коли ректором став відомий діяч, українець о. Табинський, то вона цілком українізувалась. В цьому значно допомагали такі наші професори як Ф. Кульчинський, М. Кобрин та інші, а також сам секретар Консисторії І. Власовський.

Семінаристи майже всі були свідомими українцями... Пам'ятаю, у нас тоді вже існувала таємна пластунська організація. І коли приїхав до нас на зустріч А. Річинський, то ми мали перегляд «Пласту» на так званому

¹ Lenczewski M., ks.dk. Studium teologii prawosławnej na uniwersytecie warszawskim w latach 1925-1939. – Warszawa: Chrescijanska akademija teologiczna, 1992. – S.49-50.

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.394. Членські книжки В. Біднова 1925-1926.

³ Там само, арк. 1.

⁴ Кульчинський Ф., протопресвітер. Мій життєпис (у скороченні) / Архів родини Кульчинських арк.1-10 // Архів Луцько-Волинського єпархіального управління.

⁵ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.98.

⁶ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 40.

⁷ Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3. – С.99.

⁸ Держархів Тернопільської обл., ф.232. Кременецька православна духовна семінарія Волинського воєводства, оп.1, спр. 274. Особиста справа Ю. Шумовського.

«Гнилому озері» в лісах м. Кременця, оскільки, польський уряд подібні націоналістичні організації не дозволяв...»¹.

Слід написати декілька рядків про Івана Власовського, секретаря Волинської Консисторії, редактора журналу «Церква і нарід» у Кременці². Він був активним громадським діячем, богословом-науковцем, професором. Він народився 15 серпня 1883 р. на Харківщині. У 1908-1918 рр. працював у гімназіях на Полтавщині. З 1918 р. І. Власовський був директором гімназії у м. Луцьку, проте у 1924 р. звільнений польською владою з цієї посади. Іван Власовський був одним з організаторів Луцької «Просвіти», послом до польського сейму. Неодноразово був ув'язнений польською владою та утримувався у таборі Береза Картузька. З 1948 р. проживав у Канаді, де і помер³.

Знаним в краї був отець Микола Малюжинський, випускник Кременецької духовної семінарії, як пише одне з видань «Він не був вигідний для жодної з окупаційних влад. Його переслідували більшовики, репресували поляки, не залишили в спокої й німецькі окупанти. А він не був політиком, чи солдатом, чи підпільником, а просто священиком, котрий чесно виконував свій синівський обов'язок перед Богом і людьми...»⁴. Він народився у 1903 р. у с. Любар Житомирського повіту⁵. На початку 20-х рр. ХХ ст. М. Малюжинський опиняється в м. Кременці. Він стає студентом Кременецької духовної семінарії⁶.

З 1927 р. був висвячений на сан священика й отримав парафію в с. Жолобки Кременецького повіту. Потім був священиком в с. Здовби Здолбунівського повіту та в с. Тилявка (тепер це Шумський район), де під його керівництвом було розпочато будівництво церкви. Згодом, до 1934 р. продовжував освіту у Варшаві, на теологічному факультеті. Потім був призначений благочинним у містечко Ланівці Кременецького повіту⁷. Як бачимо з архівних документів, що М. Малюжинський постійно був під наглядом поліції, повітового староства. Наприклад, у 1935 р. до Волинського воєводського уряду в Луцьку надійшов лист від Кременецького повітово-

¹ Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1991. – С.3.

² Чернихівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець: Папірус, 1999. – С.127.

³ Давидюк Р. Емігранти УНР у громадсько-політичному житті Волині в умовах Другої Речі Посполитої [Електронний варіант] / Р. Давидюк. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1613/52/>

⁴ Басюк С. Місто на вершині гори не заховається від ока / С. Басюк // Сіяч. – 1993. – 15 травня.

⁵ Малюжинський Микола // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 107.

⁶ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С.12-13.

⁷ Басюк С. Місто на вершині гори не заховається від ока / С. Басюк // Сіяч. – 1993. – 15 травня.

го староства, в якому зазначалось, що отець Малюжинський з Ланівців, є під пильним контролем влади, його переконання мають легке «забарвлення» українського націоналізму, але в даний час він себе поводить лояльно¹.

У 1940 р. отець Малюжинський – священник православної церкви у Холмщині, наступного року – діяч УАПЦ у Луцьку. Розстріляний німцями у рівненській в'язниці².

Варто зазначити про вагомий внесок отця Малюжинського у розвиток української богословської думки. Серед його віднайдених праць є курсова робота з патрології за другий курс Варшавської теології, проповіді отця, частина чорнового варіанту дипломної роботи на тему «Чи є душа у людини?», опубліковані у 1936-1937 рр. у журналі «Церква і нарід», окремі частини магістерської дисертації та програми догматичного та порівняльного богослов'я для Пастирських курсів у Луцьку³. Аналіз робіт Малюжинського свідчить про його глибокі пізнання в богослов'ї. Він вивчав актуальні теми, які сприяли духовній ідентифікації українців⁴.

Отже, здійснена спроба показати функціонування Кременецької духовної семінарії у міжвоєнний період ХХ ст. через призму біографій чільних наставників та вихованців. Окремі постаті семінарії внесли свій вагомий вклад у громадсько-політичне та освітньо-культурне життя краю, сприяли формуванню національної свідомості українців, популяризували українську мову, книжку, були захисниками православної віри. Звичайно, ми розуміємо, що їх діяльність обмежувалась конкретними політичними обставинами, які безпосередньо впливали на них та їхню подвижницьку працю. Крім того, життєпис цих людей, як особистий приклад, необхідний для сучасної молоді, адже може бути повчальним у плані жертвовного служіння високим християнським ідеалам та Україні. Церква має багато трагічних сторінок, на які занесено страдників і мучеників за віру предків, серед них і світлі імена наставників та вихованців Кременецької духовної семінарії.

Українська еліта Волині закономірно знайшла своє відображення і в церковній сфері. Як бачимо, що в умовах польської державності, пануванні католицизму та пережитків русифікаторської політики волинській православної духовній еліті вдалося зберегти національну самоідентифікацію

¹ Держархів Волинської обл., ф. 46. Волинське воєводське управління., оп.9, стр.2668, арк.4.

² Малюжинський Микола // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 107.

³ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С. 55.

⁴ Борщевич В. Г. Отець Микола Малюжинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000. – С. 59.

та православну віру. Варто відзначити й той факт, що у міжвоєнний період XX ст. на Волині зростає інтелектуальний рівень священиків.



Панорама Кременця 20-30-х років XX ст.

**ПРОПАГУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕЙ
УКРАЇНСЬКОЮ МИСТЕЦЬКОЮ ЕЛІТОЮ ВОЛИНИ**

У наш час суспільство втратило духовні орієнтири розвитку, відсутні стали моральні цінності та сформовані ідеали, що характеризують ідентичність українського народу, відсутній баланс між національними традиціями та новаціями, тому важливим є дослідження діяльності культурної еліти в історичній ретроспективі.

Знову ж таки постає питання: кого відносити до культурної еліти?

У даному контексті важливо зазначити, що сучасні науковці почали розмежовувати поняття політичних та культурних еліт. Так, на думку, дослідника І. Кондакова, політичні та культурні еліти, «пов'язані в принципі схожими (ізоморфними) механізмами селекції, статусного споживання, престижу, не збігаються між собою і тільки інколи можуть об'єднуватися в тимчасові альянси, які є досить нестійкими та крихкими». В цілому вони являють собою соціально-сміслові та культурно-сміслові структури суспільства, які співіснують в часі та просторі¹.

При виділенні культурної еліти необхідно надати перевагу ціннісному критерію. Культурологи частіше використовують термін «еліта» до видатних діячів культури, інколи він виступає як синонім «аристократії духу».

Саме культурна еліта більш підходить до значення терміну «еліта» – це кращі, по-справжньому творчі, талановиті особистості². Призначення культурної еліти не в тому, щоб опонувати владі, а в тому, щоб виховувати духовність людей, формувати ідеї, підказувати найбільш раціональні шляхи розвитку суспільства³. Таким чином, культурна еліта як складова еліти є самостійною.

У міжвоєнний період ХХ ст. на Волині пропагувала національні ідеї українська мистецька еліта. Зрозуміло, що влада різними способами прагнула перешкодити розвитку таланту цих особистостей. Проте не зважаючи на утиски, переслідування, українські митці писали картини, співали пісень тощо. За кожним прізвищем, за кожною назвою чи то художнього колективу, чи громадського товариства, чи то видання, чи картини стоїть неосяжна інтелектуальна та мистецька спадщина, яку ми відкриваємо для себе і яку навряд чи в змозі відновити повністю.

Професійного українського театру на Волині не було, і тому оберегом культурних надбань українців стали аматорські театральні трупі при «Просвіті» та окремі ентузіасти, які працювали на власній ініціативі, в репертуарі яких були твори вітчизняних класиків, пройняті глибоким патрі-

¹ Кондаков І.В. Традиционное и нетрадиционное в культуре России / И.В. Кондаков – М.: Наука, 2008. – С.556.

² Ашин Г. К. Курс элитологии / Г. К. Ашин, Е. В. Охотский. – М., 1999. – С. 292.

³ Там само. – С. 293.

отизмом. Як приклад, можемо назвати мистецьку діяльність Березовських. На Кременеччину, після 1917 р. приїздить сім'я Березовських. Григорій Березовський, колишній актор та режисер Театру М. Садовського в Катеринославі. Він разом з дружиною у 1928-1937 рр. організували при Кременецькій «Просвіті» драматичний гурток, де ставили різні п'єси¹. Григорій Березовський винайшов та вперше застосував багато оригінальних світлових ефектів².

Окрему сторінку в мистецьке життя Волині вписали художники, прозаїки та поети, чий життєвий шлях та творча спадщина тісно пов'язані з волинським краєм. Представником мистецької еліти краю був живописець Олександр Якимчук. У 1921-1923 рр. він навчався живопису в приватних майстернях Варшави. У 1928 р. продовжував художню освіту в Італії. Твори: «Копання картоплі», «Млин у с. Крутнів», «Мисливець» (1928), «Зима» (1929), «Жебраки в Почаєві» (1938), «Портрет Т. Шевченка» (олівець, 1939); серія акварельних пейзажів Волині (1940 – 1944). Його твори зберігаються в Кременецькому краєзнавчому музеї. В 1925- 1931 рр. він викладав у Почаївській художній школі³. Одночасно з роботою в майстерні О. Якимчук керував Почаївським аматорським театром при «Просвіті». Художник постійно був учасником мистецьких виставок у Львові, Кременці, Луцьку, Варшаві⁴.

Варто назвати ще одне забуте ім'я талановитого волинського художника Ніла Хасевича – неперевершеного майстра екслібрису, чудового графіка⁵. Сьогодні уже відомо, що графічні роботи Хасевича експонувалися на виставках у Луцьку, Рівному, Празі, Берліні, Чикаго й Лос-Анджелесі. З 1931 по 1944 рр. митець брав участь у 35 виставках. За цей час виконав понад 30 ексбрисів, більшість з яких одержали високу оцінку спеціалістів. В Україні, ім'я відомого графіка було занесене кадебістами в списки «ворогів народу». Це не давало змоги говорити про нього.

«Я не можу битися зброєю, але б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей в світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що виз-

¹ Медведєв С. Великий перелом / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. – Випуск 2. – Кременець, 2009. – С.74.

² Березовський Григорій // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С.18.

³ Художники – уродженці Кременеччини // Регіональний інформаційний портал Тернопільщина [Електронний ресурс]. Режим доступу:

http://www.irp.te.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1138:2010-03-03-18-34-54&catid=88:2009-

⁴ Панфілова О. Почаївська малярська школа / О. Панфілова // Замок. – № 15-19. – 2011.

⁵ Кучерепа М. Ніл Хасевич – український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. – С. 255.

вольна боротьба триває, що українці б'ються», – уривок із листа, який Н. Хасевич написав за рік до своєї загибелі¹.



Ніл Антонович Хасевич народився 13 листопада 1905 р. в с. Дюксин колишнього Костопольського повіту на Волині. Батьки віддали сина до духовної школи в Житомирі. Однак лихоліття революції змусили Хасевича продовжити освіту у світській школі. В 1922 р. на Оржевському залізничному переїзді хлопець потрапив під поїзд. Загинула матір, а на долю Ніла випало тривале лікування, ампутація ноги.

У 1926 р. Хасевич поступив до школи мистецтв при Академії мистецтв у Варшаві. Під час літніх канікул молодий митець мандрував селами Рівненщини. Для опанування техніки старовинного шрифту юнак власноручно переписав Пересопницьке Євангеліє. Хасевич займається також ткацтвом і килимарством². Під час навчання Ніл став членом української студентської громади.

Ніл Хасевич береться за створення українського мистецького гуртка «Спокій». Із 341 члена цього об'єднання 14 були вихідцями із Волині. Весною 1928 р. у Варшаві приходить перша виставка мистецького товариства, де Хасевич виставляє п'ять ранніх малярських робіт. Він бере також активну участь у другій-третьій виставках «Спокою». У 1929 р. художник завершує здачу іспитів за курс гімназії. Наступного року Ніл стає студентом Варшавської Академії Мистецтв.

Нестача коштів для існування змушує Хасевича в 1933 р. припинити навчання в Академії Мистецтв. В рідному селі він робить перші графічні пейзажі, ілюструє «Кобзар», працює над заголовними літерами до української абетки. Молодий митець веде значну громадську роботу, вступає до Волинського українського об'єднання, співпрацює з волинськими часописами.

В 1934 р. Ніл Хасевич на два місяці виїздить до Варшави, де завершує складання іспитів за курс Академії. Фрагмент дипломної роботи «Святий Володимир» виставляє на дев'ятій виставці «Спокою», що експонувалась в 1935 р. у Варшаві, Луцьку, Рівному, Кременці³.

¹ Ксендзук Е. Ніл Хасевич – художник і воїн УПА: матеріали до бібліографії [Електронний ресурс] / Е. Ксендзук // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=555&Itemid=1&limit=1&limitstart=1

² Кучерепа М. Ніл Хасевич – український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. – С. 256.

³ Там само. – С. 257.

Ніл Хасевич ілюстрував газету «Волинь», яку редагував Улас Самчук у Рівному¹. Ніл багато працює над дитячою літературою, зробив кілька виставок українських класиків. Проте вересень 1939 р. не дав збутися більшості творчих задумів митця².

Для більшості представників творчої еліти важливо було працювати в ім'я свого народу та України. Оскільки мотивами їх творчості були рідні пейзажі, твори українських письменників тощо, митці прагнули своєю творчістю возвеличити свій край. Мистецьку роботу вони поєднували з громадською, а це ще одна грань, яка характеризує культурну еліту того часу.

Значний внесок у розвиток народної хореографії зробив Василь Авраменко (1895-1981) – відомий артист, хореограф, дослідник і популяризатор українських народних танців, автор фольклорних фільмів-опер «Наташка-Полтавка», «Запорожець за Дунаєм». У юнацькі роки побував у Сибіру, Владивостоці, де працював робітником. В роки Першої світової війни закінчив школу прапорщиків, брав участь у визвольній боротьбі на стороні петлюрівців, потрапив у польські табори полонених. Саме в Каліші, він організовує першу школу українського національного танцю³.

Деякий час В. Авраменко проживав у Галичині. У Львові він організував школу українського національного танцю. У 1922 р. В. Авраменко переїхав на Волинь. Він організовує в Луцьку балетну школу, в якій вчилася біля 60 учнів. За 10 місяців перебування на Волині В. Авраменко організував 65 балетних виступів та створив п'ять шкіл, зокрема, у Луцьку, Рівному, Кременці, Олександрії й Межиріччі. Через ці школи перейшло до 300 учнів. Далі він переїжджає на Холмщину, де також створює школу танцю⁴. Завдяки йому українські діти прилучались до мистецтва.

Улас Самчук так згадує про свою участь у колективі В. Авраменка, зокрема, «я...пожинав лаври слави на чолі танцювальної групи безсмертних Авраменкових гопаків та «запорожців» разом з моїми юними друзями...Повна зала публіки, повно захоплення, бурхливі оплески»⁵.

¹ Бондаренко К. Хасевич Ніл / К. Бондаренко, І. Підкова // Довідник з історії України: (А-Я). – К., 2001. – С. 1011.

² Кучерепа М. Ніл Хасевич – український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. – С. 257.

³ Архів Василя Авраменка – у Києві // Родовід. – 1994. – №7.

⁴ Наріжний Є. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Наріжний Є. – [Прага, 1942р. репринтне видання]. – Львів, Кент, Остріг, 2008. – С. 313.

⁵ Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007. – С. 96.



Василь Авраменко

Отже, Василь Кирилович Авраменко – помітна постать в історії українського мистецтва ХХ століття. Цей унікальний талант-самоук, який з 1925 р. перебував у вимушеній еміграції (Канада-США), прославився насамперед як балетмейстер та виконавець українського народного танцю, проте був відомий і як режисер-постановник та менеджер української кіноіндустрії за кордоном ¹.

Необхідно згадати ім'я Михайла Тележинського (1886-1939 рр.), композитора, диригента, громадсько-політичного діяча, публіциста, який у 20-30-х рр. ХХ ст. проживав у місті Володимирі-Волинському ². Займаючи спершу скромну посаду псаломщика однієї з володимирських церков, М. Тележинський швидко опинився у вирі громадського і мистецького життя, коли увійшов до складу місцевої «Просвіти». У 1922 р. він організував хор «Замочок», який був одним з кращих на Волині.

У тому ж 1922 р. розпочинається композиторська діяльність М. Тележинського: спочатку він створює Літургію, згодом у Станіславі у видавництві «Ліра» вийшла його «Збірка пісень і забав для дітей». У 30-ті рр. ХХ ст. з'являється ряд творів композитора: чотири десятки хорових обробок, збірник із 160 українських народних пісень, солоспіви, серед яких цикл «Айстри» на слова О. Олеся, дитяча опера «Дід Мороз», «Вечірня та ранішня відправи». Музика М. Тележинського позначена благородними рисами його особистості. Її відрізняють поетичність, емоційність, глибина. Хорові обробки волинських народних пісень в окремих рисах нагадують стиль М. Леонтовича, хоча і виглядають більш скромними за фо-

¹ Косаківська Л. Василь Авраменко – Іван Кавалерідзе: «кінодуель» через океан [Електронний варіант] / Л. Косаківська // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=25

² Шиманський П. Музична культура Волині I половини ХХ ст. / П. Шиманський. – Луцьк: Вежа, 2005.

рмою. Дитячі пісні пронизані тонким відчуттям світосприйняття дитини і демонструють дбайливе і зворушливо обережне ставлення до оригіналу. Духовним творам композитора притаманна стримана манера висловлення та аскетична гармонічна мова, що свідчить про свідомі пошуки таких засобів виразності, які б відповідали давнім національним традиціям знаменного розспіву – традиціям «правдивої церковності й релігійного настрою»¹.

Михайло Тележинський брав активну участь у громадсько-політичному житті Волині, він був послом до польського сейму, головою окружної управи ВУО на Ковельщині, підтримував угодовську позицію по відношенню до польської влади².

З 1927 р. розгортається критично-публіцистична діяльність М. Тележинського. Він цілеспрямовано вивчав історію, теорію, естетику та практику побутування українського музичного фольклору і став одним із провідних вітчизняних фахівців з цієї проблеми. На початку жовтня 1935 р. у журналі «Церква і нарід» з'явилася стаття Михайла Тележинського, присвячена ролі духовної музики у церковному житті³. Також відома публікація М. Тележинського у журналі «Боян», який видавався у Дрогобичі, про Кирила Стеценка, українського композитора, якого автор знав особисто⁴.

Михайло Тележинський у 1932 р. разом з іншими інтелігентами Волині є співорганізатором Волинського українського театрального товариства⁵. В 1936 р. М. Тележинський стає священником Василівської церкви в м. Володимирі-Волинському⁶. Композитор був заарештований радянською владою, загинув трагічно у 1939 р. під час конвоювання до табору «при спробі втечі»⁷.

Отже, міжвоєнні роки ХХ ст. на Волині стали для о. Михайла Тележинського найпродуктивнішими з огляду на здобутки на духовно-просвітницькій і громадсько-політичній ниві. Незважаючи на емігрантсь-

¹ Тележинський Михайло Теодорович [Електронний варіант] // Матеріал з Вікіпедії. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

² Давидюк Р. Емігранти УНР у громадсько-політичному житті Волині в умовах Другої Речі Посполитої [Електронний варіант] / Р. Давидюк. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1613/52/>

³ Тележинський Михайло. Музичні замітки. Церковна музика / М. Тележинський // Церква і нарід. – 1935. – Ч. 14. – 1 жовтня. – С. 420-421.

⁴ Тележинський М. Кирило Стеценко / М. Тележинський // Боян. – 1930. – № 6-7. – С. 69-72.

⁵ Степанюк С. Діяльність волинського українського театру (1928-1939) [Електронний варіант] / С. Степанюк // Україна: культурна спадщина, національна спадщина, державність. – 2008. – №17. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/17/390Stepaniuk.pdf>

⁶ Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 85.

⁷ Тележинський Михайло Теодорович [Електронний варіант] // Матеріал з Вікіпедії. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

ку долю, він зумів органічно влитися у волинське церковне й суспільне життя, стати одним із чільних політичних діячів угодовського табору краю, саме завдяки високому інтелектуальному рівню, інтелігентності, життєвому досвіду, значним організаторським здібностям, ораторському хисту. Як парафіяльний священник о. Михайло Тележинський зміг за короткий термін згуртувати громаду, сприяв духовному й національному пробудженню віруючих.

Варто згадати Костянтина Місевича (1890-1943 рр.) – члена Української Центральної Ради, урядника Міністерства залізниць Української Держави, сотника армії УНР, голови Українського товариства пасічників Галичини, бандуриста, педагога, майстра бандур¹.

На прикладі життєпису згаданих митців ми показали, що на Волині у міжвоєнний період ХХ ст. була мистецька еліта. В той же час, коли польська влада сприяла розвитку творчості «титової нації», українська культурна еліта, розраховуючи лише на власні сили, розвивала національне мистецтво. Їхні твори є актуальними для сучасного творення національної культури. Їх внесок у підвищення освітнього рівня українського народу, у процес національного та культурного відродження й державотворення є вагомим.

¹ Черняхівський Г. Костянтин Федорович Місевич. Біографічна довідка / Г. Черняхівський // «Кобзарська ватра». – Кременець, 2009. – С.4-5.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Архівні матеріали

Державний архів Волинської області

1. Ф. 46. Волинське воєводське управління, оп. 9, спр. 284. Матеріали ревізії Ровенського староства. Акти, списки, звіт, арк. 5.
2. Спр.446. Інформація коменданта державної поліції про діяльність «Просвіти», 3 арк.
3. Спр. 2668. Службова справа священика Маложинського Миколи, арк.4.

Державний архів Житомирської області

4. Ф.1. Волинська духовна консисторія, оп. 73, спр.8, арк. 8.

Державний архів Рівненської області

5. Ф.30. Рівненське повітове староство, оп.18, спр. 484. Листування з повітовим управлінням поліції з питань діяльності української організації «Просвіта» (1922-1928), арк.95.
6. Ф. 160. Гофман Якуб, оп.1., спр.15. Стенографічні записи виступів Гофмана Якуба в сеймі 1937-1938, арк.13.
7. Ф.265. 60 виборчий округ по виборах до сейму 1938 р., оп.1, спр.1. Протоколи засідань дільничих виборчих комісій.

Державний архів Тернопільської області

8. Ф.2.Кременецьке повітове староство оп. 1, спр. 1536. Свято кооперації, арк.13.
9. Оп. 3, спр. 219. Реєстр виданих довідок, арк.38.
10. Оп.2, спр. 477. Про відкриття читальні товариства «Просвіта» в с. Юськівцях, арк.4.
11. Спр. 465. Про відкриття читальні товариства «Просвіта», арк.1.
12. Ф. 134. Кременецька міська управа Волинського воєводства, оп.1, спр. 324. Справа про підготовку і проведення виборів 1928 р., арк.45.
13. Ф.148. Волинська православна духовна консисторія, оп.1, спр.5.
14. Спр.28. Протоколи загальних зборів духовенства і церковних староств по повітах Волинської єпархії, арк. 4.

15. Спр. 278. Доповідна єпископа Люблінського Антонія (Марценка) митрополиту Варшавському і Волинському і всієї Польщі Діонісієві (Валединському) 1 серпня 1923 р., арк. 19.
16. Спр.465. Особова справа псаломщика Семена Жука, арк.1.
17. Ф. 222. Кременецький повітовий шкільний інспекторат, оп.1, спр.1622. Особова справа С. Жука, арк.1.
18. Спр.1625. Особова справа Жук Анісії.
19. Ф. 231. Політичні партії Кременецького повіту, оп. 1, спр. 2063. УСРП, арк.29.
20. Ф.232. Кременецька православна духовна семінарія Волинського воєводства, оп.1, спр. 274. Особова справа Ю. Шумовського.
21. Ф. 316. Кременецька повітова поліція, оп. 1, спр. 233. Звернення до всіх осередків поліції, арк.3.
22. Ф.348. Товариство «Просвіта», спр.23. Протоколи засідань видавничої секції, арк.11.
23. Спр. 24. Журнал протоколів засідань повітового товариства «Просвіта» за 1923 р., арк.21.
24. Спр.25. Протоколи засідань, звіти та інші матеріали про роботу організаційної секції товариства, арк.51.
25. Спр.34. Положення Міністерства юстиції про державну мову і організацію шкільництва, арк.3.
26. Спр. 35. Будова Народного Дому.
27. Спр. 37. Кременецький союз кооператорів, арк.43.
28. Спр. 41 Книга протоколів товариства за 1925-30-і рр., арк.51.
29. Спр. 74. Комітет допомоги погорільцям, арк.24.
30. Спр. 349. Доповідь члена товариства «Просвіта» А. Животка.
31. Спр.353 Протоколи зборів членів секції дошкільного і позашкільного виховання дітей, листування з українською гімназією, арк.3.
32. Спр. 461. Протоколи засідання театральної секції, арк.2.
33. Ф. 351. Кременецька українська гімназія, оп.1, спр. 16, арк.2.
34. Спр.51 Класний журнал учнів 8 кл., арк.15.
35. Спр. 88. Об'яви Волинського воєводського управління, повітового староства, арк. 62.

**Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України**

36. Ф. Р-4465 Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб, оп.1, спр.1108. Робота А. Животка.

37. Спр.735. Роман Самчука У. «Спомини дезертира», рукопис, 1928.

38. Спр. 736. Щоденники У. Самчука, рукопис.

39. Спр. 737. Роман Самчука У. «Розмова з матір'ю», рукопис.

40. Спр. 740. Щоденник Самчука У., рукопис, 1932 р.

41. Спр. 393. Стаття проф. Бжеського «Національне і земельне питання».

42. Спр. 400. Часопис гуртка учнів.

43. Спр.397. Стаття Біднова В. про праці А. Скальковського.

44. Спр.398. Стаття Біднова В.

45. Спр.394. Членські книжки В. Біднова 1925-1926.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

46. Ф. 274. Комерційний інститут, оп. 1, д. 3850, арк.1.

47. Ф. 12. З'їзди студентів, оп. 1, д. 190, арк.14.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

48. Ф. 348. Товариство «Просвіта», оп. 1, спр. 3165, арк.2.

49. Спр. 3166, арк.7.

50. Спр. 575, арк.1.

51. Спр. 4426, арк.1.

52. Спр. 3167. Звіт про перевірку роботи книгарні філіалу товариства „Просвіта” у м-ку Крем'янець, арк.1.

53. Ф. 351. Статистика і вирізки з газет про результати вибору до сейму і сенату 1928 р., оп. 1, спр. 75, арк.63.

Особистий архів автора

54. Матеріали виставки, присвяченої С. А. Жукові в Кременецькому краєзнавчому музеї 1998 р.

55. Спогади Лавриченка Я. вихідця із с. Попівці Кременецького району, жителя Парагваю. Записані Г. Черняхівським в 1990 році.

56. Спогади Козуб М. жительки с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році.

57. Спогади Киричука І. жителя с. Підлісці Кременецького району Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році.

58. Спогади Степ'юка А. жителя м. Кременця Тернопільської області. Записані Скальською І. в 1998 році.

59. Спогади Корнійчука П. жителя с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

60. Спогади Рудь Н. жительки с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.

II. Опубліковані джерела

61. Державний архів Служби безпеки України, ф.65, спр. С-9134, т.4, арк.19 // Тарас Бульба-Боровець Документи. Статті. Листи / За заг.ред. проф. В. Сергійчука К.: ПП Сергійчук М. І., 2011.– С.29.

62. Журнал „Земля і Воля” про проведення виборів до Сейму 1928 р. // Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з радянської Україною (1921-1939). Збірник документів і матеріалів. Упоряд. Буднікова Л. – Луцьк, 1957.– С.39.

63. Statystyka wyborow do Sejmu i Senatu. Odbytych w dniu 4 i 11 marka 1928r. –Warczawa, 1930. – С.113.

64. «Роде наш красний...» (Волинь у долях краян і людських документах). Наукове видання / Упорядники Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа. – Луцьк: «Вежа», 1996. – Т. 2.

III. Мемуари

65. Самчук Улас На білому коні. На коні вороному: Спомини і враження / Улас Самчук. – Острог-Луцьк: Вид-во «Твердиня», 2007.

66. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005.

67. Сивіцький М. Записки сірого волиняка / М. Сивіцький – 2-ге вид. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2000.

68. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 1. – США, Саванна, 1994.

69. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 2. – США, Саванна, 1994.

70. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священицької родини на Волині / Юрій Шумовський. – Том 3. – США, Саванна, 1994.

IV. Періодика

71. Dziennik Lvovski. – 1927. – 13 lipsa.

72. Kronika // Zycie Krzemienieckie. – 1936. – styczen.

73. Kronika wieczory / Zycie Krzemienieckie. – 1938. – kwietnia. – С.23.

74. Tereny archeologiczne w pow. Dubieńskim // Dzień dobry. – 1935.

75. Z miasta i powiaty: spółdzielcza urazytoce w Poczajawie // Życie Krzemienieckie. – 1933. – styczeń.

76. Zuk S. L. Wasilewski i W. Stefanyk Wspomnienie posmiertne // Zycie Krzemienieckie. – 1937. – 15-31 marca.

77. Адамович В. Серце промовляло до людей / В. Адамович // Діалог. – 1994. – 12 листопада.

78. Антонюк-Следзінська Л. Моя Україно – червона калина, журба журавлина, надія єдина...// Діалог. – 1998. – 14 листопада.

79. Басюк С. Місто на вершині гори не захищається від ока / С. Басюк // Сіач. – 1993. – 15 травня.

80. Бурхливе отворення польського сейму // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

81. Бутин В. Є у Кременці вулиця Козубського / В. Бутин // Свобода. – 2010. – № 83.

82. Виборчий Рух // Праця. – 1930. – 26 жовтня.

83. Відгуки двогодинного арешту Л. Бачинського // Громадський голос. – 1928. – 2 червня.

84. Внесення на амністію // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.

85. Др. Блага А. Криза інтелігенції / А. Блага // Живе слово – 1939. – № 2. – С. 9.

86. Животко А. Наші найменші / А. Животко // Українське життя. – Луцьк. – 1922. – Ч.17. – С.2-3.

87. Жук С. З польського сейму. Бюджетова дебатах і польське ставлення до українського питання // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.

88. Жук С. Чи й волинське село шумить? / С. Жук // Проти хвиль. – 1928. – липень – серпень.

89. Жук С. Питання шумськізму на Великій Україні // Проти хвиль. – 1928. – вересень. – С.2.

90. З виборчого руху УСІР // Громадянський голос. – 1928. – 14 січня.

91. З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 9 червня.
92. З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 16 червня.
93. З УСРП Репрезентації // Громадський голос. – 1928. – 7 квітня.
94. Закриття сесії сойму і сенату. Нові вибори // Громадський голос. – 1930. – 5 квітня.
95. Кременецька хроніка // Новий час. – 1934. – 6 березня.
96. Крем'яниччина за УСРП // Громадський голос. – 1928. – 20 січня.
97. Матвіюк М. Сенатор з Кременеччини / Микола Матвіюк // Діалог. – 2001. – 21 липня.
98. Мик М. «Бути чи не бути» польському парламентаризму // Проти хвиль. – 1928. – липень.
99. Новий присуд // Громадський голос. – 1927. – 23 листопада.
100. Панфілова О. Почаївська малярська школа / О. Панфілова // Замок. – № 15-19. – 2011.
101. Переслідування С. Жука // Громадський голос. – 1926. – 6 листопада.
102. Повітовий з'їзд УСРП в Крем'янці // Громадський голос. – 1928. – 6 березня.
103. Політичний Рух // Громадський голос. – 1930. – 5 квітня.
104. Походом проти УСРП // Громадський голос. – 1928. – 17 лютого.
105. С. Жук Маленький фельєтон „Непонятна мова” // Волинська газета. – 1918. – № 13.
106. Свято прапору української кооперації // Сільський господар. – 1934. – 1 червня.
107. Сеймова бюджетова комісія // Діло. – 1930. – 4 січня.
108. Скакальська І. Вмерти, щоб жить без кінця і розбурхувать уми та серця / І. Скакальська // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.
109. Скакальська І. Б. Аркадій Животко: волинський період життя / І. Б. Скакальська // Замок – 30 серпня 2010. – № 13-16.
110. Сойм // Діло. – 1929. – 3 лютого.
111. Тележинський М. Кирило Стеценко / М. Тележинський // Боян. – 1930. – № 6-7. – С. 69-72.
112. Тележинський Михайло. Музичні замітки. Церковна музика / М. Тележинський // Церква і нарід. – 1935. – Ч. 14. – 1 жовтня. – С. 420-421.
113. Українські інженери в світі // Вісті українських інженерів. – 1957. – Ч.2. – С. 151.

114. Черкавський М. Віра в Бога / М. Черкавський // Духовний сіяч. – 1929. – Ч. 25. – С. 268.
115. Чернихівський Г. Правда, як дишло, коли ... / Г. Чернихівський // Діалог. – 1998. – 20 червня.
116. Чернихівський Г. Усе віддав для одної ідеї... // Свобода. – 1996. – 16 січня.
117. Шубська Г. Мій батько / Галина Шубська // Діалог. – 1993. – № 6.
118. Ювілей української кооперації // Новий час. – 1934. – 15 січня.

V. Монографії, статті, брошури

119. Cezak J. Geografia Gospodarcza / J. Cezak – Warszawa, 1997. – 387s.
120. Lenczewski M., Studium teologii prawosławnej na uniwersytecie warszawskim w latach 1925-1939. – Warszawa: Chrescijanska akademia teologiczna, 1992. – S.49-50.
121. Makuh I. Na narodni sluzhbi. – Detroit, 1958. – S.4.
122. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych spotecznych i politycznych / W. Mędrzecki – Wrocław – Krakow – Gdańsk, 1988. – S. 22.
123. Mniejszosci narodowe w wyborach do Sejmu Senatu w r. 1928. – Warszawa, 1928. – S.256.
124. Nildermeier D. Die Ostgebiete der // Polnischen Republik 1918 – 1939. – Cottingen, 1998. – 216s.
125. Wasilewski L. Sprawy narodowosciowe w teorzi I w zyciu. – Warszawa, Krakow, 1929. – 205 s.
126. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939 / E. Wiszka – Torun, 2004. – S. 653.
127. Wojewodztwo Wołyńskie w swietle liczb i factów. – Lutck, 1929. – S.46.
128. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918-1947 рр.” – Варшава, травень 1997. – С.39.
129. Антонович С. (Жук С.) Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець: Церква і нарід, 1938. –198 с.
130. Арсен Річинський і сучасний стан духовного поступу українського народу [Текст]: наук. зб. / за ред. А.Колодного, П. Мазура. – К.; Кременець, 2011.

131. Архів Василя Авраменка – у Києві // Родовід. –1994. – №7.
132. Ашин Г. К. Понятие «элита» и его роль в политических исследованиях / Г. К. Ашин // Философия и политические науки. – 2005. – № 7. – С. 35.
133. Ашин Г. К. Курс элитологии / Г. К. Ашин, Е. В. Охотский. – М., 1999.
134. Борщевич В. Автономна Православна Церква на Волині / В. Борщевич – Луцьк: Ред.-вид. від. ВДУ ім. Лесі Українки, 1998.
135. Борщевич В. Г. Отець Микола Маложинський на тлі епохи / В. Г. Борщевич. – Луцьк: «Вежа», 2000.
136. Борщевич В. Т. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. ХХст.): Монографія. – Луцьк: Ред.-вид. відділ –"Вежа", 2000.
137. Борщевич В. Г. Волинське духовенство у ХХ ст.: ідентичність, статус, еволюція: Монографія / В. Г. Борщевич – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010.
138. В. Л. Из минулої історії українізації православної Церкви на Волині // Літопис Волині. – Вінніпег, Канада, 1990. – Вип. 16. – С. 76.
139. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918-1939) / І. К. Васюта – Львів: Каменяр, 2006. – 335 с.
140. Верменич Я. В. Системологія історичної локалістики: пошук парадигмальних орієнтирів / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2011. – № 5. – С. 120.
141. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Из праць історико-філософської секції НТШ. – Нью-Йорк, 1964.
142. Відкритість. Суспільство. Влада. Від Нантського едикту до падіння комунізму / Автор-упорядник Е. Ле Руа Ладюрі у співпраці з Г. Буржуа. – Переклад з фр. Є. Марічева. – К.: Ніка – Центр, 2008. – 263с.
143. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви / І. Власовський. – Нью-Йорк – К.: УАІЦ, 1990. –Т. IV. – Кн. 2.
144. Влялько В. А. Українська еліта: роздуми / В. А. Влялько // Національна ідея та національний інтерес України: єднання заради майбутнього/ Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 6-8 березня. – 2009 р. – Сімферополь: Центр розвитку освіти, науки та інновацій, 2009. –150 с. – С. 28.
145. Войтович С. Петро Шумовський (1902-1966) / С. Войтович, Я. Бондарчук // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 203.

146. Гаврилів І. Політичні партії та організації Західно України в 20-30-х рр. ХХ ст. // Національно-визвольна боротьба 20-30-х рр. ХХ ст. в Україні. – Київ – Львів, 1993. – С.94.
147. Гаврилюк О. Діяльність „Просвіти” на Волині (1918-1932рр.) / О. Гаврилюк // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994. – С.155.
148. Гаврилюк С. «Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії»: історія створення / С. Гаврилюк // Збірник навч.-метод. матеріал. і наук. статей історичного ф-ту. – Випуск 5. – Луцьк, 2000. – С. 85-88.
149. Голубович І. Біографія як соціокультурний феномен: методологія аналізу в гуманітарному знанні / Інна Голубович // Філософська думка. – 2008. – № 4.
150. Гончаренко М. І. Автобіографія як біографічне джерело [Текст] / М. І. Гончаренко // Укр. біографістика: зб. наук. пр. – К.: БТМ, 1999. – Вип. 2. – С. 222-227.
151. Гудима А. Харизма Арсена Річинського / А. Гудима – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 144 с.
152. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / О.В. Даниленко, Л. В. Іваницька та ін. / За заг.ред. А. П. Коцура. – Київ-Чернівці: Книги - ХХІ ст., 2010. – 686 с.
153. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – 233 с.
154. Дубно, княжий мій граде! / За ред. П. Смоліна. – Луцьк, 2005. – 52 с.
155. Дьюї Д. Моральні принципи в освіті / Д. Дьюї / Переклад з англ. М. Олійник. – Львів: Літопис, 2001. – 32с.
156. Єшкілев В. Філософія еліти у демократичному суспільстві / В. Єшкілев // Альманах «Молода нація». – № 3. – 1996. – С. 51.
157. Жив'юк А. Улас Самчук (спроба громадсько політичного портрета) // Улас Самчук до 90 – річчя від дня народження письменника ювілейний збірник. – Рівне: Видавництво «Азалія», 1994.
158. Животко А. Весняночка (Збірка дитячих забав) / Аркадій Животко. – Кременець: «Просвіта», 1922.
159. Животко А. П. Історія української преси / [Упоряд., авт. іст. – біогр. нарису та приміт. С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
160. Животко А. Фактори дошкільного виховання / Аркадій Животко // Освіта. – 1918. – №1.

161. Животко Аркадій Українське Подоння /Упорядкування Оксани Лавер та Андрія Ребрика; Передмова та примітки Леся Белея. – Ужгород: Гражда, 2008.

162. Жук С. Шевченко – поет національного відродження // Тобі, Тарасе! – Кременець, 1923. – С.14.

163. Журавський В. С. Політична еліта України: теорія і практика трансформації / В. С. Журавський. – К.: «Логос», 1999. – 264 с.

164. Зашкільняк В. Українське питання в працях і діяльності Л. Василевського // Польсько-українські студії. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, травень, 1992. – К., 1993. – С.142.

165. Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реалії / Л. Зашкільняк // Матеріали міжнародної наукової практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 1997.– С.156

166. Зашкільняк Л. В. Вступ до методології історії / Л. В. Зашкільняк. – Львів, 1996.

167. Знову про Уласа Самчука // Дзвін. – 1991. – № 5. – С.20-22.

168. Ісаєвич Я. Д. Біографічний словник – національний пріоритет [Текст] / Я. Д. Ісаєвич // Українська біографістика: зб. наук. праць. – К.: БТМ, 1996. – Вип.1. – С. 7.

169. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – Житомирська область / Ред. кол.: Чорнобривцев О. С. (голова редкол.) та ін. – С.555.

170. Калакура Я. С. Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни / Я. С. Калакура // Українознавство. – 2001. – №1. – С. 20.

171. Калініченко В. Інститут земельної громади в до колгоспному селі Наддніпрянської України (1917-1930 рр.) методологія дослідження / В. Калініченко // Матеріали IV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування іст. ф-ту Житомирського державного університету ім. І. Франка: Зб.наук.праць. – Житомир, 2011.– С. 242.

172. Касавин И. Г. Традиция чтения (к типологии текстов и текстовых эпох) / И. Г. Касавин // Философия науки. Методология и история конкретных наук. Учебное пособие (книга для чтения) [текст] / коллектив авторов. – М.: «Канон», 2007.

173. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. — К.: «Глобус», 1992. — 176 с.
174. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. — К.: Либідь, 1993. — 214 с.
175. Козій І. В. Історіософські погляди Юрія Липи / І. В. Козій // Наука. Релігія. Суспільство. — 2008. — № 1. — С. 60-65.
176. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. Коляструк // Український історичний журнал. — 2007. — № 1. — С. 175.
177. Кондаков И.В. Традиционное и нетрадиционное в культуре России / И.В. Кондаков — М.: Наука, 2008. — 603 с.
178. Кохановський В. П. Філософія і методологія науки. Учебник для вищих учебных заведений. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. — 446 с.
179. Красівський О. УСРП // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Римаренко Ю. — К.: Вік, 1993.
180. Кутинський М. Некрополь України / М. Кутинський // Дніпро. — 1991. — № 9.
181. Кухта Б. Політичні еліти і лідери / Б. Кухта, Н. Теплоухова — Львів: Кальварія, 1996. — 221с.
182. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931-1939рр.): Монографія / М. Кучерепа, Р. Давидюк — Луцьк: Надстир'я, 2001.
183. Кучерепа М. З історії ВУО / М. Кучерепа, О. Горайнова, Г. Власик // Волинь і Волинське зарубіжжя. — Луцьк, 1994.— С.14
184. Кучерепа М.М. Волинь у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) / М. М. Кучерепа, В. Г. Дмитрук, В.І. Прокопчук — Луцьк, 1994.
185. Кучерепа М. Ніл Хасевич — український митець і патріот / М. Кучерепа, І. Семенюк // Волинь і волинське зарубіжжя: тези міжнародної наукової конференції, Луцьк, 16-18 червня 1994 р. — С. 255.
186. Литвин В. Украина: политика, политики, власть. На фоне политического портрета Л. Кравчука. — К.: Издательский Дом „Альтернативы”, 1997. — 362 с.
187. Літопис Волині. — Вінніпег, 1988. — С.16.
188. Маланюк М. П. Нескоренні волинянки Тернопільського краю / М. П. Маланюк. — Тернопіль: Збруч, 2000. — 152 с.
189. Медведєв С. Великий перелом / С. Медведєв, В. Савчук // Краєзнавчі нариси з історії Кременеччини. — Випуск 2. — Кременець, 2009. — С.74.

190. Миць М. Я. Михайло Черкавський – політик, видавець і публіцист / М. Я. Миць // Тези доповідей та повідомлень V Волинської історико-краєзнавчої конференції 11–13 жовтня 1991 р. «Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю». – Луцьк, 1991. – С. 116.
191. Наріжний Є. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Наріжний Є. – [Прага, 1942р. репринтне видання]. – Львів, Кент, Остріг, 2008. – 371 с.
192. Новакова Н. Роль еліти в українському державотворенні в інтерпретації В. Липинського та Д. Донцова / Н. Новакова // Суспільство: історія, методологія дослідження, практика. Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції. – Тернопіль, 2004. – С.167.
193. Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка; пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Ніка-Центр, 2010. – С. 13.
194. Огієнко І. Свята Почаївська лавра / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик / Іван Огієнко – К.: Наша культура і наука, 2004.
195. Павко А. І. Біля витоків формування політичних концепцій елітаризму: В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс / А. І. Павко // Український історичний журнал. – № 2. – 2008. – С.92.
196. Парето В. Трактат по общей социологии / В. Парето // Антология политической мысли. – В 5-ти т. – Т. 2. – М., 1997. – 359с.
197. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини та Підляшшя. Новітні часи. – Вінніпег-Торонто, 1989.– 276 с.
198. Пеленський З. Між двома конечностями. Євген Коновалець та його доба / З. Пеленський. – Мюнхен, 1974.
199. Петрова М. С. Просопография как специальная историческая дисциплина. На примере авторов Поздней Античности / М. С. Петрова – СПб., 2004.
200. Пилипенко В. Є. Владна еліта у контексті суспільного розвитку / В. Є. Пилипенко, Ю. О. Привалов та ін. – К.: ПЦ «Філіант», 2008. – 160 с.
201. Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 175 с.
202. Плахтій П. Д. Основи наукознавства: Навчальний посібник / За ред. П. Д. Плахтія.– Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011.
203. Погорілий Д. Політична еліта та інтелігенція у суспільстві (ціннісні концепції політичної еліти) / Д. Погорілий // Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали III міжнародної

наукової конференції Івано-Франківськ, 17-18 листопада 2007 р. / Наук. ред. О. М. Сич. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С. 508.

204. Полянський О. Історичні силуети / Олег Полянський. – Тернопіль: Лілея, 1998. – 127 с.

205. Прищепа О. П. Міста Волині у др. пол. XIX – на поч. XX ст. / О. П. Прищепа. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 286 с.

206. Протоіерей О. Мельничук Свято-Богоявленський Кременецький монастир у контексті історії Православ'я в Україні / О. Мельничук – К., 2007. – 216 с.

207. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов та інші – К.: Либідь, 2000. – 360 с.

208. Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: Навч. посібн. / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – К.: Школа, 2004. – 542 с.

209. Річинський А. Старий город Волинь / А. Річинський // Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009.– С. 122-133.

210. Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української лодності (Доклад, виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку, 5–6 червня 1927 року). – 1927. – 18 с.

211. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – 427с.

212. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко – Луцьк: Медіа, 2002.

213. Роман Бжеський. Бібліографія друкованих праць / Укладач Н. Бжеська. – Торонто, 1988. – 46 с.

214. Руснак І. Живий дух Уласа Самчука / І. Руснак // Улас Самчук Кулак. Месники. Віднайдений рай. – Дрогобич: «Відродження», 2009.

215. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук – Рівне: „Ліста”, 1996.– 149 с.

216. Самчук У. Волинь: Роман: У 3 ч. – К.: "Вид."Київська правда", 2005. – 584 с.

217. Саух П. Інтелігенція: між місією і приниженням / П. Саух, Ю. Саух // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2009. – № 4. – С. 2 – 8.

218. Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. – Міннеаполіс, Міннесота, США, 1996.– 154 с.

219. Силюк А. Літописець волинських церков і приходів/ А. Силюк // Волинь. – 2001. – 13 листопада.

220. Скакальська І. Спогади Ю. Шумовського як джерело з історії діяльності духовної інтелігенції Волині першої половини ХХ ст. // «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – 2010. – С.247.

221. Скакальська І. Б. Формування і становлення української еліти Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. / І. Б. Скакальська // Зб.наук.праць НДПУ / За заг.ред. П. Кононенка. – Т.26. – К.: «Рада», 2009.– С.306.

222. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / Ірина Скакальська – Кременець: ВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка, 2006. – 159с.

223. Скакальська І. Діяльність української еліти на теренах Волині міжвоєнного періоду ХХ ст.: С. Жук, А. Річинський та У. Самчук / І. Скакальська // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг.ред. проф. М.М. Алексієвця. – Ч.2.- Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008.

224. Скакальська І. Кременеччина у міжвоєнний період // Нескорена Кременеччина у першій половині ХХ ст. (сторінки пам'яті): Науково-документальне видання / За ред. В. Мазурка та ін. – Кременець-Тернопіль, 2009. – С. 71.

225. Скакальська І. Роль «Просвіти» у поширенні культури та освіти на Кременеччині у міжвоєнний період (1919 – 1939) // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія/ За заг. ред. проф. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С.36.

226. Скакальська І. Питання краєзнавства за науковим доробком Миколи Теодоровича «Історія міста Кременця» / І. Скакальська //Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк.нац.пед.ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Харків: Планета-Прінт, 2009. – Вип.35. – С.158.

227. Скакальська І. Формування інтелігенції краю в навчальних закладах Кременеччини першої половини ХХ ст. / І. Скакальська // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст. – Зб. наукових праць. – Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2009. – С.168.

228. Скокова Л. Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід / Л. Скокова. – К.: Інст. соціол. НАН України, 2004.

229. Смирнов А. І. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930-1944: Монографія / А. І. Смирнов. – К.: Смолоскип, 2009.
230. Соляр І. УНДО: перший період діяльності (1925-1928). – Львів: Видавництво „Світ”, 1995.
231. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С. В. Стельникович. – Житомир: Полісся, 2010.
232. Теодорович М.І. Історія міста Кременця / М. І. Теодорович – Сідлець, 1904. – 141 с.
233. Теодорович Н. И. Волынская духовная семинария. История первоначального устройства её и подведомственных ей духовных училищ. Списки воспитанников, окончивших в нем курс учения, а также начальников и наставников в период времени с 1796 по 1900 гг. / Н. Теодорович – Почаев, 1901. – 1023 с.
234. Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии / Н. И. Теодорович – Почаев: тип. Почаево-Успенской лавры, 1893. – 270 с.
235. Ткачук П. Політика уряду Польщі в галузі народної освіти на Волині (1919-1939) // Волинь і Волинське зарубіжжя, – Луцьк, 1994. – С. 150-154.
236. Фарелій І. Кооперативний рух і проблеми національно-культурного розвитку // Віче. –1998. – №11.
237. Чернихівський Г., Костянтин Федорович Місевич. Біографічна довідка / Г. Чернихівський // «Кобзарська ватра». – Кременець, 2009. – С.4-5.
238. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець, 1999.
239. Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії / Г. Чернихівський – Кременець – Тернопіль, 2001. – 307с.
240. Чернихівський Г. І. Портрети пером: статті, публікації, спогади, рецензії / Г. І. Чернихівський. – Кременець – Тернопіль, 2008. – Книга 3.
241. Шамара С. О. Місце сільського духовенства у просвітницькій та національно-культурній роботі на теренах Наддніпрянщини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Шамара С. О. // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Харків: Майдан, 2007. – Вип. 25-26. – С. 33.
242. Шиманський П. Музична культура Волині І половини ХХ ст. / П. Шиманський. – Луцьк: Вежа, 2005.

VI. Довідкові видання

243. Encyclopedia of Ukraine. Volume V. Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, 1993. – 900 s.
244. Ukrainian Radical party // Encyclopedia of Ukraine. Edited by D. Husar Struk. Volume V. – Toronto, 1993. – С.425.
245. Wasilewski L. // Wielka ilustrowana encyclopedia Powszechna. – т. XVIII. v-z. Krakow, 1932. – С.52.
246. Березовський Григорій // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук. – Тернопіль, 2006. – С.18.
247. Біднов Василь // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С.19.
248. Бондаренко К. Хасевич Ніл / К. Бондаренко, І. Підкова // Довідник з історії України: (А-Я). – К., 2001. – С. 1011.
249. Енциклопедія Українознавства. Заг. частина. – т. 2. – К., 1995. – С.558.
250. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / За ред.В. Кубійовича. – т. 2. – Львів: Молоде життя, 1993. – 800 с.
251. Животко А. // Енциклопедія українознавства. – Т. 2. – Львів, 1993. – С.669.
252. Козубський Борис // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук. – Тернопіль, 2006. – С. 80.
253. Козубський провулок / Мокрицький Г. П. Вулиці Житомира // Енциклопедія Житомира. – Кн.1. – Житомир: Вид. «Волинь», 2007.
254. Малюжинський Микола // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 107.
255. Теодорович Микола // Енциклопедія українознавства. – Львів, 2000. – Т.8. – С. 3167.
256. Черкавський Михайло // Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник / Ігор Панчук – Тернопіль, 2006. – С. 176.
257. Чернихівський Г. І. Бжеський Р. С. // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. Випуск 6. – Львів, 1999 – С. 22.

VII. Дисертації та автореферати дисертацій

258. Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби / Т. В. Березовська: автореферат канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечнікова. – Одеса, 2003.

259. Калічак Ю. Л. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність Аркадія Животка: автореф....канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю. Л. Калічак. – Івано-Франківськ, 2001.

260. Мамедов Р. Интеллигенция как социальная общность, её жизнедеятельность и роль в современном мире: Автореф. дис. ... докт. филос. наук. – М., 1993.

261. Марківська Л. Л. Українська інтелігенція Волині між двома світовими війнами: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. Л. Марківська – Луцьк, 2003.

262. Соловей О. Г. Імміграційні процеси на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. Г. Соловей. – Тернопіль, 2004.

263. Чирикова А. Е. Политическая элита в российских регионах, власть и политические институты. – Дис. доктора. соц. наук: 23.00.02 Специальность: Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / А. Е. Чирикова – Москва, 2003.

III. Електронні ресурси

264. Бухало Г. Професор з Мирогощі (про Юрія Шумовського) [Електронний ресурс] / Г. Бухало // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1528&Itemid=25

265. Галицько-Волинський літопис. Іпатіївський список. За виданням: Галицько-Волынская летопись (подг. О.П.Лихачевой) / ПЛДР: XIII век. – М., 1981. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr/galvollet.htm>

266. Давидюк Р. Емігранти УНР у громадсько-політичному житті Волині в умовах Другої Речі Посполитої [Електронний ресурс] / Р. Давидюк. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1613/52/>

267. Давидюк Р. Емігранти УНР у громадсько-політичному житті Волині в умовах Другої Речі Посполитої [Електронний ресурс] / Р. Давидюк. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1613/52/>

268. Єфімчук Ф. До 98-ої річниці з дня народження Уласа Самчука [Електронний ресурс] / Ф. Єфімчук // Сайт пам'яті Уласа Самчука. – Режим доступу: <http://samchuk.oa.edu.ua/a5.htm>

269. Животко Аркадій Подонь. Українська Вороніжчина в культурному житті України – [Електронний ресурс] / Аркадій Животко. – Прага: Вид-во Юрія Тищенка. – 1943. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>

270. Зародження Пласту на Волині [Електронний ресурс] // Пластовий портал. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/about/history/cities/vizitivvolyn/?dest=printer>

271. Кармелюк А. Бжеський: неспокійний ерудит [Електронний ресурс] / А. Кармелюк // Націоналістичний портал. – Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=1328>

272. Климчук А. Микола Теодорович – історик церкви і дослідник Волині / А. Климчук // Історична Волинь – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=2384&Itemid

273. Косаківська Л. Василь Авраменко – Іван Кавалерідзе: «кінодуель» через океан [Електронний варіант] / Л. Косаківська // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=25

274. Кралоук П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. – Сімейна енциклопедія. – 5 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>

275. Ксендзук Е. Ніл Хасевич – художник і воїн УПА: матеріали до бібліографії [Електронний ресурс] / Е. Ксендзук // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=555&Itemid

276. Нікітіна З. Методи наукового відкриття в українознавстві [Електронний варіант] / З. Нікітіна. – Режим доступу: <http://ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1988>

277. Павлюк І. Улас Самчук і преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляштя 1937-2000 років [Електронний варіант] / І. Павлюк // Історична Волинь. – Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1417&Itemid

278. Рудий Г. Розвиток видавничої справи за доби Центральної Ради та Української держави (за матеріалами української преси 1917-1918 рр.) [Електронний ресурс] / Г. Рудий – С.314. – Режим доступу: <http://histan.com/JournALL/sid/12/2/15.pdf>

279. Степанюк С. Діяльність волинського українського театру (1928-1939) [Електронний варіант] / С. Степанюк // Україна: культурна спадщина, національна спадщина, державність. – 2008. – №17. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/17/390Stepaniuk.pdf>

280. Тележинський Михайло Теодорович [Електронний варіант] // Матеріал з Вікіпедії. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

281. Тимошик М. С. Аркадій Животко та його роль у ствердженні українського журналістикознавства в діаспорі. – [Електронний варіант] / М. С. Тимошик // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу:

<http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1892>

282. Художники – уродженці Кременеччини // Регіональний інформаційний портал Тернопільщина [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.irp.te.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1138:2010-03-03-18-34-54&catid=88:2009-

283. Цей день в історії: 23 лютого 1923 року [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://zapysy.com.ua/news/1300.html>

284. Чубіна Т. Просопографія як метод історичного дослідження (на прикладі роду Потоцьких) [Електронний варіант] /Т. Чубіна. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NZTNPU_ist/2009_2/materialy/2009_2/Chubina.pdf

285. Яковенко Н. М. Про методологію досліджень середньовічної і ранньомодерної історії України [Електронний варіант] / Н. М. Яковенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2000. – Вип.ХІ. – Режим доступу: <http://sites.znu.edu.ua/historySciWorks/11/yakovenko.pdf>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Авраменко В., 150, 151, 172
Антоній, 50, 51, 136

Б

Балінський М., 44
Бачинський Л., 61, 65, 66, 159
Бердяєв М., 22
Березовська Т., 14, 170
Березовський Г., 148, 170
Бжеський Р., 7, 34, 124, 125, 126,
127, 157, 167, 170, 172
Біднов В., 81, 83, 84, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 157, 170
Білецький Л., 86
Білінський Є., 32
Блага А., 25, 159
Блажкевич І., 61
Блажовський І., 72
Богуславський Є., 35
Болеслав II Сміливий, 44
Боришкевич Г., 32
Бульба-Боровець Т., 37, 158

В

Василевський Л., 72, 77, 164
Васильчук П., 34
Вебер М., 22
Вериківський М., 32
Винниченко В., 91
Власовський І., 34, 136, 142, 143,
162
Волинець А., 35
Волошин О., 33

Г

Галко В., 32
Гнажевський В., 91
Гончаренко М., 13, 163
Грабівим Я., 84
Громадський О., 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 76, 135

Д

Данилевич Л., 137
Дашкевич Я., 124
Діонісій (Валединський), 134, 135
Дмитрук В., 34, 165
Донцов Д., 23, 100, 125
Дорошенко В., 81, 83, 91, 130
Дорошенко Д., 100, 130, 163
Дорошенко П., 124
Дяков С., 32
Дьюї Д., 12, 13, 163

Е

Елланський В., 124

Ж

Животко А., 7, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 156, 157, 159, 160,
163, 164, 170, 171, 172, 173
Жук С., 7, 14, 34, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 91,
111, 119, 120, 156, 157, 159, 160,
161, 164, 168

І

Ісаєвич Я., 6, 164

К

Кавун В., 32
Калакура Я., 10, 164
Карамзін М., 42
Киричук І., 53, 68, 158
Коберський М., 61
Кобрин М., 138
Кобрин М., 137, 138, 142
Когут О., 62
Козубська Г., 93
Козубська І., 93
Козубська О., 91
Козубський Б., 34, 59, 63, 90, 91,
92, 93, 119, 170
Козубський Й., 90
Козубський М., 90
Козубський О., 93
Козубський Ю., 92, 93
Кондаков І., 147, 165
Кондратів П., 33
Кондратів С., 33
Конфуцій, 22
Концевич Л., 32
Костів К., 87
Кульчинський Ф., 137, 142
Куц А., 32
Кучерепа М., 30, 34, 70, 108, 148,
149, 150, 158, 165

Л

Ладика Д., 61, 66
Леонтович М., 151
Липа Ю., 26, 27, 165
Липинський В., 23, 166
Ліпінський Т., 44
Лук'янович Д., 61
Лятуринська О., 33

М

Макіавеллі Н., 22
Маковей О., 61
Максимович М., 42
Макуха І., 61
Мартинович Л., 61
Марценюка О., 63
Міляшкевич К., 32
Міляшкевич С., 32, 119, 137
Місевич К., 153, 169
Міхельс Р., 22, 23, 166
Міхновський М., 90, 125
Мокосії, 44, 45, 47
Моска Г., 22, 23, 166

Н

Ніцше Ф., 22
Новакова Н., 23, 166

О

Огієнко І., 85, 131, 132, 135, 138,
166
Окольський Ш., 44, 45
Олесь О., 151
Онацький Є., 124
Ортега-і-Гассет Х., 22
Остапович М., 81
Отаманівський В., 124

П

Парето В., 22, 23, 166
Певний П., 35
Пекарський Ф., 33
Петрова М., 15, 166
Підгірський С., 92
Пілсудський Ю., 65
Платон, 22

Попович І., 61
Прокопчук В., 34, 165

Р

Рей І., 32
Річинська Л., 112
Річинський А., 7, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 142, 161, 163, 167,
168, 172
Ропке В., 22
Рудий Г., 108, 172
Рудь Н., 78, 158
Русова С., 84

С

Садовський М., 148
Самчук У., 7, 13, 33, 81, 103, 107,
109, 111, 118, 119, 120, 124, 127,
150, 157, 158, 163, 164, 167, 168,
171, 172
Сахно В., 32
Сварник Г., 124, 125
Свідерський М., 72
Сенюк А., 65
Сигізмунд І Старий, 46
Симон (Івановський), 136, 137
Сірополк С., 84
Скакальський П., 61
Скальковський А., 141, 157
Скоропадський П., 103, 125
Скрипник С., 29, 35
Смарагд, 132
Сорель Ж., 22
Стахів М., 61
Степ'юк А., 50, 53, 64, 158
Стефанік В., 61, 72
Стеценко К., 152, 160

Т

Табінський П., 136, 137
Татіщев В., 42
Тележинський М., 35, 151, 152,
153, 160, 173
Теодорович М., 7, 14, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 168, 169, 170,
172, 173
Тимошенко С., 34
Тичина П., 124
Тищенко Ю., 82, 91, 172
Тремт М., 84
Трипольський М., 75

Ф

Філик І., 61

Х

Хасевич Н., 148, 149, 150, 165,
170, 172
Хруцький С., 92

Ц

Цимбалюк-Кавун, 33

Ч

Чарноцький С., 72
Черкавський М., 7, 34, 58, 63, 65,
106, 107, 108, 109, 161, 166, 170
Черкасенко С., 86
Чернихівський Г., 33, 50, 74, 91,
93, 106, 107, 109, 113, 119, 124,
125, 126, 127, 132, 138, 141, 142,
143, 153, 161, 169, 170
Чернова О., 82

Ш

Шевченко Т., 56, 72, 75, 91, 142
Шелухін С., 86
Шубська Г., 91, 92, 93, 94, 161
Шубська О., 93
Шубський І., 93
Шумовська А., 103
Шумовська О., 103
Шумовський А., 103
Шумовський Павло, 103

Шумовський Петро, 103, 104, 162
Шумовський Ф., 98, 99, 100
Шумовський Ю., 13, 97, 98, 99,
100, 101, 102, 103, 104, 142, 143,
156, 158, 159, 168, 171

Я

Яворницький Д., 141
Якимчук О., 148
Янович В., 32
Ярошевич Ю., 132

**Skakalska Iryna. The Volyn's Elite of the 1st half of the XXth cent.:
Sketches of Their Life and Activities: A Research Publication.**

The local historical publication tells about the Volyn's statesmen of the 1st half of the XXth cent. Readers have the opportunity to become acquainted with the lives of famous countryman and to evaluate their activities. The research paper reveals the history of Volyn by means of the biographical approach. The book contains essays about ethnographers, social, political, and religious persons of the Kremenets Area.

The book is intended for all those interested in local history.



Забудова центральної частини Кременця 20-30-х років XX ст.

Ірина Скакальська

УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА ВОЛИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: НАРИСИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Монографія

Фотоматеріали з архіву Миколи Матвіюка та періодики
Технічний редактор Семен Швалюк
Комп'ютерний набір Інна Швалюк

Підписано до друку 18.01.2012.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 65 г/м². Друк на дублюкаторі.
Умов.-друк. арк. 12,16.
Тираж 300 примірників. Замовлення № 1/12/19.

Видавець ТЗОВ «Видавництво Астон»
м. Тернопіль, вул. Гайова, 8, тел. (0352) 52-71-36
Свідоцтво ТР № 28 від 09.06.2005
E-mail: Zbut@utel.net.ua, E-mail: Aston@lviv.farlep.net, <http://www.aston.lviv.ua>



Віддруковано у видавничому центрі “Вектор”
46018 м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2-Б
тел. 8 (0352) 40-08-12
8 (0352) 40-00-63

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 33 від 06 грудня 2007р.
СПД Созанський А. М.